muraja

ORAO

uvod u rad i programiranje

500

Damir Muraja

ORAO

UVOD U RAD I PROGRAMIRANJE

Narodna tehnika SR Hrvatske

Zagreb, 1985.

SADRŽAJ

UVOD

Mikroračunalo »orao« namijenjeno je, u prvom redu, za učenje programiranja. To ne znači da se tim mikroračunalom ne mogu obavljati i neki teži zadaci. Ova knjiga napisana je s namjenom da posluži kao priručnik iz kojeg se može naučiti BASIC kojim »orao« raspolaže.

Ne treba se zanositi idejom da se programiranje može naučiti samo čitanjem knjige. Da biste naučili programirati morate provesti mnogo sati za računalom. Ova knjiga će vam poslužiti da naučite instrukcije kojima »orao« raspolaže i njihovu sintaksu. Nakon toga preostaju vam mnogi sati rada za mikroračunalom i učenje po metodi pokušaja i pogreške. Greške pri radu neka vas ne plaše jer jedino iz takvih grešaka može se »stvarno« shvatiti rad računala.

Jednom je netko lijepo rekao da je osnovna mana računala to što rade što im naredimo, a ne ono što želimo. Kad budete napisali dvadesetak programa i kad ispravite greške koje će se u njima javiti, postat će vam jasna ova izreka.

ŠTO MOŽE »ORAO«

Kao što sam već rekao, osnovna namjena tog mikroračunala je učenje programiranja. Mikroračunalo »orao« raspolaže grafikom srednje rezolucije (256 × 256 točaka), programibilnim generatorom zvuka, mogućnošću rada s magnetskim medijima i dakako, setom slova koji obuhvaća i naša latinična slova. Svakim od ovih svojstava mikroračunala »orao« bavit ćemo se u zasebnom poglavlju, a kada iskoristimo sve njegove mogućnosti, vidjet ćemo da je pred nama mikroračunalo koje se može i te kako korisno upotrijebiti.

Pogledajmo malo neke karakteristike mikroračunala »orao«. Ako vam ovi podaci ništa ne znače, slobodno ih preskočite. Kasnije, kada naučite više o programiranju sve to za vas će dobiti jasno značenje, pa ćete tek onda pročitati i ovaj dio.

»Orao« raspolaže aritmetikom kliznog zareza (floating point). Računa se s točnošću od šest znamenki. Brojevi su prikazani u eksponencijalnom obliku: najmanji pozitivni broj je 10E–38, a najveći pozitivni broj 10E38.

Dužina stringova je najviše 255 znakova.

Najveća dužina programske linije je 72 znaka. Može je definirati i manja gornja granica za dužinu programske linije.

Broj programske linije je pozitivni cijeli broj veći od 0 ili manji od 64000.

Računalo posjeduje BASIC INTERPRETER koji podržava rad s kasetofonom i ispis na RS232 port.

Moguće je pozivanje strojnih programa iz BASICA.

Računalo je konstruirano oko mikroprocesora 6502 i posjeduje monitor i miniasembler koji omogućuju programiranje u mašinskom jeziku. Ovisno o verziji, računalo posjeduje 32 ili 16 K RAM-a.

Ekran je organiziran kao bitna mapa i ima 256 × 256 točaka. Ne postoji tekst-ekran i sav se tekst ispisuje u grafičkom ekranu u matrici 8 × 8, odnosno 32 reda sa po 32 znaka u redu.

PRIKLJUČIVANJE

Da bi »orao« mogao raditi, potrebno je da ga povežemo na mrežu preko mrežnog kabela koji se nalazi

na njegovoj poleđini. Osim spoja na mrežu potrebno je »orla« povezati s televizorom ili s videomonitorom. Za povezivanje služe predviđeni priključci (vidi sliku 1). Ako »orla« povežemo s TV-prijemnikom potrebno je pravilno podesiti TV-prijemnik. To ćemo učiniti tako da ga prebacimo na »prvi program« i sliku potražimo oko devetog kanala. Kada nađemo pravi kanal, na ekranu moramo ugledati ovu sliku:

*** ORAO ***

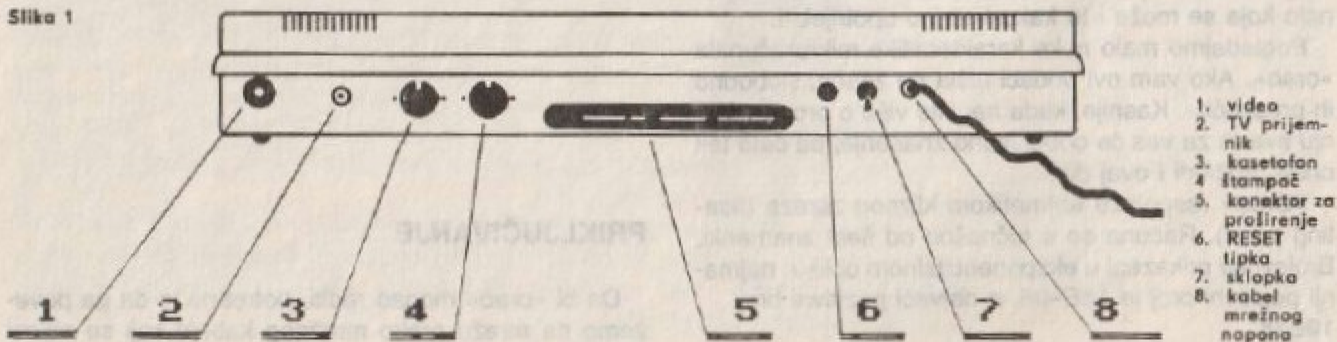
*_

To je znak da je »orao« spreman za rad. Ako imate problema s pronalaženjem slike ispitajte da li je »orao« uopće uključen (prekidač mrežnog napona na poleđini, vidi sliku 1), zatim da li ste pravilno povezali »orao« i televizor. Dosta je česta greška da se antenski kabel umjesto u antenski priključak u »orlu« priključi na priključak za videosignal. Tada nećemo dobiti sliku na televizoru. Ako sve pravilno spojite, dobit ćete na ekranu sliku koju je možda potrebno još malo »dotjerati«. To ćete postići potenciometrima za regulaciju svjetline i oštrine slike na televizoru. Potrebno je postići tamnu pozadinu (gotovo crnu) sa svijetlim slovima na kojima se jasno razaznaju točkice od kojih su slova sastavljena.

Pravilna podešenost slike je jako važna za rad jer mutna slika ili slika koja podrhtava opterećuje oči pa rad pri takvoj slici nije zdrav. Može vam se desiti da posljednji red slike izlazi izvan granica ekrana. To, dakako, onemogućuje rad pa je potrebno na potenciometrima za regulaciju visine slike (ti se u pravilu nalaze na poleđini televizora) podesiti visinu slike.

Na kraju, da budemo pošteni, moramo reći da »orao« može nesmetano raditi i bez televizora. Televizor je tu

Slika 1

zbog toga da vidimo rezultate programa koje »orao« izvršava i bez njega ne možemo komunicirati s »orlom«.

Osim televizora na »orao« možemo priključiti i kasetofon u koji ćemo pohranjivati programe i štampač na kojem ćemo ispisivati rezultate našeg rada. O tome ćemo više u poglavljima koja se bave radom sa kasetofonom.

Bolji poznavatelji elektronike mogu preko vanjskog konektora povezati i neke druge sklopove na mikroračunalo »orao« (na primjer, releji za kontrolu nekih procesa).

KAKO POČETI

Kada smo obavili sve potrebno i pravilno priključili mikroračunalo »orao«, dobili smo ispod naslova »orao« zvjezdicu iza koje se nalazi treptava crtica. Ova crtica naziva se kursor (cursor). Kursor nam pokazuje gdje će se ispisati slijedeći znak koji ukucamo s tastature. Svaki put kad ugledamo ovu blještavu crticu računalo očekuje da otipkamo neku naredbu ili podatak.

Zvjezdica koja se nalazi ispred kursora govori nam da se »orao« nalazi u monitoru (više o monitoru u posebnom poglavlju). Kako želimo raditi u BASICU, potrebno je kontrolu računala prebaciti u BASIC. Da to jednostavnije kažemo, potrebno je »uključiti« BASIC. To ćemo postići tako da otipkamo BC. Na ekranu ćemo ugledati:

```
*BC
```

Nakon toga pritisnete tipku (CR). Na ekranu će se pojaviti

```
MEMORIJA ?
```

Ovdje je dovoljno da samo pritisnete (CR). Ispisat će se:

```
DULJINA LINIJE ?
```

Ponovno pritisnete (CR). Sada će »orao« ispisati slobodni memorijski prostor. Na ekranu će pisati:

```
23551 LOKACIJA  ili
7167 LOKACIJA
```

To ovisi o veličini memorije koja je ugrađena u vašeg »orla«. »Orao« se pojavljuje u dvije varijante: sa 32 K ili sa 16 K memorije. U ovisnosti koju varijantu mikroračunala imate, dobit ćete i komentar o raspoloživoj memoriji. Ispod obavijesti o slobodnoj memoriji ispisat će se:

```
>
_
```

Prvi znak naziva se PROMPT i govori nam da je »orao« u BASICU. Ovaj znak pojavit će se svaki put kada računalo čeka da unesemo neku naredbu ili programsku liniju. Kada računalo izvršava program pojava ovog znaka signalizirat će nam da je program izvršen ili da je nastupio prekid.

Kao što sam već rekao, blještava crtica je kursor i označava mjesto gdje će se upisati tekst koji otipkamo na tastaturi.

Prije nego nastavimo s analizom rada s računalom treba napomenuti da nije moguće oštetiti (pokvariti) računalo tipkanjem na tastaturi. Bez obzira na to što ukucali, uvijek možemo isključiti računalo i potom ga ponovno uključiti i početi od početka. Zbog toga možete slobodno iskušati sve što vam padne na pamet bez ikakva straha.

TASTATURA

Pogledajmo malo tastaturu mikroračunala »orao«. Oni koji su već sjedili za tastaturom pisaćeg stroja primijetit će veliku sličnost između ove dvije tastature. Na lijevoj strani nalazi se velika skupina tipki na kojima su sva slova naše abecede uključujući i slova Q, W, X, Y. Raspored je u skladu s jugoslavenskim standardom za raspored slova i nazivamo ga QWERTZ prema slovima u drugom redu tastature. Osim slova na tastaturi vidite i brojeve koji su smješteni u prvom redu. Vidimo da među brojevima postoje i brojevi 1 i 0 kojih

na pisaćim strojevima nema. U pisanju na računalu nije dozvoljeno pisati malo slovo l umjesto broja 1, odnosno, veliko slovo O umjesto broja Ø. Da bi se nula lakše razlikovala od slova O preko nje je povučena kosa crta pa podsjeća na grčko slovo fi.

Na nekim tipkama upisana su po dva znaka. Donje znakove dobivamo jednostavnim pritiskom na tipku. Da biste napisali gornje znakove morate osim tipke pritisnuti i tipku SHIFT (to su one dvije tipke na kojima ništa ne piše). Svejedno je koju od tipki SHIFT pritisnete, ali je potrebno pritisnuti prije tipke na kojoj je znak koji želimo napisati i držati je sve dok se znak ne ispiše. Tipka SHIFT ima još jednu funkciju. Kad radite s uključenim malim slovima, pritiskom na ovu tipku i bilo koje slovo dobit ćete veliko slovo.

Osim razmaknice (široka tipka bez oznaka) koja služi za pisanje razmaka između riječi, u ovoj skupini tipki vidite još i dvije tipke označene slovima CR odnosno CTL. Tipka (CR) služi da računalu javite da ste završili unošenje podataka ili naredbe. Nju morate pritisnuti svaki put kad unesete bilo kakve naredbe. Tek kad je pritisnete, računalo će razmotriti ono što ste napisali i ako je moguće izvršiti vaš nalog.

Tipka (CTL) služi za specijalne funkcije i upotrebljava se u paru s nekim slovom, slično kao i SHIFT. Ovdje vidite popis svih kontrolnih funkcija:

(CTL) L brisanje ekrana
(CTL) G zvučni signal
(CTL) F briše tekst od kursora do kraja ekrana
(CTL) H pomiče kursor ulijevo
(CTL) K pomiče kursor prema gore
(CTL) I pomiče kursor udesno
(CTL) J pomiče kursor prema dolje
(CTL) V uključuje zvučni signal prilikom tipkanja
(CTL) E briše tekst od kursora do kraja linije
(CTL) B uključuje štampač
(CTL) U isključuje štampač
(CTL) D vraća kursor na početak ekrana
(CTL) M vraća kursor na početak reda
(CTL) C prekida izvođenje programa

Od svih ovih funkcija najčešće ćete upotrebljavati (CTL) C kojom prekidamo izvođenje programa.

Na desnoj strani računala vidite dvije skupine po četiri tipke. Gornju skupinu tvore tipke označene strelicama koje služe za pomicanje kursora u sva četiri smjera. To vam je potrebno prilikom editiranja o čemu će još biti govora.

Donje četiri tipke PF1, PF2, PF3 i PF4 su funkcijske tipke. Značenje ovih tipki je ovo:

(PF1) prebacuje iz malih slova u velika i obrnuto
(PF2) služi za uključivanje štampača
(PF3) uključuje odnosno isključuje inverzni ispis slova
(PF4) kopira tekst ispod kursora

Tipka (PF4) podrobnije je objašnjena u poglavlju u kojem se govori o editiranju.

Tipkama na tastaturi pridružena je tzv. autorepeat-funkcija. To znači ako neku tipku malo duže držite, počet će automatsko ispisivanje istog znaka.

NEKI »STRUČNI« POJMOVI

U ovom poglavlju objašnjeni su neki od termina koje ćemo češće sretati u nastavku teksta.

RAM – To je kratica od Random Access Memory, što možemo prevesti kao memorija sa slobodnim pristupom. U ovu memoriju upisujemo svoj program, u njoj se nalazi slika, u nju računalo sprema međurezultate itd. Sadržaj RAM-a gubi se nakon što se računalo isključi.

ROM – Kratica od Read Only Memory, što znači memorija koju možemo samo čitati. Unutar ove memorije nalazi se program koji omogućuje računalu da razumije naše programe, čita tastaturu, crta sliku itd. Sadržaj ove memorije upisan je u tvornici prilikom izrade računala i ne možemo ga mijenjati (zato i kažemo da je to memorija samo za čitanje). Sadržaj ROM-a gubi se nakon što isključimo računalo.

K – Vjerojatno ste več primijetili da kad govorimo o veličini memorije iza broja stavljamo veliko slovo K. Kažemo, na primjer, da »orao« sadržava 16K ROM-a. Slovo K mnogi čitaju kao »kilo«, ali to nije točno jer prefiks »kilo« znači tisuću (npr. kilometar je tisuću metara). Kad govorimo o računalima, K označava 1024, odnosno dva na desetu. To znači da kad kažemo 16K ROM-a mislimo zapravo na 16 ×1024, odnosno 16384 bajta ROM-a. U cijelom daljnjem tekstu oznaka K označava 1024 bajta.

BIT – Najmanja informacija kojom barata računalo. Riječ bit kratica je od BInary digiT što znači binarna znamenka. Bit može imati vrijednost jedan ili nula.

BYTE – (u daljnjem tekstu bajt). To je osnovna jedinica kompjutorske memorije. Bajt je skup od osam bitova (jedinica ili nula). U njemu može biti vrijednost od 0 do 255, odnosno od nula do dva na osmu minus jedan. Kada kažemo, da računalo ima 16K bajta memorije, to znači da može zapamtiti 16384 brojeva u rasponu od 0 do 255. Da pojednostavimo možemo reći da je svaki bajt jedno slovo, odnosno da računa o može zapamtiti 16384 slova što odgovara tekstu od 9 stranica.

ŠTO JE BASIC

Već sam u nekoliko navrata rekao da mikroračunalo »orao« radi u BASICU i da ću u ovoj knjizi najviše govoriti o BASICU. Pogledajmo zato što je BASIC.

Ljudi se u međusobnom komuniciranju služe govorom. Pri tome postoje određeni jezici (na primjer, hrvatski ili engleski jezik). Svi ljudi koji poznaju određeni jezik međusobno se razumiju. Ako nekome tko poznaje samo jedan jezik kažemo nešto na nekom drugom jeziku, on nas neće razumjeti.

Kao i ljudi i računala razumiju jedan jezik. Jedan jezik na računalu obuhvaća skup riječi koje tvore taj jezik. Jedan od takvih jezika je i BASIC. Kada kažemo da neko računalo »razumije« BASIC, to znači da to računalo razumije skup riječi koje zajedno sačinjavaju jezik BASIC. Da bismo ove jezike razlikovali od jezika kojima govore ljudi, nazivamo ih programski jezici.

Među ljudima koji govore određenim jezikom ima manjih ili većih razlika između riječi koje oni upotrebljavaju, u ovisnosti o kraju iz kojeg potječu. Takve podskupove jezika nazivamo dijalektima.

Sva računala jednog tipa razumiju isti BASIC pa možemo program napisan na jednom »orlu« prenijeti na drugi »orao«. Na računalima različitih proizvođača postoje manje ili veće razlike između programskih jezika. Tako, program napisan u BASICU na mikroračunalu »spectrum« neće raditi na mikroračunalu »orao« sve dok se ne izvedu potrebne izmjene u programu. Zbog toga govorimo o dijalektima programskih jezika. Ova knjiga bavi se dijalektom programskog jezika BASIC za mikroračunala »orao«.

Za razliku od jezika u svakodnevnom govoru za čije je učenje potreban višegodišnji rad, programske jezike možemo naučiti u vrlo kratkom vremenu. To slijedi iz toga što programski jezici sadržavaju vrlo malen skup riječi (stotinjak). Kada naučimo jedan dijalekt nekog programskog jezika, potrebno nam je samo nekoliko sati da svladamo drugi dijalekt istog programskog jezika. Isto tako, ako dobro poznajemo jedan programski jezik, vrijeme potrebno za učenje svakog slijedećeg bit će sve kraće i kraće.

Programski jezik BASIC razvijen je u Sjedinjenim Američkim Državama prije dvadesetak godina. Prilikom njegova stvaranja osnovna ideja bila je da se stvori jezik opće namjene. Zbog toga je ovaj program-

ski jezik jednostavan za učenje i lako primjenljiv na bilo koju vrstu problema.

»Orao«, kao ni sva ostala mikroračunala ne razumije naredbe BASICA već ih mora »prevoditi« u instrukcije strojnog jezika. To »prevođenje« je prilično spor proces, zbog toga su programi pisani u BASICU znatno sporiji od programa pisanih u strojnom jeziku. Ne dajte da vas riječi »sporije« dovede u zabludu, jer računalo će i u BASICU mnoge zadatke obavljati jako brzo.

Prema načinu prevođenja razlikujemo dvije vrste rada s BASICOM. Prva je interpretiranje, odnosno prevođenje svake instrukcije neposredno prije nego što se izvrši. BASIC-e koji tako rade nazivamo interpreteri. Druga vrsta je kompajliranje, odnosno prevođenje čitavog programa prije nego što počne njegovo izvršavanje. Takvi BASICI nazivaju se kompajleri. Kompajleri daju programe koji se znatno brže izvršavaju ali ipak još uvijek sporije od programa pisanih u strojnom jeziku. Međutim, rad s interpreterima je znatno lakši jer je moguće lakše pronalaženje i ispravljanje grešaka i unošenje izmjena u program. (Kompajlirani programi praktično se ne mogu mijenjati.) Zbog toga je rad sa interpreterom jedini pogodan za početnika. Mikroračunalo »orao« posjeduje interpreter BASICA.

Rekao sam već da je BASIC razvijen u SAD (kao i većina drugih programskih jezika). Radi toga su sve riječi koje postoje u BASICU uzete iz engleskog jezika. Poznavanje engleskog jezika nije preduvjet za rad u BASICU jer je dovoljno znati šta koja komanda radi. Oni koji uče engleski jezik svakako će lakše zapamtiti pojedine komande na temelju njihova značenja. U tablici 1 nalaze se sve BASIC-naredbe. O svakoj od njih bit će kasnije više govora.

PRIMJENA BASICA

U prethodnom poglavlju rekli smo da je BASIC relativno spor jezik. To treba shvatiti uvjetno jer je »orlu« potrebno manje od tri sekunde da broji od 1 do 1000. U krugovima »stručnjaka« za mikroračunala vrlo često ćete čuti da je basic loš, spor, nestrukturiran itd. Svi oni imaju neki svoj »najbolji« jezik i svoje »najbolje« računalo. Ne obazirite se na te primjedbe, jer ti isti »stručnjaci« (ako nešto znaju) učili su osnove programiranja baš u BASICU.

U BASICU su napisani mnogi ozbiljni programi. Na primjer, tekst-procesori (programi za obradu teksta),

programi za unakrsnu analizu brojeva, programi za crtanje itd. Ima i dosta igara koje su napisane u BASICU, a mnoge od njih postigle su zavidan komercijalni uspjeh.

PA, DA POČNEMO!

Nakon što ste uključili računalo i ušli u BASIC, »orao« od vas očekuje naređenje šta da radi. Ako otkucate bilo što i pritisnete (CR), računalo će razmotriti što ste mu naredili i ako je moguće, to će i izvršiti. Na ekranu treba da imate PROMPT (>) i ispod njega kursor ( ). Ako to nije tako, počnite od početka. Pritisnite tipku na poleđini računala i ponovite postupak pozivanja BASICA. Sada napišite

```
OVO JE GLUPOST
```

Kada pritisnete (CR) računalo će razmotriti to što ste napisali, a kako je to za njega zaista glupost, ispod toga će napisati:

```
? SN GREŠKA
>
_
```

Time vas je »orao« obavijestio da ne razumije to što ste napisali, a zatim ponovno postavio PROMPT i kursor spreman da izvrši vaše naredno naređenje.

Napišimo sada nešto pametnije. Upišite:

```
PRINT 1
```

Računalo će u narednom redu ispisati 1, a zatim ponovno PROMPT i kursor. Riječ PRINT je prva BASIC-naredba koju smo upoznali. PRINT na engleskom znači štampaj, a to isto znači i ova BASIC-naredba. Kada napišemo PRINT 1, naređujemo računalu da napiše broj 1. »Orao« to razumije i zato odmah izvršava naše naredbe i ispisuje broj 1 u narednom redu.

Napišite sada:

```
PRINT 3+4
```

Nakon što pritisnete (CR) »orao« će u narednom redu napisati 7. Vidimo da nije napisao 3 + 4, već je izračunao izraz i napisao rezultat. Pod pojmom izraz podrazumijevamo bilo koji skup brojeva povezanih matematičkim operaterima. Možete napisati ove naredbe:

```
PRINT 7-2
PRINT 8/4
PRINT 2*3
```

Svaki od ovih izraza »orao« će izračunati i ispisati vam rezultat. »Orao« raspoznaje ove matematičke operatere:

+ za zbrajanje
– za oduzimanje
* za množenje
/ za dijeljenje

Vidimo da se za množenje upotrebljava zvjezdica, a ne znak (x), niti točka kako ste možda navikli. Također, nije dopušteno upotrijebiti dvije točke (:) kao znak za dijeljenje.

Napišite sada: PRINT 3/2 i »orao« će napisati rezultat 1.5 Vidimo da umjesto zareza u decimalnim brojevima služi decimalna točka. To morate zapamtiti jer će »orao« ako napišete 7,3 to shvatiti kao dva broja (sedam i tri), a ne kao decimalni broj.

»Orao« pazi na prioritet matematičkih operacija. To znači da će se prvo izvesti matematičke operacije višeg prioriteta (množenje i dijeljenje), a tek potom operacije nižeg prioriteta (zbrajanje i oduzimanje). Napišite: PRINT 3 + 2 * 4 i »orao« će najprije pomnožiti 2 i 4, a potom pribrojiti 3 i ispisati rezultat 11. Ako želimo promijeniti redoslijed izvršavanja operacija, možemo upotrijebiti zagrade. Napišite:

```
PRINT (3+2)*4
```

na ekranu će se ispisati rezultat 20. Dozvoljeni su i složeniji izrazi, na primjer:

```
PRINT (3+2)*((4-3)/(7-1)+1)
```

Kada trebamo više ugniježđenih zagrada (jedne unutar drugih) uzimamo uvijek okrugle zagrade, a ne uglate ili vitičaste kako ste učili u matematici. Osim matematičkih operacija zbrajanja, množenja, dijeljenja i oduzimanja postoji i operater za potenciranje. To je strelica prema gore. (Krajnje desna tipka u drugom redu tastature, a ne tipka iz skupine tipki sa strelicama). Kada pritisnete ovu tipku, na ekranu će se ispisati okrenuto malo slovo v. Potenciranje ima najviši prioritet i izvodi se prije svih ostalih operacija, osim ako zagrade ne određuju drugačije.

Sve što sam do sada opisao može i svaki prosječan kalkulator, i to bez stalnog upisivanja naredbe PRINT. Pogledajmo sada nešto što »orao« može, a kalkulator ne može.
Napišite:

```
A=3
PRINT A
```

Na ekranu će se ispisati broj 3. Znak jednako (=) ima na mikroračunalima posebno značenje pridruživanja vrijednosti. Kada napišete A=3, u memoriji računala pamti se broj 3 kojemu je pridruženo ime A. Ovako spremljen podatak nazivamo varijabla.

Varijabla je prostor u memoriji kojem je pridijeljeno neko ime i vrijednost. Ime varijable sastoji se od dva znaka od kojih prvi mora biti slovo engleske abecede (nisu dozvoljena naša slova č, ć, đ, š, ž), a drugi znak može biti ili slovo engleske abecede ili broj. Kao što ste vidjeli u primjeru, ime varijable može biti i samo jedno slovo.

Nakon što varijablu jednom definiramo, možemo se s njom poslužiti i u izrazima. Možete napisati:

```
PRINT A+2
```

i »orao« će napisati rezultat 5 (ako ste prethodno definirali A=3). Vrijednost pojedine varijable može se neograničeno puta mijenjati (otud i njeno ime); prema tome možete napisati:

```
A=5
PRINT A
A=7
PRINT A
```

i vidimo da je naredba PRINT A u prvom primjeru ispisala rezultat 5, a u drugom 7. Ako neku varijablu nismo definirali, a zahtijevamo od računala da nam ispiše njenu vrijednost, dobit ćemo rezultat 0. Možemo reći da sve varijable prije nego što su definirane imaju vrijednost nula.

Vrijednost varijable može se i izračunavati, na primjer:

```
X = 7+4
PRINT X
```

Ovdje se najprije izračunava vrijednost izraza s desne strane, a zatim se dobivena vrijednost pridružuje varijabli X. Moguć je i izraz:

```
A=5
X=A*2
PRINT X
```

Sada smo u definiciji varijable X upotrijebili prethodno definiranu varijablu A. Pri tome se treba držati pravila da se s lijeve strane znaka jednakosti nalazi samo varijabla koju definiramo, a s desne strane se mogu nalaziti bilo kako složeni izrazi u kojima imamo jednu ili više varijabli. Potrebno je jedino da su sve varijable koje upotrebljavamo s desne strane znaka jednakosti već prethodno definirane.

Jedan od klasičnih primjera primjene varijabli je definiranje broj PI. Ako morate izračunavati više izraza u kojima se spominje PI, napišite:

```
PI=3.141
```

Nakon toga možete površinu kruga koji ima polumjer 5 izračunati ovako:

```
PRINT 5*5*PI
```

Možete to napisati i ovako:

```
R=5
P=R*R*PI
PRINT P
```

Vjerujem da ste primijetili da se u prethodnom primjeru kvadrat broja R računa izrazom R*R. Umjesto toga mogli ste napisati potenciranje i eksponent 2, ali je prvi postupak brži i točniji.

PISANJE TEKSTA

Osim rada s brojevima »orao« može raditi i sa slovima. Za pisanje slova služi nam naredba PRINT kao i za brojeve. Da bi »orao« ispisao neki tekst, on mora biti u navodnicima. Upišite ovu liniju:

```
PRINT "ZDRAVO, JA SAM ORAO."
```

Na ekranu ćete ugledati ispis teksta koji ste naveli u navodnicima. Takav tekst u kompjutorskoj terminologiji naziva se string. Unutar navodnika može se nalaziti

bilo kakav tekst kombiniran od svih slova i svih raspoloživih znakova izuzevši znakove navoda. To je zato što će »orao« kad naiđe na znak navoda unutar stringa smatrati da je tekst završen.

Prilikom pisanja teksta jedino je ograničenje da ukupna dužina stringa ne smije biti veća od 255 znakova. Pri tome se broje svi upotrijebljeni znakovi, uključujući i razmake.

Kao što postoje varijable za »spremanje« brojeva, postoje i string-varijable u koje smještamo tekst. One imaju ime koje se sastoji od jednog ili dva slova (kao i numeričke varijable) i znaka ($). Ovaj znak je obavezan da bi računalo znalo da je riječ o string-varijabli. Možete napisati:

```
A$="DOBAR DAN"
PRINT A$
```

i računalo će napisati: DOBAR DAN. Svaki put kada napišemo PRINT A$ računalo će ispisati tekst koji smo pridružili string-varijabli A$.

Pri definiranju string-varijable možemo upotrijebiti već prije definirane string-varijable. Možete napisati:

```
B$="ZDRAVO"
C$=B$
PRINT C$
```

i računalo će napisati ZDRAVO. Moguće je čak i zbrajanje string-varijabli. Dopušten je izraz:

```
A$="DOBAR"
B$=" DAN"
C$=A$+B$
PRINT C$
```

Na ekranu će se pojaviti tekst: DOBAR DAN. Zbrajanje stringova je zapravo, nadovezivanje više stringova jedan na drugi. Kao i s numeričkim varijablama, dozvoljeno je kombiniranje string-varijabli i stringova. Vidimo to u primjeru:

```
A$="JA SAM "
B$=A$+"ORAO"
PRINT B$
```

Ako neku string varijablu niste definirali, a naredite računalu da je ispiše, računalo neće ispisati ništa. String-varijable koje niste definirali imaju dužinu nula. Njih zovemo prazan string. Ako želite neku string-varijablu »obrisati« možete napisati:

```
A$=""
```

Pri upisivanju naredbi u računalo možemo stavljati razmake na bilo koja mjesta. Ovi izrazi su potpuno jednaki:

```
P  RI  NT 1
PRIN          T      1
P R   IN   T 1
PRINT 1
PRINT1
```

U posljednjem primjeru vidite da je moguće potpuno izbaciti razmake. To nikako nije dobro jer pravilno upisane naredbe s razmacima između njih pridonose čitljivosti programa, a to je, osobito za početnike, izuzetno važno. Jedini primjer kada s razmacima moramo zaista biti oprezni jest pisanje tekstova unutar navodnika. Sve ono što piše unutar navodnika »orao« će uzeti točno u onom obliku kako je napisano.

KOMBINACIJE IZRAZA U PRINT-NAREDBAMA

Upišite ovaj primjer:

```
PI=3.141
R=5
P=R*R*PI
A$="POVRŠINA JE "
PRINT A$
PRINT P
```

Dobiveni ispis nije jako pregledan, a između teksta POVRŠINA JE i ispisanog rezultata nalazi se tekst naredbe PRINT P i sve je to još odvojeno PROMPT-om. Upišite sada prethodni primjer ponovno, jedino umjesto posljednje dvije PRINT-naredbe upišite naredbu:

```
PRINT A$;P
```

Sada je ispis mnogo ljepši. Tekst POVRŠINA JE i rezultat ispisani su u jednoj liniji. Vidimo da unutar jedne PRINT-naredbe može biti više izraza koji su međusobno odijeljeni točka zarezom. Točka zarez nalog je mikroračunalu da oba izraza ispiše u istom redu i da između njih ostavi mali ili nikakav razmak.

Mali razmak ostavit će kada ispisuje dva broja jedan iza drugog (tada je razmak dva prazna mjesta), kada ispisuje tekst iza broja ili broj iza teksta (tada je razmak jedno prazno mjesto).

Kada ispisuje dva teksta jedan iza drugoga, neće ostaviti nikakav razmak. To nam omogućuje da tekstove nastavljamo jedan za drugim bez potrebe da ih zbrajate.

Unutar jedne PRINT-naredbe može se nalaziti po volji mnogo izraza koji su međusobno odijeljeni točka zarezom. Jedino ograničenje je da ukupna dužina linije ne može biti veća od 72 znaka.

Osim točka zareza za odjeljivanje tekstova možemo uzeti zarez. Kada »orao« naiđe na zarez, on će ispisivanje nastaviti od 15 znaka u redu, a ako ga je prošao od 30 znaka u redu, a ako je i njega prošao, prijeći će u novi red, i tako dalje. Pozicije na koje će ići ispis zovu se tab-pozicije (zato što nam služe pri ispisu tablica). Možemo reći da nailaskom na zarez, »orao« skače na prvu slobodnu tab-poziciju.

Ako između dva izraza napišemo dva ili više zareza ispis će se pomaknuti za onoliko tab-pozicija koliko smo zareza upisali. Ako izraze odvajamo točka zarezom, onda će jedna točka zarez imati potpuno isti efekt kao i više njih.

U jednoj PRINT-naredbi za odjeljivanje izraza možemo upotrebljavati i točka zareze i zareze, već prema tome što nam na tom mjestu odgovara.

MOJ PRVI PROGRAM

Sve što smo do sada unosili u računalo izvršavalo se odmah nakon što smo ukucali. Napišite sada naredbu:

```
10 PRINT 1
```

Kao što vidite, računalo nije izvršilo naredbu PRINT, a nije ni prijavilo grešku. Ako sada upišete:

```
LIST
```

računalo će ponovno ispisati liniju 10 PRINT 1 (ako vam ispiše još nešto pritisnite tipku na poleđini računala, ponovno pozovite BASIC i unesite naredbu 10 PRINT 1).

Vidimo da je računalo zapamtilo liniju 10 PRINT 1. Takva linija naziva se programskom linijom i za razliku od komandne linije počinje brojem i ne izvršava se sve dok to ne naredimo. Pomoću ovakvih programskih linija

pišemo programe. Komanda LIST nalog je računalu da ispiše sve programske linije (cijeli program) koje ima u memoriji.

Kad unosimo određenu komandu, računalo odmah razmotri što smo napisali i ako smo pogriješili, odmah nas o tome obavijesti tekstom: ? SN GREŠKA. Kad unosimo programsku liniju, tada računalo prihvati svaki tekst koji počinje brojem, a ne provjerava da li je tekst ispravan. Tekst će računalo provjeriti tek kada bude izvršavalo tu programsku liniju.

Napišite sada:

```
RUN
```

Na ekranu će se pojaviti broj 1. Taj broj napisan je kao rezultat izvršavanja programske linije broj 10. Komanda RUN nalog je računalu da izvrši program koji se nalazi u memoriji. (RUN na engleskom znači trčati).

Naredbu PRINT mogli smo upotrijebiti kao komandu, pa se onda odmah izvršavala, ili je staviti u programsku liniju. Naredbe LIST i RUN nećemo stavljati u programske linije, već će nam služiti jedino kao komande. Kasnije ćete vidjeti da ima i nekih koje služe isključivo u programskim linijama.

Kada smo unijeli neku programsku liniju, možemo je lagano izbrisati tako da otkucamo samo njen broj i nakon toga pritisnemo (CR). Sve programske linije, odnosno cijeli program možemo izbrisati naredbom:

```
NEW
```

Ova naredba obrisat će sve programske linije i sve varijable i string-varijable koje se nalaze u memoriji. NEW na engleskom znači nov, odnosno nakon te naredbe najčešće upisujemo novi program.

Vratimo se sada našem primjeru izračunavanja površine kruga. Najprije ćemo obrisati sve naredbom NEW, a zatim upisati ovaj tekst:

```
10 R=5
20 PI=3.141
30 P=R*R*PI
40 PRINT "POVRŠINA JE ";P
```

Nakon što ste unijeli ovaj tekst, obrišite ekran pritiskom na tipke (CTL) i L. Poslije toga napišite LIST. Sada na ekranu vidite ispisan vaš program. To je prvi program koji ste unijeli u računalo. Pažljivo ispitajte da li je sve dobro upisano i zatim pokrenite program naredbom RUN. Ako ste pri provjeri programa otkrili neku neispravnu liniju ili ako je niste primijetili, a računalo je naišlo na nju (to će vam javiti porukom ? SN GREŠKA) možete neispravnu liniju popraviti tako da jednostavno otkucate ispravnu liniju s istim brojem. Tada će računalo najprije obrisati staru liniju, a zatim upisati umjesto nje novu liniju.

Pogledajte brojeve linija u našem programu. Vidimo da ti brojevi rastu i da se povećavaju za 10. Svaka programska linija mora imati svoj broj. Ako ga nema izvršit će se odmah kao komanda. Taj broj računalu služi kao oznaka da je u pitanju programska linija, a i određuje redoslijed kojim linije idu. Gornji primjer možete upisati i odozdo prema gore, računalo će ipak pravilno složiti program jer ga slaže po brojevima programskih linija.

Brojevi programskih linija povećavaju se za 10 zbog toga da između njih ostane mjesta za unošenje novih linija. Umjesto povećanja od 10, možete staviti i neku drugu vrijednost. Običaj je da se uvijek ostavlja razmak 10 između dvije linije jer je praksa pokazala da je to dovoljno.

Napišite sada (bez brisanja programa):

```
35 PRINT "POLUMJER JE ";R
```

Pokrenite ponovno program (RUN) i vidjet ćete da će »orao« prvo napisati polumjer, pa onda površinu. Izlistajte program (naredba LIST) i vidjet ćete da je naredba 35 smještena između naredbi 30 i 40. To je to ubacivanje naredbi o kojemu sam govorio.

Važno je da uočimo kako se izvršavaju naredbe u programu. Računalo najprije izvrši prvu naredbu (naredbu s najmanjim brojem), potom drugu itd. To je tzv. tok izvršenja programa. Kada god vam se u programu dogodi greška, program analizirajte prateći tok njegova izvršenja. Tako ćete ubrzo pronaći grešku. Unesite sada ovaj tekst:

```
25 GLUPOST
```

Pokrenite program sa RUN. Računalo će ispisati:

```
? SN GREŠKA U 25
```

To je ona ista greška koju smo vidjeli i u prethodnim primjerima, jedino što sada ima dodatak U 25. Ovim nam računalo javlja da je u pitanju greška u liniji 25. Time nam olakšava otkrivanje i ispravljanje grešaka. Liniju 25 možemo obrisati tako da ukucamo broj 25 i pritisnemo (CR) i naš će program opet biti ispravan.

Greška SN s kojom se tako često srećemo zapravo je sintaktička greška. To znači da smo nešto krivo napisali, odnosno da tekst nije razumljiv računalu. Takve greške dešavaju se dosta često (nemojte da vas to uplaši, sintaktičke greške prave i profesionalni programeri). Takve greške nisu opasne jer se vrlo lako uočavaju i brzo ispravljaju. To su tzv. formalne greške. Osim tih, postoje još i logičke greške, na primjer kada pridružimo krivu vrijednost nekoj varijabli. Uz ove greške program radi (računalo ne zna što smo mi željeli pa ne može otkriti grešku) ali rezultat nije ispravan.

Takve su greške mnogo teže za ispravljanje, pa zato i opasnije.

Upišite sada u program koji imate u memoriji i naredbu:

```
5 PRINT "RAČUNANJE POVRŠINE KRU
GA"
```

Ako sada pokrenemo program, dobit ćemo tekst:

```
RAČUNANJE POVRŠINE KRUGA
POLUMJER JE  5
POVRŠINA JE  78.525
```

Pokrenite sada program ponovno, ali umjesto naredbe RUN napišite RUN 10. Vidimo da sada tekst RAČUNANJE POVRŠINE KRUGA nije ispisan. To je zbog toga što je naredba RUN 10 naredila računalu da izvršavanje programa započne od programske linije broj 10. Tako možemo izvršavanje programa započeti od bilo koje linije. Napišite sada tekst:

```
A=15
```

Znamo da smo tim varijabli A pridružili vrijednost 15. To možemo ispitati ako napišemo PRINT A. Pokrenite sada program sa RUN i nakon što se izvrši, napišite ponovno PRINT A. Vidimo da smo sada dobili vrijednost 0, odnosno da je računalo zaboravilo vrijednost varijable A (rekli smo da svaka nedefinirana varijabla ima vrijednost 0). To se dogodilo zbog upotrebe naredbe RUN. Ova naredba prije nego pokrene program izbriše sve vrijednosti svih varijabli, uključujući i string-varijable.

Pokrenite sada program naredbom RUN 20. Vidimo da su sada polumjer i površina jednaki 0. Zašto se to dogodilo?

Pogledajmo sve korak po korak. Naredba RUN 20 prvo je obrisala sve varijable, uključujući i varijablu R u kojoj se nalazi vrijednost polumjera. Nakon toga izvršavanje programa počelo je od linije 20. U toj liniji definirana je vrijednost varijable PI, zatim je u naredbi 30 izračunana vrijednost varijable P, a pri tome je upotrijebljena varijabla R. Kako smo liniju 10 u kojoj se pridružuje vrijednost varijabli R preskočili, u trenutku izračunavanja površine varijabla R imala je vrijednost nula. Vidimo da se prilikom pozivanja programa iz sredine mogu desiti greške, pa zato s takvim povezivanjem treba biti oprezan.

Napišite sada RUN 11. Računalo će napisati

```
?NN GREŠKA
```

NN je kratica od nema naredbe, odnosno »orao« nas obavještava da smo zahtijevali izvršenje linije koja ne postoji.

Slično kao i u naredbi RUN i iza naredbe LIST može se nalaziti broj. Napišite:

```
LIST 30
```

Na ekranu vidite ispisanu liniju 30, odnosno naredba LIST 30 nalog je računalu da izlista liniju 30. Ako u naredbi LIST navedete broj koji ne postoji, »orao« neće ispisati ništa. Iza naredbe LIST možete navesti i dva broja odvojena crticom. Na primjer, naredba LIST 20-35 ispisat će sve linije od 20 do 35 uključujući i linije 20 i 35. Ako izostavite zadnji broj bit će izlistane sve linije od linije koju ste naveli do kraja, a ako izostavite prvi broj bit će izlistane sve linije od početka do linije koju ste naveli.
Probajte:

```
LIST 10-
LIST -30
```

Ove mogućnosti najviše će vam koristiti kada budete izlistavali duge programe koji ne stanu odjednom na ekran. Tada će nakon naredbe LIST bez navedenih granica cijeli program »preletjeti« ispred vaših očiju i vidjet ćete samo posljednjih tridesetak linija.

ISPRAVLJANJE TEKSTA PROGRAMA (EDITOR)

Ponekad je potrebno promijeniti nešto u već napisanom programu. To činimo bilo zbog toga što imamo grešku u programu, ili zbog toga što želimo promijeniti neke vrijednosti u programu. Do sada smo se služili mogućnošću da umjesto linije s greškom upišemo ispravnu liniju. »Orao« nam pruža mogućnost uređivanja programa na ekranu. To se na engleskom jeziku naziva screen editing, pa zato kažemo da »orao« ima skrin editor.

Pri tom poslu služimo se tipkama za pomicanje kursora (to su one četiri tipke sa strelicama) i tipkom copy (to je tipka sa oznakom PF4). Pogledajmo to na primjeru. Ukucajte doslovno ovaj program:

```
10 A=5
20 PRINT "A= ";A
30 PRINT "A*A= ":A*A
40 PRINT "A?2= ";A/2
```

U ovom programu postoje dvije greške. Umjesto točke zareza u liniji 30 otkucana je dvotočka, a umjesto znaka dijeljenja u liniji 40 otkucan je upitnik. Prva greška je formalna greška i nju će nam računalo prijaviti kad pokrenemo program. Pozabavimo se prvo ispravkom te greške.

Dakako, možemo umjesto linije 30 unijeti liniju 30 bez greške i tako popraviti grešku. Kada linija koju popravljamo nije duga, tada je to vrlo lagano učiniti. Međutim, ako imamo dužu liniju, tada je lakše liniju prepraviti. To ćemo mi učiniti u ovom primjeru. Postupak je ovaj:

– obrišite ekran sa (CTL) L
– izlistajte program sa LIST
– uz pomoć strelice za pomicanje kursora prema gore idite na liniju 30
– pritiskajte tipku (PF4) sve dok kursor ne dođe na dvotočku
– otkucajte točka zarez
– pritiskajte (PF4) sve dok kursor ne prođe kraj linije (na prvo prazno mjesto iza linije)
– pritisnite (CR)
– obrišite ekran sa (CTL) L
– izlistajte program sa LIST

Vidimo da sad na ekranu imamo ispisan program sa ispravljenom greškom u liniji 30. Ako to nije tako proučite ovo poglavlje od početka jer negdje ste pogriješili. Pazite da preko onih dijelova linije koje želite zadržati prelazite pomoću tipke (PF4), a ne pomoću strelice desno jer tipka (PF4) kopira znakove preko kojih prelazi.

Pokrenite tako ispravljen program. Vidjet ćete da računalo izvršava program bez obzira na grešku u liniju 40. To je zbog toga što je u liniji 40 greška logičkog tipa. Tekst unutar navodnika računalo piše onako kako smo ga naveli i ne postoji način da sazna da smo mi umjesto znaka upitnik željeli napisati znak dijeljenja. Ispravite tu grešku potpuno istim postupkom koji ste primijenili u prvom primjeru.

Sada imamo program koji nema greške i koji se ispravno izvršava. Ako poželimo da program umjesto kvadrata broja 5 i polovice broja 5 ispisuje iste vrijednosti za broj 7, tada možemo liniju 10 prepraviti u 10 A = 7 primjenjujući isti postupak kao i u ispravljanju grešaka. Ubacite sada liniju: 25 PRINT. Pokrenite program i vidjet ćete da program između ispisa vrijednosti broja i njegova kvadrata ostavlja jednu praznu liniju. Kada god to želimo učiniti, možemo ubaciti naredbu PRINT bez ikakvih argumenata.

Ako želimo ubaciti i između naredbi 30 i 40 naredbu PRINT, možemo kursorom otići na naredbu 25, otkucati preko broja 25 broj 35 i pomoću tipke PF4 iskopirati ostatak linije. Time smo zapravo iskopirali naredbu 25

u naredbu 35, a naredba 25 je ostala neoštećena. To možete vidjeti ako izlistate program.

Prilikom pomicanja kursora po ekranu možete se poslužiti svim strelicama izuzevši strelicu lijevo. Ova strelica ima specijalnu funkciju. »Orao« pamti sve što kucamo u za to predviđenoj memoriji koja se naziva buffer (bafer). Ako ukucamo:

```
PRINTT
```

U baferu se nalazi tekst PRINT sa dva slova T. Ako pritisnemo strelicu lijevo, kursor će se pomaknuti u lijevo i OBRISATI posljednji znak u baferu. Bez obzira što na ekranu i dalje piše PRINTT, u baferu se nalazi tekst PRINT. Prema tome, strelica lijevo služi nam za brisanje znaka koji se nalazi s lijeve strane kursora. Svaki put kad tipkamo neki tekst i otipkamo krivo slovo, možemo se vratiti strelicom lijevo i preko pogrešnog slova otipkati ispravno slovo. Treba imati na umu da su svi znakovi preko kojih pređemo krećući se kursorom u lijevo obrisani, pa ako se vraćamo više znakova unazad moramo sve znakove koji su nam potrebni, a preko kojih smo prešli kursorom ponovno otipkati. Ako pri tome pogriješimo uvijek možemo ponovno iskopirati liniju upotrebom tipke (PF4).

PETLJA

Svi programi koje smo do sada upisali izvršavali su se od prve linije prema posljednjoj i nakon što je ova izvršena izvršavanje programa se prekinulo. Takav rad dovoljan je za jednostavne primjere kojima smo se do sada bavili, ali zamislite da morate napisati sve brojeve od 1 do 10 000 i da upisujete:

```
10 PRINT 1
20 PRINT 2 itd.
```

Osim što bi ovo bilo mukotrpno i strašno dugo trajalo, takav program ne bi stao u memoriju mikroračunala.

Najveća prednost računala je njihova sposobnost da određene naredbe ponavljaju beskonačno ili konačno mnogo puta. To se postiže naredbama koje utječu na tok izvršavanja programa. Napišite program:

```
10 PRINT "ZDRAVO ";
20 GOTO 10
```

Pokrenite ovaj program sa RUN. »Orao« će početi ispisivati ZDRAVO i kad ispuni cijeli ekran pomicat će tekst prema gore i dolje dodavati novu liniju ispunjenu tekstom. Ovaj program izvršavat će se sve dok ga ne prekinemo. Prekid programa postići ćemo pritiskom na tipke (CTL) i C (morate ih zadržati nekoliko sekundi). Kad ih pustite na ekranu će se pojaviti bijeli kvadratić. Nakon što pritisnemo (CR) »orao« će napisati

```
STOP U 10 ili
STOP U 20
```

što ovisi o tome koju je liniju izvršavao u trenutku kada smo ga prekinuli. Proanalizirajmo malo ovaj program.

Linija 10 nalog je računalu da ispiše riječ ZDRAVO. Točka zarez na kraju ove naredbe nalog je da se slijedeći tekst piše u istom redu s malim razmakom. Nakon što izvrši ovu liniju, računalo naiđe na liniju 20 u kojoj stoji naredba GOTO. Go to na engleskom znači – idi na. Broj iza naredbe GOTO govori računalu od koje naredbe će se nastaviti izvršavanje programa. U našem primjeru to je linija 10, pa računalo ponovno izvrši liniju 10. Nakon nje ponovno naiđe na liniju 20 i sve se opet ponavlja. Kažemo da računalo izvršava petlju.

S obzirom na to da se ova petlja izvršava sve dok je ne prekinemo, nazivamo je beskonačnom petljom. Pogledajte ovaj program:

```
10 A=1
20 A=A+1
30 PRINT A
40 GOTO 20
```

Pokrenite program i vidjet ćete da ispisuje rastući niz brojeva. Proanalizirajmo zajedno taj program.

Linija 10 postavlja u varijablu A vrijednost 1. Linija 20 uzima vrijednost varijable A, dodaje joj 1 i rezultat smješta nazad u varijablu A. (Ovdje vidimo da znak jednakosti ima funkciju pridruživanja jer izraz A = A + 1 nije matematički prihvatljiv). Ovu naredbu nazivamo još i brojač jer ju često upotrebljavamo u programima kada nam je potrebno brojenje. Linija 30 ispisuje vrijednost varijable A, a linija 40 vraća izvođenje programa na liniju 20 koja ponovno povećava vrijednost varijable A. Ponovno imamo beskonačnu petlju, ali se ovaj puta unutar nje mijenja vrijednost varijable A. Dakako, i ovaj ćemo program prekinuti uz pomoć tipki (CTL) i C.

Naredbu GOTO možemo iskoristiti i za promjenu toka programa bez zatvaranja petlje. Proanalizirajte sami zašto se u slijedećem primjeru ne ispisuje broj 2.

```
10 PRINT 1
20 GOTO 40
30 PRINT 2
40 PRINT 3
```

Osim beskonačnih petlji postoje i petlje sa određenim brojem ponavljanja. Počnimo s jednostavnim primjerom.

```
10 FOR A=1 TO 10
20 PRINT A
30 NEXT A
```

Pokrenite ovaj program i vidjet ćete da ispisuje brojeve od 1 do 10. Ovdje se srećemo sa jednim parom naredbi koje uvijek idu zajedno. Prva naredba je naredba FOR unutar koje se nalazi jedna varijabla. Naredba FOR u liniji 10 znači – mijenjaj A od 1 do 10. Nailaskom na ovu naredbu računalo pridruži varijabli A vrijednost 1 i nastavi izvođenje. Nakon što ispiše varijablu A u liniji 20, računalo naiđe na liniju 30 u kojoj piše NEXT A. Ova naredba znači: slijedeći A i nakon nje računalo će se vratiti na naredbu 10 i pridružiti varijabli A vrijednost 2. Nakon 10 krugova varijabla A imat će vrijednost 10. Kada računalo naiđe na naredbu NEXT A, skočit će na naredbu 10, povećati A za jedan i tada ustanoviti da je A sada veći od gornje granice navedene u naredbi FOR. Zato će se izvršavanje programa nastaviti iza naredbe NEXT. Kako mi iza ove naredbe nemamo drugih naredbi, izvođenje programa je gotovo.

Takve petlje sa unaprijed određenim brojem ponavljanja upotrebljavamo mnogo češće od beskonačnih petlji. U primjeru vidimo program koji ispisuje kvadrate brojeva od 5 do 15:

```
10 D=5
20 G=15
30 FOR A=D TO G
40 PRINT "A= ";A,"A*A= ";A*A
50 NEXT A
60 PRINT "KRAJ"
```

U liniji 30 vidimo da za određivanje granica možemo uzeti i varijable, a ne samo konstante. Isto tako, treba uočiti da se nakon što se dosegne gornja granica izvršavanje programa nastavlja na liniji ispod linije koja sadržava NEXT A, pa se zbog toga na kraju ispisuje riječ KRAJ.

Ponekad nam je potrebno da se varijabla u petlji mijenja s korakom različitim od 1. Tu ćemo upotrijebiti naredbu STEP koja je dio naredbe FOR, što se vidi iz primjera:

```
10 FOR A=1 TO 100 STEP 7
20 PRINT A
30 NEXT A
```

Vidimo da se u ovom primjeru brojevi povećavaju s korakom 7. Isto tako vidimo da gornja granica (100) nije dostignuta. To u petlji FOR nije obavezno; čim vrijednost varijable premaši gornju granicu, izvršavanje petlje se prekida.

Step, odnosno korak, može biti i negativan, ali tada je potrebno da je donja granica veća od gornje. To vidimo u primjeru:

```
10 FOR A=5 TO 1 STEP -1
20 PRINT A
30 NEXT A
```

Važno je još jednom napomenuti da je varijabla nakon izvršenja petlje veća od gornje granice petlje (odnosno, manja ako je step bio negativan).

S obzirom na to da varijabla koja je upotrijebljena u petlji FOR ima funkciju da kontrolira izvršenje petlje, ovakvu varijablu nazivamo kontrolna varijabla.

Vidjeli smo da upotreba naredbe STEP u petlji FOR nije obavezna. Ako ne navedemo STEP podrazumijeva se STEP 1.

Treba biti oprezan ako se vrijednost kontrolne varijable mijenja unutar petlje. Tada broj izvršenja petlje neće biti jednak predviđenom broju izvršenja, a ako kontrolnu varijablu unutar petlje smanjujemo, može se čak desiti da nam se petlja FOR pretvori u beskonačnu petlju. »Orao« nam dopušta da u naredbi NEXT izostavimo ime kontrolne varijable. Ovo nemojte prakticirati, jer ako navodite ime kontrolne varijable, lakše ćete vidjeti na koju se naredbu FOR odnosi naredba NEXT što je nužno potrebno kada imamo više naredbi FOR unutar jednog programa.

Ako su gornja i donja granica u petlji FOR jednake ili je gornja granica manja a STEP pozitivan, ili je gornja granica veća a STEP negativan, petlja će se izvršiti smo jednom.

Unutar jedne petlje FOR može se nalaziti druga petlja FOR! To je ilustrirano u primjeru:

```
10 FOR A=1 TO 10
20 FOR B=A TO A+3
30 PRINT B;
40 NEXT B
50 PRINT
60 NEXT A
```

U ovom primjeru naredba 50 PRINT nema funkciju razmicanja redova, već jednostavno prebacuje ispis u novi red s obzirom na to da je prethodni PRINT završio sa točka zarezom. Obrišite naredbu 50 pa pogledajte što se dešava.

Kada unutar neke petlje postavite drugu petlju, kraj (naredba NEXT) MORA također biti unutar petlje. Odnosno, kažemo da petlja može biti unutar petlje ali se ne smiju preklapati. U protivnom, program neće raditi.

U prethodnom primjeru vidimo u naredbi 20 da je u unutrašnjoj petlji pri definiraju granica dozvoljeno upotrebljavati kontrolnu varijablu iz vanjske petlje, te da je umjesto broja ili varijable kao granicu dopušteno navesti i izraz. To vrijedi za većinu slučajeva. Gotovo uvijek kada računalo očekuje broj možemo umjesto njega navesti varijablu ili matematički izraz.

UNOS PODATAKA (INPUT)

Svi programi koje smo do sada izrađivali definirali su vrijednosti varijabli koje se u programu upotrebljavaju tako da je svako izvođenje programa uvijek davalo isti rezultat. Ako bismo u takvom programu poželjeli promijeniti vrijednost neke varijable, morali smo unijeti izmjene u sam program. Vrlo često nam je potrebno da neke brojeve unosimo za vrijeme rada programa. Napisat ćemo program koji računa površinu pravokutnika. Za vrijeme rada programa unijet ćemo stranice A i B, a program će ispisati površinu.

```
10 INPUT A
20 INPUT B
30 P=A*B
40 PRINT "POVRŠINA JE ";P
50 GOTO 10
```

Kad pokrenemo ovaj program, na ekranu će se pojaviti znak upitnika (?). To je znak da je računalo naišlo na instrukciju INPUT i da očekuje da mu upišemo neki broj. Otkucat ćemo broj (na primjer 3) i pritisnuti tipku (CR). Na ekranu će se pojaviti novi upitnik. Računalo je naišlo na drugu INPUT-naredbu i očekuje od nas da mu damo novu vrijednost. Kada i ovdje unesemo vrijednost (na primjer 4) i pritisnemo (CR), računalo će nam ispisati POVRŠINA JE 12. Nakon toga pojavit će se ponovno upitnik, što je znak da je računalo naišlo na liniju 50 koja ga je poslala na ponovno izvršenje programa od linije 10. Vidimo da i ovdje imamo beskonačnu petlju. Program će se izvršavati sve dok ga ne prekinemo. Kada na ekranu piše upitnik, a želimo prekinuti program, dovoljno je da pritisnemo (CR) bez prethodnog unošenja brojeva.

Proučimo još malo što su učinile naredbe INPUT. Napišite PRINT A. Računalo će ispisati broj 3. Vidimo

da varijabla A ima vrijednost 3. Tu vrijednost pridružili smo varijabli A kada je računalo izvršavalo naredbu INPUT u liniji 10. Dakle, naredba INPUT zaustavlja izvršenje programa i zahtijeva od nas da unesemo podatak koji se pridružuje varijabli navedenoj u naredbi INPUT.

Pokrenite ponovno prethodni program i kada računalo napiše upitnik, otipkajte neko slovo umjesto broja. Računalo neće razumjeti to što smo mu napisali jer očekuje brojnu vrijednost. Zbog toga će napisati

```
? PONOVI UPIS
```

Time nam računalo javlja da nije razumjelo to što smo upisali i zahtijeva od nas da upišemo pravilnu vrijednost koja će se onda pridružiti varijabli navedenoj u naredbi INPUT. Vidimo da prilikom izvršenja naredbe INPUT nije dopušteno unijeti varijablu ili izraz umjesto brojne vrijednosti.

Napišite sada INPUT A kao komandu (bez broja naredbe). Vidite da je računalo prijavilo grešku. Naredba INPUT može se nalaziti isključivo u BASIC-liniji i nije ju dozvoljeno navoditi kao komandu.

U našem primjeru imali smo unošenje dvije varijable i za svaku od njih upotrijebili smo posebnu naredbu INPUT. Naš prethodni program možemo napisati i ovako:

```
10 INPUT A,B
20 P=A*B
30 PRINT "POVRŠINA JE ";P
40 GOTO 10
```

Kada sad pokrenemo program računalo će ispisati upitnik, ali računalo sada očekuje da mu damo dva broja. Možemo zbog toga napisati 3,4 (rekli smo da decimalne brojeve pišemo s točkom, na primjer 3.4, a da zarez služi za odvajanje brojeva). Kada upišemo 3,4 računalo će uzeti prvi broj (broj 3) i pridružiti ga prvoj varijabli navedenoj u naredbi INPUT (varijabli A). Nakon toga će uzeti drugi broj i pridružiti ga drugoj varijabli navedenoj u naredbi INPUT (varijabli B). Poslije toga program će se normalno izvršavati kao i u prvom primjeru.

Ako u ovom programu, kada se pojavi upitnik, upišemo samo jedan broj, računalo će uzeti taj prvi broj, pridružiti ga varijabli A, a zatim će napisati u slijedećem redu dva znaka upitnika (??). Time nas obavještava da nismo unijeli dovoljno brojeva. Možemo unijeti i drugi broj i program će se normalno dalje izvršavati.

Unesemo li, kada računalo očekuje dva broja, više brojeva (na primjer 3,4,5,6) računalo će ispisati

```
? PREVIŠE ULAZA
```

Time nas »orao« obavještava da smo unijeli previše brojeva. Varijablama A i B pridruženi su prva dva broja koja smo unijeli, a ostale brojeve je računalo ignoriralo.

Greška

```
? PREVIŠE ULAZA
```

ne prekida izvršenje programa, za razliku od grešaka s kojima smo se do sada sretali.

U naredbi INPUT možemo navesti i string-varijablu. Tada će računalo, kada naiđe na naredbu INPUT očekivati da mu unesemo neki tekst, odnosno računalo će sve što otkucamo shvatiti kao tekst i pridružiti string-varijabli koja je navedena u naredbi INPUT. Pogledajmo to na primjeru (prvo obrišite prethodni program sa NEW):

```
10 INPUT A$
20 PRINT A$
30 GOTO 10
```

U ovom programu nije moguće dobiti obavijest: ? PONOVNI UPIS zbog toga što bilo koji tekst koji unesemo može biti pridružen string-varijabli. Treba, naravno, imati na umu da ukupna dužina stringa ne smije biti veća od 255 znakova.

Kao i pri numeričkim varijablama unutar jedne INPUT-naredbe možemo navesti više string-varijabli odvojenih zarezom. Kada računalo napiše upitnik za svaku od tih string-varijabli, napisat ćemo po jedan tekst. Tekstove ćemo odvajati zarezom. Ako želimo da u tekstu koji unosimo u naredbi INPUT upišemo i zarez, tada tekst moramo navesti u navodnicima. Navodnike će »orao« ignorirati. Unutar iste naredbe INPUT možemo navesti i numeričke i string-varijable. Kada odgovaramo na komandu INPUT moramo tekstove i brojeve unositi onim redom kojim su ispisane varijable unutar naredbe INPUT.

Upišite ovaj program:

```
10 INPUT A$
20 INPUT A,B
30 S=B-A
40 PRINT A$;" IMA ";S;" GODINA"
50 GOTO 10
```

Pokrenite ovaj program i kad ugledate prvi upitnik, upišite svoje ime. Pritisnite (CR) i na drugi upitnik napišite prvo godinu svoga rođenja, a zatim i tekuću godinu (ovu u kojoj smo sada). Vidite da računalo zna ispisati koliko imate godina. To njegovo »znanje« rezultat je programa koji smo mi napisali.

Primijetili ste vjerojatno da je dosta teško zapamtiti što pojedina naredba INPUT očekuje da joj unesemo. Možemo unutar INPUT-naredbe napisati u navodnicima tekst koji će nam pomoći da pravilno odgovorimo

na INPUT-naredbe. Naš prethodni program modificirali smo ovako:

```
10 INPUT "KAKO SE ZOVEŠ ";A$
20 INPUT "KOJE GODINE SI ROĐEN
";A
30 INPUT "KOJA JE SADA GODINA"
;B
40 S=B-A
50 PRINT A$;" IMA ";S;" GODINA"
```

Vidimo da će tekst naveden u naredbi INPUT biti ispisan prije nego što se ispiše upitnik. Ako tekst naveden u naredbi INPUT napišemo u obliku pitanja i ne završimo ga upitnikom, tada će upitnik koji ispisuje naredba INPUT lijepo završiti rečenicu.

Naredbu INPUT ne možemo upotrebljavati umjesto naredbe PRINT jer ako ne navedemo niti jednu varijablu nakon teksta koji smo napisali u naredbi INPUT, računalo će prijaviti grešku. Isto tako, moramo paziti da nam tekst koji želimo štampati dolazi odmah iza naredbe INPUT, a ne nakon što smo naveli jednu ili više varijabli. Za odjeljivanje teksta od varijabli u naredbi INPUT umjesto zareza možemo upotrijebiti točka zarez. Međutim, varijable moramo razdvajati zarezom, znak točka zarez između dvije varijable u naredbi INPUT nije dozvoljen.

NAPOMENE U PROGRAMU (REM)

Kada pišemo neki program, pogotovu ako je u pitanju duži program, možemo vrlo lako zaboraviti što smo učinili u pojedinom dijelu programa i zašto smo neku naredbu napisali baš tako kako je napisana. Može nam se desiti da nakon nekog vremena moramo prepravljati program jer se pojavila neka nova potreba koju taj program mora zadovoljiti. Ako je prošlo više tjedana (pa i više mjeseci) otkako smo napisali program, vrlo teško ćemo razumjeti program koji smo sami napisali. Još je gore ako moramo prepravljati program koji je netko drugi napisao.

Da bi se izbjegli (ili barem ublažili) svi ovi problemi, poželjno je da u sam program ugradimo određene napomene koje će nam kasnije pomoći da se snađemo u programu. Ove napomene su vrlo važne, pa su autori BASICA ugradili posebnu naredbu koja nam služi za čuvanje teksta u programu. To je naredba REM. Napišite ovaj tekst:

```
10 REM *** OVO JE REM NAREDBA ***
```

Pokrenite program s RUN. Vidite da se nije ništa dogodilo. Naredba REM služi nam isključivo za stavljanje teksta u program i nju računalo potpuno ignorira za vrijeme izvršenja programa. Prema tome, izvršenje nekog programa neće se mijenjati ako u programu postoje naredbe REM.

Iza naredbe REM može se nalaziti bilo kakav tekst, a dopuštena je i upotreba svih znakova, jer računalo ovaj tekst nikada ne »čita«. Unutar naredbe REM nije moguće učiniti grešku.

S naredbama REM ne treba biti štedljiv, ali ne treba ni pretjerivati. Prevelika količina naredbi REM štetit će čitljivosti programa jednako kao da ih i nema.

Tekst koji je upisan u naredbu REM ne treba biti previše dugačak. Na primjer:

```
10 REM *** DIO PROGRAMA ZA IZRA
ČUNAVANJE POVRŠINE KVADRATA ***
```

To je previše dugačka naredba REM i zbog toga nečitka. Ne valjaju ni previše kratke naredbe REM, na primjer:

```
10 REM IPK
```

Teško da će iz ovoga netko shvatiti da se izračunava površina kvadrata. Za naredbu REM je najbolje da je duga jednu liniju i da sadržava najbitnije podatke o dijelu programa koji opisuje. U danom primjeru najbolje bi bilo napisati:

```
10 REM POVRŠINA KVADRATA
```

Još jednom želim naglasiti vrijednost naredbi REM zbog toga što ih mnogi programeri ne stavljaju. To dovodi do toga da imamo programe koje je teško čitati, a još teže prepravljati. U narednom primjeru u naredbi REM, opisani su neki dijelovi programa.

```
10 REM POVRŠINA KVADRATA
20 INPUT "KOLIKA JE STRANICA ";
S
30 REM RAČUNANJE POVRŠINE
40 P=S*S
50 PRINT "POVRŠINA JE ";P
60 REM SKOK NA POČETAK
70 GOTO 10
```

DONOŠENJE ODLUKA (IF)

Pri programiranju vrlo često nailazimo na probleme o kojima računalo treba donijeti neku odluku. Na primjer, ako računamo opseg kruga nije moguće da polumjer kruga ima negativnu vrijednost (ne postoje negativne dužine). To znači da u programu moramo testirati da li je polumjer negativan i ako jeste, prijaviti da je nastala greška. Za testiranje pojedinih brojeva služit ćemo se dodatnim operatorima. Usporedimo li dva broja moguća su tri različita stanja:

- prvi broj je veći od drugoga
- prvi broj je manji od drugoga
- oba broja su jednaka

Za svako od ova tri stanja imamo odgovarajuće operatore. To su znaci veće (>), manje (<) i jednako (=).

Da biste lakše razlikovali znakove manje i veće, zapamtite da je vrh uvijek okrenut prema manjem broju, linije se šire prema većem broju.

Osim ove tri osnovne usporedbe ponekad će nas zanimati i neka od složenih usporedbi. Postoje tri složene usporedbe, i to su:

- prvi broj je veći ili jednak drugome
- prvi broj je manji ili jednak drugome
- prvi broj je različit od drugoga

Za složene usporedbe imamo složene operatere i to su : veće-jednako (>=) manje-jednako (<=), različito (<>).

Vratimo se našem problemu negativnog polumjera. Da bismo ustanovili da li je neki broj negativan, poslužit ćemo se spoznajom da su negativni brojevi manji od 0. Pogledajmo

```
10 INPUT "POLUMJER ";R
20 IF R<0 GOTO 10
30 PI=3.141
40 O=2*R*PI
50 PRINT "OPSEG JE ";O
60 GOTO 10
```

Najprije pokrenite ovaj program i unesite neku pozitivnu vrijednost za polumjer R. Vidjet ćete da program ispravno radi. Sada unesite negativnu vrijednost. Kao što vidite, program vas ponovno pita za vrijednost po-

lumjera, odnosno ne prihvaća negativne vrijednosti. Pogledajmo kako smo to postigli. Nakon što se u naredbi 10 unese vrijednost varijable R, računalo dolazi na liniju 20. U toj liniji nalazi se naredba IF (IF na engleskom znači ako). Iza riječi IF dolazi uvjet. Uvjet je izraz koji sadrži jedan od operatera za usporedbu. Ovdje to je test da li je R manji od 0, odnosno da li je R negativan broj. Iza uvjeta nalazi se naredba koja se izvršava SAMO AKO JE UVJET ISPUNJEN. Dakle, liniju 20 možemo pročitati ovako: ako je R manje od 0, onda idi na liniju 10.

Vidjeli smo da računalo pravilno izračunava vrijednost ako je R pozitivan broj. Naredba IF ne izvršava tekst iza uvjeta, ako uvjet nije zadovoljen. Jednostavnije rečeno, ako uvjet u naredbi IF nije zadovoljen, izvršavanje programa nastavit će se na prvoj naredbi ispod naredbe IF.

Kao što smo vidjeli, naredba IF može izazvati uvjetovani skok u programu. Takav uvjetovani skok vrlo često je primjenjivan u svim ozbiljnijim programima. U slijedećem primjeru iskoristit ćemo naredbu IF da odaberemo dio programa koji će se izvršiti. Prvo ćemo unijeti dva broja, a zatim znak plus ili minus. Ako unesemo plus, prva dva broja će se zbrojiti, ako unesemo minus oduzet će se drugi broj od prvoga. »Orao« neće prihvatiti ništa drugo osim plusa i minusa.

```
10 INPUT "PRVI BROJ ";A
20 INPUT "DRUGI BROJ ";B
30 INPUT " + ILI - ";A$
40 IF A$="+" GOTO 100
50 IF A$="-" GOTO 200
60 GOTO 30
100 REM ZBRAJANJE
110 S=A+B
120 PRINT "ZBROJ JE ";S
130 GOTO 10
200 REM ODUZIMANJE
210 S=A-B
220 PRINT "RAZLIKA JE ";S
230 GOTO 10
```

U liniji 40 vidimo da je u uvjetu unutar naredbe IF moguće usporediti i stringove. O tome više u poglavlju koje govori o tome kako »orao« pamti slova.

Vidimo da u linijama 40 i 50 testiramo da li je u string-varijabli A$ plus ili minus. Pazite: ako nije zadovoljen uvjet ni u naredbi 40 računalo odlazi u naredbu 50, a ako nije zadovoljen uvjet ni u naredbi 50, izvršava se naredba 60, odnosno skače se na liniju 30 i ponovno postavlja pitanje o matematičkoj operaciji. Vidimo da će linija 60 biti izvršena jedino ako nisu zadovoljeni uvjeti niti u naredbi 40, niti u naredbi 50. Takve točke u kojima se tok programa mijenja pod nekim uvjetom nazivamo još i grananje programa.

Iza uvjeta u naredbi IF ne mora biti naredba GOTO.

Ako želimo staviti neku drugu naredbu, tada moramo iza uvjeta napisati riječ THEN. Iza te riječi možemo napisati bilo koju drugu BASIC-naredbu i ona će se izvršiti jedino ako je uvjet ispunjen. Iza riječi THEN može stajati i druga naredba IF, međutim time program postaje znatno zamršeniji i teži za praćenje, pa se to vrlo rijetko primjenjuje. Prepravit ćemo naš prethodni primjer uz upotrebu riječi THEN u naredbi IF.

```
 10 INPUT "PRVI BROJ ";A
 20 INPUT "DRUGI BROJ ";B
 30 INPUT " + ILI - ";A$
 40 IF A$="+" THEN PRINT "ZBROJ
JE ";A+B
 50 IF A$="-" THEN PRINT "RAZLIK
A JE ";A-B
 60 GOTO 30
```

Vidimo da je ovako napisan program kraći od prethodnog primjera. Prema tome, oblik IF . . . THEN upotrijebit ćemo kad god je to moguće jer time program dobiva na čitkosti. To je zbog toga što nije potrebno slijediti tok programa kroz bespotrebne skokove. Odmah vidimo što će se izvršiti ako je uvjet ispunjen. Iza riječi THEN može se nalaziti i naredba GOTO, međutim tada THEN nije potreban pa ga možemo izostaviti. U slijedećem primjeru imamo program koji ispisuje brojeve od 1 do 10, ali ne ispisuje broj 7:

```
10 FOR A=1 TO 10
20 IF A=7 THEN A=A+1
30 PRINT A
40 NEXT A
```

Vidimo da naredba IF koja se nalazi unutar petlje mijenja vrijednost kontrolne varijable A onda kada A ima vrijednost 7. Zbog toga se vrijednost 7 ne ispisuje.

Osim testiranja određenih stanja, pomoću naredbe IF možemo formirati petlju nalik petlji FOR. Pogledajmo primjer.

```
10 A=0
20 A=A+1
30 IF A>10 GOTO 60
40 PRINT A
50 GOTO 20
60 PRINT "KRAJ"
```

Vidimo da se u naredbi 30 testira da li je A veće od 10 i ako nije, skače na liniju 20. Tako formirana petlja u potpunosti je nalik na petlju FOR. To je zbog toga što se uvjet testira nakon povećavanja varijable A jednako kao što to čini naredba NEXT u petlji FOR. Osnovna sličnost između ovakve petlje i petlje FOR je u tome što će nakon završetka petlje broj biti veći od postavljene gornje granice. Pogledajmo primjer:

```
10 A=0
20 IF A=10 GOTO 60
30 A=A+1
40 PRINT A
50 GOTO 20
60 PRINT "KRAJ"
```

Ovdje se ispisuju potpuno isti brojevi kao i u prethodnom primjeru, jedino što je varijabla A testirana prije nego što je povećana pa će po izlasku iz petlje imati vrijednost jednaku gornjoj granici određenoj u petlji. Ovaj drugi postupak primjenjujemo mnogo češće, pogotovu kada radimo pretrage nekih podataka. Umjesto onog prvog postupka, uvijek je bolje raditi petlju FOR.

Pri formiranju petlji upotrebom naredbe IF treba paziti na to da ako se uvjet testira na ulazu u petlju, onda je moguće da se petlja ne izvrši niti jednom (ako je uvjet zadovoljen već pri prvom testiranju). Ako uvjet testiramo na kraju petlje, onda će se ta petlja izvršiti najmanje jednom bez obzira na to da li je pri prvom testiranju uvjet zadovoljen ili nije. To je ilustrirano u naredna dva primjera.

```
10 REM TEST NA ULAZU
20 A=0
30 IF A=0 GOTO 60
40 PRINT A
50 GOTO 20
60 PRINT "KRAJ"
```

```
10 REM TEST NA KRAJU
20 A=0
30 PRINT A
40 IF A=0 GOTO 60
50 GOTO 20
60 PRINT "KRAJ"
```

U prvom primjeru linije 40 i 50 uopće se ne izvršavaju, a u drugom primjeru izvršava se linija 30 bez obzira na to što je već u prvom prolazu zadovoljen uvjet. Dakle, sve linije prije testa s kojim izlazimo iz petlje izvršavaju se jedan puta više nego linije iza testa.

NAREDBE ZA PREKIDANJE PROGRAMA

Povremeno se javi potreba da izvođenje nekog programa prekinemo kada je u programu nastupilo određeno stanje. To postižemo naredbom STOP čije značenje nije potrebno objašnjavati. Ova naredba može se nalaziti na kraju nekog dijela programa koji se izvršava samo onda kada je počinjena greška ili unutar IF-naredbe da bi se prekinulo izvođenje programa na zahtjev korisnika. Naredni program ilustrira upotrebu ove naredbe.

```
10 INPUT "UNESI DVA BROJA ";A,B
20 PRINT "NJIHOV ZBROJ JE ";A+B
30 IF A=0 THEN STOP
40 GOTO 10
```

Ovaj program zbraja dva unesena broja i radi to sve dok prvi uneseni broj nije 0. Kada pronađe da je prvi uneseni broj 0, program se prekida uz pomoć naredbe STOP. »Orao« će ispisati ovaj tekst:

```
STOP U 30
```

Time nas obavještava da je prekid nastupio zbog naredbe STOP a ispisuje nam i liniju u kojoj je našao tu naredbu. Nakon što je program prekinut naredbom STOP, ili smo ga prekinuli pritiskom na (CTL) C, možemo nastaviti izvođenje programa ako otkucamo:

```
CONT
```

CONT je kratica od continue što na engleskom znači nastaviti.

Naredba STOP ima specifičnu primjenu prilikom testiranja programa. Ako u programu imamo više grananja i pojavljuje nam se jedna greška u nekom od tih grananja, a ne znamo u kojem, upotrijebit ćemo nekoliko naredbi STOP. U svaku granu programa ubacit ćemo STOP-naredbu i zatim pokrenuti program. Kada program naiđe na naredbu STOP, »orao« će ispisati broj linije, odnosno na koju je STOP-naredbu naišao. Sada ćemo pogledati da li se sve zbiva prema planu i ako je sve dobro, program ćemo nastaviti sa CONT. Ovaj postupak, ponavljat ćemo sve dok ne otkrijemo grananje u kojem je greška.

BASIC mikroračunala »orao« posjeduje i naredbu END. Ova naredba zaostala je iz vremena velikih računala koja su imala mnogo terminala, pa se u svakom BASIC-programu morao označiti kraj programa. Ovu naredbu možemo staviti na kraj našeg programa, to neće izmijeniti njegovo izvršavanje. Naredbu END mo-

žemo i pametnije upotrijebiti. Ako želimo program završiti usred neke petlje, bez skakanja na njegov kraj, možemo na tom mjestu napisati END. Kada »orao« naiđe na naredbu END, on će postupiti jednako kao i kad izvrši posljednju naredbu u programu.

Program koji smo završili naredbom END ne možemo nastaviti naredbom CONT.

FUNKCIJA INT

Ovo je prva iz skupine funkcija o kojima će kasnije biti mnogo više govora. Za početak recimo samo da je svim funkcijama zajedničko to što se iza njih navodi jedan podatak u zagradi (to se naziva argument funkcije) i one daju određeni rezultat koji možemo ispisati ili pridružiti varijabli. Zbog toga funkcije ne možemo navoditi samostalno u linijama BASIC-programa, već moraju biti unutar nekog izraza.

Funkcija INT služi nam za dobivanje cijelog broja zaokruživanjem na PRVI MANJI BROJ. To znači da će nam funkcija INT u pozitivnim brojevima davati za rezultat cjelobrojni dio broja, odnosno ono što se nalazi ispred decimalne točke. Na primjer, ako zatražimo

```
PRINT INT (3.5)
```

računalo će ispisati broj 3. Vidimo da je broj 3 prvi manji cijeli broj ispred broja 3.5.

S negativnim brojevima sve je nešto kompliciranije. U primjeru

```
PRINT INT (-3.5)
```

dobit ćemo rezultat –4. Ako se sjetimo skupa cijelih brojeva, vidjet ćemo da je broj –4 prvi manji cijeli broj ispod broja –3.5. To treba imati na umu kada se radi s funkcijom INT jer možemo pogriješiti u programu.

Ako želimo pravilno zaokruživanje broja uz funkciju INT, moramo prvo na broj pribrojiti vrijednost 0.5. To slijedi iz pravila o zaokruživanju brojeva. Svi brojevi čiji decimalni dio ima vrijednost manju od 0.5 zaokružuju se nadolje, a svi oni kojima je decimalni dio veći ili jednak 0.5 zaokružuju se nagore. Kada na neki broj pribrojimo 0.5 a njegov decimalni dio je bio manji od 0.5, cjelobrojni dio broja neće se promijeniti. Ako 0.5 pribrojimo na broj čiji je decimalni dio veći ili jednak 5, cjelobrojni dio broja povećat će se za jedan. U oba slučaja funkcija INT dat će nam nakon pribrajanja 0.5

željeni rezultat. To možete vidjeti u narednom programu u koji možete unositi bilo koji decimalni broj i program će ga pravilno zaokružiti.

```
10 INPUT A
20 PRINT INT (A+.5)
30 GOTO 10
```

U ovom primjeru vidimo također da je broj 0.5 u liniji 20 napisan kao .5 što mikroračunalo dopušta. Možda ste primijetili da »orao« sve brojeve koji su manji od 1 ispisuje bez nule ispred decimalne točke.

Osim zaokruživanja na cijele brojeve ponekad nam je potrebno zaokruživanje na određeni broj decimalnih mjesta. U primjeru zaokruživanja na dvije decimale objasnit ćemo kako se to radi. Ako želite zaokruživanje na tri decimale, upotrijebit ćete umjesto broja 100 broj 1000, za četiri decimale broj 10 000 itd.

```
10 INPUT A
20 A=A*100
30 A=A+.5
40 A=INT(A)
50 A=A/100
60 PRINT A
70 GOTO 10
```

Proučimo ovaj primjert detaljno. Nakon što smo u liniji 10 unijeli neki broj (na primjer 6.6666), u liniji 20 pomnožili smo taj broj sa 100 (666.66). Na ovako dobiveni broj primijenili smo već prije opisani postupak zaokruživanja. Dakle, prvo smo pribrojili .5 (667.16), a zatim potražili INT od tog broja (667). Na kraju smo u liniji 50 podijelili taj broj sa 100 (6.67). Vidimo da smo na kraju dobili broj ispravno zaokružen na dvije decimale.

Funkciju INT možemo korisno upotrijebiti i onda kada želimo ispitati da li je neki broj cijeli broj. U narednom primjeru ispred cijelih brojeva štampane su zvjezdice. To je postignuto u naredbi 20 gdje se kontrolira da li je broj A jednak INT(A). Ako jeste, u pitanju je cijeli broj.

```
10 FOR A=0 TO 10 STEP .5
20 IF A=INT(A) THEN PRINT "*";
30 PRINT A
40 NEXT A
```

Osim za provjeru da li je u pitanju cijeli broj, funkciju INT možemo upotrijebiti i za to da ispitamo da li je neki broj djeljiv s nekim drugim brojem. Sve se izvodi slično odnosno prvo ćemo podijeliti broj koji ispitujemo, a zatim ćemo provjeriti da li smo dobili cjelobrojni rezultat. U narednom primjeru program ispisuje brojeve od 1 do 50, ali ne ispisuje brojeve koji su djeljivi sa četiri.

```
10 FOR A=1 TO 50
20 B=A/4
30 IF INT(B)=B THEN GOTO 50
40 PRINT A
50 NEXT A
```

SLUČAJNI BROJ (RND)

Ovo je također riječ koja pripada u kategoriju funkcija. Pozabavit ćemo se tom funkcijom koja omogućuje mikroračunalu da »zamisli« neki slučajni broj. Da budemo pošteni, moramo reći da računalo ne može izmisliti broj. Zapravo »orao« izračunava jedan broj uzimajući pri tome početnu vrijednost koja nam nije poznata i primjenjujući toliko složen obrazac da se nama čini kao da se brojevi slučajno pojavljuju. Ova funkcija, odnosno slučajni brojevi nužni su za istraživanje dinamičkih procesa, testiranje matematičkih i statističkih programa i slično. Naravno, slučajni brojevi imaju široku primjenu u igrama. Unesite ovaj program:

```
10 FOR A=1 TO 10
20 PRINT RND (7)
30 NEXT A
```

Vidimo na ekranu ispis deset različitih brojeva. Pogledajmo prvo liniju 20 koja je ispisivala te brojeve. U njoj nalazimo funkciju RND i iza nje broj sedam u zagradi. Ovaj broj potrebno je napisati iako njegova vrijednost nije bitna. To može biti bilo koji pozitivan broj različit od nule. Ovaj broj »orlu« služi prilikom izračunavanja slučajnog broja, ali to ne znači da će isti broj dati uvijek isti rezultat. Jedino nula davat će stalno isti rezultat, odnosno ponavljat će posljednji generirani slučajni broj.

Pogledajmo sada brojeve koje nam je program ispisao. Vidimo da su svi brojevi manji od jedan. Funkcija RND generira nam slučajni broj u rasponu od nule do jedan, koji može biti nula, a ne može biti jedan. Matematičari bi to napisali ovako:

$$0 <= RND < 1$$

Uz pomoć jednostavne matematičke operacije i funkcije INT, možemo dobiti broj u nekom drugom raspo-

nu. U slijedećem primjeru generirat ćemo brojeve u rasponu od 0 do 5.

```
10 FOR A=1 TO 10
20 B=6*RND (7)
30 PRINT INT(B)
40 NEXT A
```

Vidimo da nam ovaj program ispisuje brojeve u rasponu od 0 do 5. To smo postigli tako da smo slučajni broj u rasponu od 0 do 1 pomnožili sa brojem koji je ZA JEDAN VEĆI OD GORNJE GRANICE INTERVALA. Taj broj je za jedan veći zbog toga što je funkcija INT, kao što smo rekli, zaokruživanje na prvi manji cijeli broj. Prema tome, kada god množimo slučajni broj s nekim drugim brojem, moramo imati u vidu učinak funkcije INT.

Ako nam treba broj u nekom drugom rasponu (ne od nule) tada ćemo slučajni broj pomnožiti s razlikom između donje i gornje granice intervala uvećanom za jedan. Nakon toga pribrojit ćemo donju granicu i onda uzeti INT od dobivenog rezultata. Ako je donja granica A, a gornja granica B to možemo napisati ovako:

```
INT ((B-A+1)*RND(7)+A)
```

Pogledajte to na primjeru: treba nam slučajni broj u rasponu od 3 do 9. Oduzet ćemo broj 3 od broja 9. Na dobiveni rezultat (6) pribrojit ćemo 1 i dobiti broj 7. Ovaj broj pomnožit ćemo sa RND i na kraju pribrojiti donju granicu (3). Tako dobiveni rezultat pretvorit ćemo u cijeli broj pomoću funkcije INT. To je ilustrirano primjerom:

```
10 FOR A=1 TO 10
20 S=INT((9-3+1)*RND(1)+3)
30 PRINT S
40 NEXT A
```

U liniji 20 možemo jednostavnije napisati INT (7*RND (1)+3).

Najčešće će nam biti potrebni brojevi u intervalu od 1 do nekog broja. Tada se sve pojednostavljuje jer nam je dovoljno da prije nego što potražimo cjelobrojni dio RND pomnožimo s gornjom granicom i dodamo 1. Slijedeći primjer ispisuje brojeve u rasponu od 1 do 100.

```
10 FOR A=1 TO 20
20 S=INT(100*RND(1)+1)
30 PRINT S
40 NEXT S
```

PISANJE PROGRAMA

Ako ste pažljivo pratili sve što je do sada objašnjeno, stekli ste dovoljno znanja da možete samostalno pisati programe. Dosadašnji dio knjige bavio se u prvom redu pojedinim BASIC-instrukcijama. Sada treba progovoriti nešto o tome kako se programi pišu, kako se za taj posao priprema i kako se programi dokumentiraju.

Da bismo to ilustrirali proći ćemo zajedno čitav posao pisanja nekog programa. Uzet ćemo si u zadatak da napišemo kratku BASIC-igru. Posao započinjemo tako da razmotrimo sve što znamo o samom zadatku. U igri, to je opis igre i pravila igranja.

OPIS I PRAVILA IGRE:

Cilj je igre da pogodimo broj koji je »zamislilo« računalo. Taj broj nalazi se u rasponu od 1 do 100, a može biti i 1 i 100. Na svaki naš pokušaj da pogodimo broj računalo će ispisati da li je broj koji treba pogoditi veći ili manji od broja koji smo sami unijeli, a ako smo pogodili, ispisat će nam broj pokušaja koji nam je bio potreban da dođemo do točnog rješenja.

Nakon što smo proučili pravila igre, možemo planirati program. Zadatak ćemo razbiti na manje cjeline i nakon toga svaku cjelinu obraditi posebno.

DIJELOVI PROGRAMA:

A: generiranje slučajnog broja u rasponu od 1 do 100 i postavljanje brojila pokušaja na 0

B: unošenje broja i uspoređivanje sa zadanim brojem

C: obavještavanje o rezultatu pokušaja

D: ispisivanje broja pokušaja

E: završni dijelovi igre

Ove dijelove razradit ćemo u još manje skupine. Svaku od ovako nastalih cjelina poslije ćemo prevesti u BASIC-naredbe. Takav prikaz programa nazivamo skicom programa.

SKICA PROGRAMA:

A.1 – generiranje slučajnog broja
A.2 – postavljanje brojila pokušaja na Ø
A.3 – ispisivanje uvodne poruke

B.1 – unošenje broja
B.2 – povećanje brojila pokušaja
B.3 – ispitivanje da li je broj jednak zadanom, ako je idi na D.1
B.4 – ispitivanje da li je broj manji od zadanog, ako je idi na C.1
B.5 – idi na C.3 (ovdje smo sigurni da je broj veći od zadanog jer nije ni manji ni jednak)

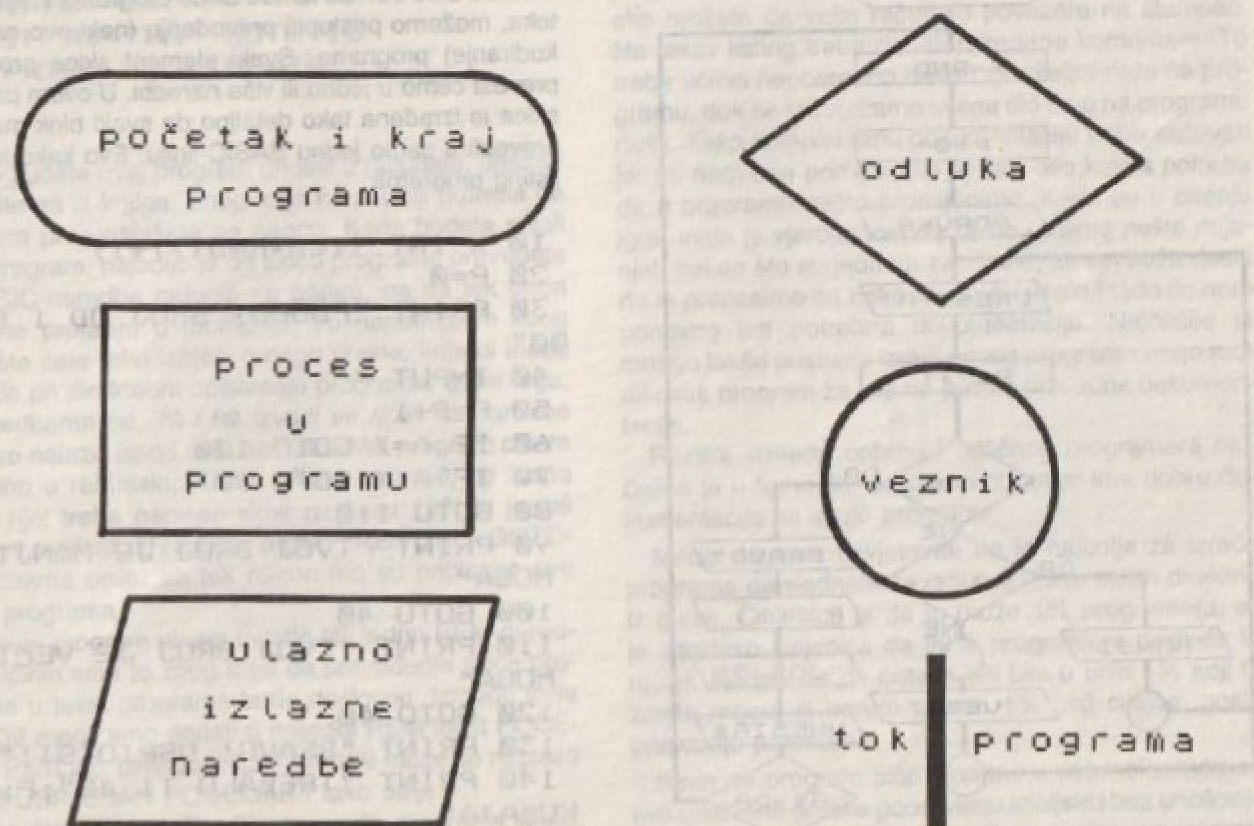
C.1 – ispisivanje poruke da je broj manji od zadanog broja
C.2 – idi na B.1
C.3 – ispisivanje poruke da je broj veći od zadanog broja
C.4 – idi na B.1

D.1 – ispisivanje poruke da je broj uspješno pogođen
D.2 – ispisivanje broja potrebnih pokušaja

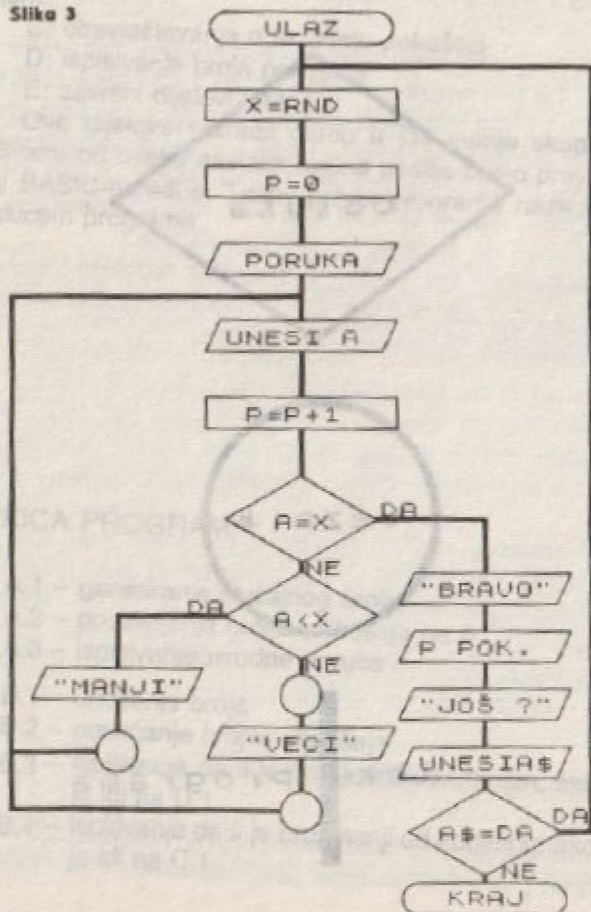
E.1 – ispisivanje poruke da li se želi igrati još jednom
E.2 – unos odgovora
E.3 – ispitivanje da li je odgovor potvrdan, ako je idi na A.1
E.4 – kraj programa

Skicu programa možemo prikazati grafički. To je svakako najbolji put da se prikaže i točno izradi skica programa. Tako izrađenu skicu programa nazivamo dijagram toka programa ili blok-dijagram. Pri izradi ovih dijagrama služimo se određenim grafičkim simbolima koji su prikazani na slici 2. Na slici 3. vidimo dijagram toka naše igre. Vidimo da svakom elementu skice programa odgovara jedan grafički element na dijagramu toka. Toku programa u tom dijagramu odgovaraju linije koje povezuju pojedine blokove. Na mjestima gdje donosimo određene odluke linije se granaju i zato ove točke nazivamo grananjem programa.

Slika 2

početak i kraj
programa
proces
u
programu
ulazno
izlazne
naredbe
odluka
veznik
tok programa

Slika 3

Kada smo završili izradu skice programa i dijagrama toka, možemo pristupiti prevođenju (neki ovo nazivaju kodiranje) programa. Svaki element skice programa prevest ćemo u jednu ili više naredbi. U ovom primjeru skica je izrađena tako detaljno da svaki blok možemo prevesti u samo jednu BASIC-liniju. Evo kako izgleda listing programa:

```
10 X=INT (100*RND(7)+1)
20 P=0
30 PRINT "POGODI BROJ OD 1 DO 1
00"
40 INPUT A
50 P=P+1
60 IF A=X GOTO 130
70 IF A<X GOTO 90
80 GOTO 110
90 PRINT "TVOJ BROJ JE MANJI OD
MOGA"
100 GOTO 40
110 PRINT "TVOJ BROJ JE VEĆI OD
MOGA"
120 GOTO 40
130 PRINT "BRAVO! USPIO SI!"
140 PRINT "TREBALO TI JE";P;"PO
KUŠAJA"
150 PRINT "ŽELIŠ LI IGRATI JOŠ
JEDNOM";
```

```
160 INPUT A$
170 IF A$="DA" GOTO 10
180 PRINT "DOVIĐENJA"
```

Ako budete ovaj program unosili u računalo, prepisivat ćete ga iz knjige. Zbog toga ne postoji potreba da program prvo napišete na papiru. Kada budete pisali svoj program, najbolje je da skicu programa prevedete u BASIC-naredbe najprije na papiru, pa da tek onda unesete program u memoriju. To napominjem zbog toga što ćete tako izbjeći mnoge greške koje bi inače nastale pri direktnom upisivanju programa. Osim toga, u naredbama 60, 70 i 80 izvodi se skok na naredbe koje se nalaze ispod ovih naredbi. Ako program pišete direktno u računalo, vi dok pišete liniju 60, ne znate da u njoj treba napisati skok na liniju 130 jer je još niste ni napisali. U radu na papiru vrijednosti u GOTO-naredbama upišu se tek nakon što su napisane sve linije programa.

U ovaj program nisam uvrstio niti jednu REM-naredbu. Učinio sam to zbog toga da prevođenje skice programa u tekst programa bude doslovno. Između linija 20 i 30 mogli smo dodati u naredbi REM tekst POČETAK PETLJE. Između linija 120 i 130 može se napisati REM USPJEŠAN POGODAK i tako dalje.

Sve što ste izradili prilikom izrade programa (opis, skica, dijagram toka) zajedno s papirima na kojima ste prevodili program u BASIC-naredbe jest dokumentacija programa. Kruna dokumentacije je listing programa ako možete da vaše računalo povežete na štampač. Na takav listing treba dodati određene komentare. To treba učiniti neposredno nakon završetka rada na programu, dok se još sjećamo svega što smo na programu radili. Tako kompletiranu dokumentaciju treba sačuvati jer će nam ona pomoći ako se javi bilo kakva potreba da u programu nešto promijenimo. Kada su u pitanju igre, mala je vjerojatnost da ćemo u njima nešto mijenjati nakon što su jednom završene, ali se može desiti da ih prenosimo na neko drugo računalo i tada će nam ponovno biti potrebna dokumentacija. Najčešće je mnogo lakše pristupiti izradi novog programa nego modificirati program za koji ne postoji prikladna dokumentacija.

Razlika između dobrog i odličnog programera najčešće je u tome što odličan programer ima dobru dokumentaciju za svoje programe.

Mnogi će vam savjetovati da je najbolje za izradu programa da sjednete za računalo i sve radite direktno iz glave. Činjenica je da to može 1% programera, ali je isto tako činjenica da 99% programera misli da to može. Nadam se da ćete vi biti bilo u onih 1% koji to zaista mogu, ili barem u onih 1% koji cijelom poslu pristupaju pametno.

Kada se program piše direktno u računalo, tada se sve otkrivene greške popravljaju stihijski i bez unošenja u bilo kakvu dokumentaciju. To rezultira programom koji je potpuno nepregledan, koji u sebi sadržava tko

zna koliko grešaka koje u toku testiranja nisu otkrivene, odnosno to je najčešće vrlo loš program. Takve programe zbog njihove zapetljanosti programeri nazivaju »špageti-programi«.

Posebna stavka u radu na programu jest ispitivanje programa. To se radi onda kada je program kompletno gotov. U ispitivanju programa ima dva pristupa. Prvi je pristup da program pustimo u rad i testiramo ga u radu. To je tzv. test u praksi i on će najvjerojatnije otkriti bilo kakvu grešku ako ona postoji u programu. Međutim, takvo testiranje zahtijeva vrlo mnogo vremena, a ponekad i mnogo novaca ili je čak opasno. Zamislite da jedan program koji kontrolira kretanje podzemnih željeznica u nekom velegradu testiraju tako da ga puste da radi, pa šta bude – bude.

Drugo testiranje je da program ispitujemo blok po blok unoseći u svaki blok sve moguće ulazne podatke koji u taj blok mogu doći u toku rada programa. Kad ispitamo svaki pojedini element, ispitivat ćemo kako ti elementi rade u međusobnom odnosu, a tek onda na kraju i cijeli program.

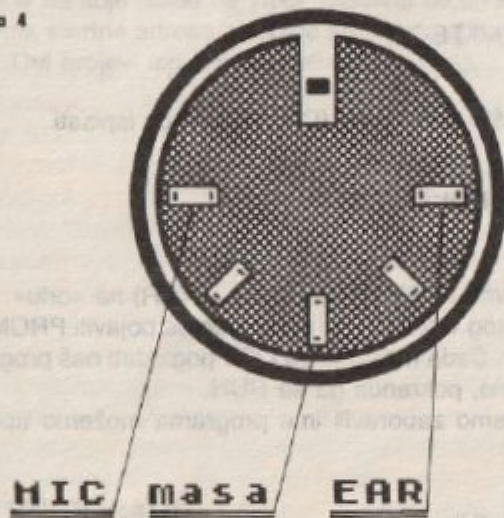
Testiranje programa je vrlo važan dio rada na programu jer program postaje smislena cjelina tek nakon što iz njega uklonimo greške. Ne treba se zanositi idejom da možemo pisati programe bez grešaka, jer praksa pokazuje da i programeri s vrlo dugim programerskim iskustvom povremeno griješe, ponekad čak i najbanalnije. Za vrijeme testiranja programa na greške ne treba gledati kao na osobnu uvredu, već svom programu treba pristupiti koliko god je to moguće objektivno i kritički. Dobro je ako testiranje programa možemo povjeriti nekom drugom jer će osoba koja nije radila program neke greške otkriti znatno lakše od autora programa.

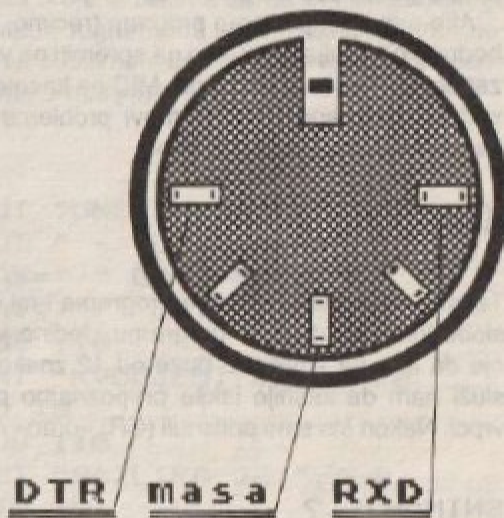
Svaku grešku koju otkrijemo, odnosno ispravak greške i općenito svaku promjenu u programu treba odmah unijeti u programsku dokumentaciju.

ČUVANJE PROGRAMA

Kada bismo morali svaki puta iznova upisivati program u računalo kada nam je on potreban, ne bi bilo velike koristi od mikroračunala. Zbog toga su konstruktori računala predvidjeli mogućnost da se programi spremaju na magnetske vrpce. Mi ćemo upotrijebiti

Slika 4

običan kućni kasetofon i standardne muzičke kasete. Na slici 4 vidimo kako treba povezati »orao« s kasetofonom. Nakon što smo sve povezali moramo na kasetofonu pravilno podesiti glasnoću i boju tona. Za glasnoću je najbolje da namjestimo potenciometar negdje oko sredine. Potenciometar za boju tona treba postaviti na visoke tonove. Za snimanje programa najbolje je uzeti nove vrpce. Važno je da na vrpci nema oštećenja jer program neće biti dobro spremljen.

Ako u memoriji imamo program (recimo, igru iz prethodnog poglavlja) možemo ga spremiti na vrpcu. Povezat ćemo »orao« s utičnicom MIC na kasetofonu (drugi vod nećemo spojiti jer to pravi probleme u mnogim kasetofonima). Napisat ćemo:

```
SAVE "IGRA"
```

Tekst u navodnicima je ime programa i mi ga potpuno slobodno pridružujemo programu. Jedino je ograničenje da ime ne smije biti duže od 12 znakova. To ime služi nam da kasnije lakše prepoznamo program na vrpci. Nakon što smo pritisnuli (CR) »orao« će napisati:

```
SNIMANJE ?
```

Uključimo snimanje na kasetofonu i pritisnemo (CR). Iz »orla« ćemo začuti pištavi zvuk što je znak da se program snima na vrpcu (zapravo, program se snima u obliku tog tona). Kada nam se pojavi PROMPT i kursor, snimanje programa je završeno. Tako snimljeni program možemo uvijek ponovno unijeti u memoriju. To radimo ovako:

Povežemo »orla« s utičnicom EAR na kasetofonu (opet je dobro drugi vod isključiti). Premotamo vrpcu na početak programa. Upišemo:

```
LOAD "IGRA"
```

Nakon što pritisnemo (CR) »orao« će ispisati

```
REPRODUKCIJA ?
```

Pritisnemo PLAY na kasetofonu i (CR) na »orlu«. Nakon nekog vremena na ekranu će se pojaviti PROMPT i kursor. Sada možemo sa LIST pogledati naš program i naravno, pokrenuti ga sa RUN.

Ako smo zaboravili ime programa možemo upisati samo

```
LOAD ""
```

Tada će »orao« uzeti prvi program na koji naiđe na vrpci.

Ako se program ne može učitati ili ako se učitava ali je oštećen, najvjerojatnije imamo problema s nepravilno podešenom glasnoćom i visinom tona. Pravilne vrijednosti najlakše ćemo pronaći eksperimentiranjem.

Na kasetu treba zapisati koje smo programe na nju snimili, a ako kasetofon ima brojilo, možemo napisati i broj od kojeg program počinje.

Postoji i naredba LOADC koja će ispisivati sve programe na koje naiđe na vrpci. Ispisivat će se ime programa, startna adresa, završna adresa i dužina programa. Ovi brojevi ispisani su heksadecimalno.

POTPROGRAMI

Pri pisanju dužih programa dešava se da na nekoliko mjesta ponavljamo isti sklop naredbi. Na primjer, više puta u istom programu računamo neke parametre. Nije korisno svaki puta iznova pisati isti sklop BASIC-naredbi jer to zauzima mnogo prostora u memoriji (program je bez potrebe duži) i odnosi mnogo vremena. Da bismo to izbjegli služimo se potprogramima (subrutine).

Potprogram je dio programa napisan tako da ga možemo po volji mnogo puta pozvati iz bilo kojeg dijela programa. U slijedećem primjeru vidimo program u koji unesemo dva broja, a zatim znak da li želimo dijeljenje ili oduzimanje. Program bez obzira kojim redom unesemo brojeve oduzima manji broj od većega, odnosno dijeli veći broj s manjim.

```
10 INPUT "UNESI DVA BROJA ";A,B
20 INPUT " - ILI / ";A$
30 IF A$="-" GOTO 80
40 IF A$<>"/" GOTO 20
50 GOSUB 110
60 PRINT "KVOCJENT JE ";A/B
70 GOTO 10
80 GOSUB 110
90 PRINT "RAZLIKA JE ";A-B
100 GOTO 10
110 REM POTPROGRAM
120 IF A>B GOTO 160
130 T=A
140 A=B
```

```
150 B=T
160 RETURN
```

Program je vrlo nalik na primjer koji smo već imali. Novo je u njemu uvođenje naredbi GOSUB u linijama 5Ø i 8Ø i naredbe RETURN u liniji 16Ø.

Naredba GOSUB ima vrlo sličan efekt kao i naredba GOTO. Jedina je razlika što »orao«, kada naiđe na naredbu GOSUB, »zapamti« broj linije u kojoj je naišao na ovu naredbu, pa tek onda izvede skok. Tok se zatim nastavlja od linije na kojoj je izveden skok i teče normalno sve dok »orao« ne naiđe na naredbu RETURN. Naredba RETURN znači »vrati se« i naređenje je računalu da se vrati na mjesto odakle je pozvano s naredbom GOSUB. Da bi se vratio, »orao« uzme broj linije koji je prethodno zapamtio i nastavi na prvoj liniji ispod.

Vidimo da smo upotrebom ove naredbe u našem primjeru izbjegli potrebu da dva puta ispisujemo linije 12Ø do 15Ø. Ako program pišemo tako da za svaki od sitnih poslova, koje treba obaviti, napišemo potprogram, a zatim napišemo glavni program koji će pozivati te potprograme, dobit ćemo strukturirani program. Strukturirani programi mnogo su lakši za pisanje, bitno pregledniji i što je najvažnije, svaki od potprograma možemo nezavisno testirati. To je razlog da potprograme pišemo čak i onda kada ih pozivamo samo jednom. Ako potprograme pravilno dokumentiramo, možemo ih čuvati odvojeno i zatim kada radimo novi program, jednostavno u njega uključimo već gotove potprograme. Na primjer, potprogram za crtanje elipse možemo jednako dobro iskoristiti u programu za crtanje, kao i u programu za učenje geometrije.

Svaki program u načelu sadržava sva obilježja programa. Zbog toga potprogram možemo raditi jednako kao što smo radili program. Dakle, za njega možemo izraditi poseban opis toka, potrebne dijagrame i tek nakon što ga upišemo i testiramo možemo ga uvrstiti u glavni program.

Posvetimo se malo linijama 13Ø do 15Ø. Rekli smo da bez obzira kojim redom unesemo brojeve moramo oduzeti manji od većega. Zbog toga u liniji 12Ø testiramo da li je A veći od B. Ako jeste, sve je u redu, ali ako nije moramo sadržaj koji se nalazi u varijabli A staviti u varijablu B, a sadržaj iz varijable B staviti u varijablu A. Jednostavnije, moramo zamijeniti varijable. Zamislite da imate dvije boce. U jednoj se nalazi voda, a u drugoj vino. Jasno je da istovremeno ne možemo pretresti vino u onu bocu u kojoj je voda i vodu iz te boce u onu u kojoj je bilo vino. Zbog toga ćemo se poslužiti trećom bocom i privremeno u nju pretočiti ili vino ili vodu. Slično ćemo postupiti kada moramo zamijeniti vrijednost dvije varijable. Najprije ćemo u treću varijablu (u našem primjeru T) smjestiti vrijednost jedne od dvije varijable koje mijenjamo. Nakon toga ćemo u tu varijablu smjestiti vrijednost druge varijable, a potom sadržaj druge varijable uzeti iz one privremene. Zapamtite taj postupak jer se vrlo često primjenjuje u

programiranju a pogotovu u sortiranju.
Upišite program:

```
10 A=A+1
20 PRINT "POZIV BROJ";A
30 GOSUB 10
```

Ovaj program poziva sam sebe. To znači da »orao« stalno pamti adresu s koje je pozvan potprogram. To je vrlo ozbiljna greška i zbog toga su konstruktori »orla« ograničili broj poziva na 26. Vidimo da je »orao« kada smo pokušali pozvati potprogram dvadeset i sedmi put prijavio grešku. Mi možemo iz jednog potprograma pozvati drugi, iz ovoga treći, i tako dvadeset i šest puta. Kažemo da se u potprogamima može ući u dubinu od dvadeset i šest nivoa. To ograničenje neka vas ne zabrinjava jer u praksi vrlo rijetko treba više od četiri nivoa potprograma. Prema tome, dvadeset i šest nivoa je znatno više nego što će vam ikada zatrebati.

Da ne bi bilo zabune oko tog broja dvadeset i šest, sve možemo promatrati i ovako: »Orao« može »zapamtiti« dvadeset i šest povratnih adresa. Svaki put kada pozovemo neki potprogram, »orao« zapamti jednu adresu. Svaki put kada se vratimo iz potprograma, »orao« »zaboravi« jednu adresu i oslobodi si prostor za pamćenje nove adrese. Prema tome, u jednom programu možemo imati koliko god želimo poziva pod uvjetom da ne idemo u više od dvadeset i šest nivoa.

Kada »orao« naiđe na naredbu RETURN, a da prije toga nije poslan u potprogram, tada je sasvim sigurno u pitanju greška i radi toga će nas on obavijestiti tekstom:

```
?RG GREŠKA
```

i ispisat će nam u kojoj liniji je naišao na RETURN. Takva je greška vrlo česta kada napišemo potprogram u nastavku glavnog programa. Tada računalo nakon što je završilo izvođenje glavnog programa nastavi rad u potprogramu i »shvati« to tek kad naiđe na naredbu RETURN. Zato je najbolje glavni program završiti naredbom END pa greške neće biti.

Za naredbu GOSUB vrijedi sve ono što smo rekli za naredbu GOTO. Prema tome naredba GOSUB može se nalaziti i u naredbi IF, jedino što je tu potrebno ispred naredbe GOSUB napisati riječ THEN. Pogledajmo to na primjeru:

```
10 INPUT A
20 IF A=1 THEN GOSUB 100
30 IF A=2 THEN GOSUB 200
40 IF A=3 THEN GOSUB 300
50 GOTO 10
100 PRINT "JEDAN"
110 RETURN
```

```
200 PRINT "DVA"
210 RETURN
300 PRINT "TRI"
310 RETURN
```

Vidimo da smo u ovom primjeru pozvali tri različita potprograma u ovisnosti o vrijednosti varijable A. Za svaku vrijednost morali smo upisati po jednu naredbu IF. To nije problem kada radimo s tri, četiri ili čak deset potprograma. Međutim, ako treba pozvati dvadesetak i više potprograma, morali bismo upisati velik broj IF-naredbi. Zbog toga su konstruktori mikroračunala »orao« predvidjeli naredbu koja nam omogućuje da ovo testiranje i skok izvedemo u samo jednoj liniji. Pogledajmo kako bi naš prethodni primjer izgledao ako upotrijebimo tu naredbu.

```
10 INPUT A
20 ON A GOSUB 100,200,300
30 GOTO 10
100 PRINT "JEDAN"
110 RETURN
200 PRINT "DVA"
210 RETURN
300 PRINT "TRI"
310 RETURN
```

U liniji 20 vidimo naredbu ON A GOSUB 100, 200, 300. Ova naredba uzme vrijednost varijable koja je u njoj navedena i skoči na traženi potprogram. U naredbi 20 navedeni su brojevi 100, 200 i 300. Ako varijabla A ima vrijednost jedan, uzet će se prvi broj iz popisa. Ako je A dva, uzet će se drugi broj itd. Ako A ima vrijednost manju od jedan ili veću od broja brojeva u listi, izvest će se slijedeća instrukcija iza naredbe ON.

Ako varijabla u naredbi ON ima decimalnu vrijednost, računalo će najprije potražiti INT od te varijable. Dakle, za svaki broj veći ili jednak jedan a manji od dva, »orao« će skočiti na prvi broj naveden u listi.

U istoj naredbi može stajati i komanda GOTO umjesto GOSUB. Dakle, dozvoljena je formulacija:

```
20 ON A GOTO 100,150,200
```

Naredba ON je vrlo moćno »oruđe« za rad jer je moguće uz minimalne izmjene potpuno izmijeniti tok programa. Dovoljno je promijeniti brojeve navedene u naredbi ON.

Najveća vrijednost koju možemo navesti u varijabli koja odlučuje o skoku u naredbi ON je 255, odnosno u naredbi ON možemo navesti najviše 255 adresa. Ako je vrijednost varijable veća od 255 ili manja od nule računalo će prijaviti grešku. Zbog toga je ponekad potrebno prije naredbe ON s naredbom IF testirati ove

vrijednosti i ako je broj izvan predviđenih granica izvesti skok na prvu liniju ispod naredbe ON. Time smo postigli isti učinak kao da naredba ON prihvaća bilo koju vrijednost u varijabli.

S obzirom na to da je maksimalna dužina jedne linije u BASICU 72 znaka može nam se desiti da nam ne stanu sve vrijednosti koje želimo napisati u naredbi ON. Tada ćemo upotrijebiti dvije naredbe ON. U prvoj ćemo navesti onoliko adresa koliko nam stane, zatim ćemo u narednoj liniji varijablu koja odlučuje o skoku umanjiti za onoliko koliko smo adresa naveli u prvoj naredbi ON. Nakon toga stavit ćemo novu naredbu ON u kojoj ćemo normalno nastaviti listu. To je ilustrirano u narednom primjeru.

```
10 INPUT A
20 IF A<1 GOTO 10
30 IF A>255 GOTO 10
40 ON A GOTO 100,200,300
50 A=A-3
60 ON A GOTO 400,500,600
70 REM NASTAVAK PROGRAMA
```

Ovaj program nije kompletan i napisan je jedino zato da posluži kao primjer. U naredbi 40 moglo se navesti svih šest adresa, ali sam želio da vidite kako se nastavlja lista adresa u naredbama ON.

PODACI UNUTAR PROGRAMA

U nekim programima potrebno je nakon što se program pokrene, postaviti nekoliko varijabli koje će nam služiti u toku programa. Možemo varijable definirati naredbom za pridruživanje vrijednosti, ali ako je riječ o većem broju varijabli, to će značajno povećati dužinu programa. Ako trebamo na početku programa definirati pet varijabli možemo to učiniti ovako:

```
10 A=1
20 B=5
30 C=7
40 PI=3.141
50 X=255
60 PRINT A,B+C,X*PI
```

Vidimo da smo za definiranje pet varijabli utrošili pet BASIC-linija. Isti primjer možemo napisati i ovako:

```
10 READ A,B,C,X,PI
20 PRINT A,B+C,X*PI
30 DATA 1,5,7,255,3.141
```

Ovdje smo dobili znatno kraći program. To smo postigli upotrebom naredbe READ. Kada računalo naiđe na ovu naredbu, potraži prvu naredbu DATA i iz nje pročita brojeve koje pridruži varijablama navedenim u naredbi READ. Pri tome se prvoj varijabli pridružuje prva vrijednost iz naredbe DATA,drugoj druga i tako dalje.

Osim što je ovako napisan program kraći, mnogo je lakše promijeniti vrijednosti koje se pridružuju varijablama. Ako u prvom primjeru želimo promijeniti sve vrijednosti, moramo mijenjati sve linije od 10 do 50. U drugom primjeru dovoljno je promijeniti samo onu liniju u kojoj se nalazi naredba DATA.

DATA-naredba je specifična po tome što je sasvim svejedno gdje se nalazi u programu. Kada računalo naiđe na naredbu READ, pretražuje program počevši od prve linije sve dok ne nađe naredbu DATA. Kada tokom izvršenja programa računalo naiđe na naredbu DATA ono je preskače potpuno jednako kao naredbu REM. Vidimo da naredbu DATA možemo smjestiti bilo gdje u programu, a da to nema utjecaja na izvršavanje programa. Zbog toga ćemo naredbe DATA smjestiti ili neposredno iza naredbi READ ili na sam kraj programa. Češća je praksa da se naredbe DATA smještaju na kraj programa.

Upišite u računalo ovaj primjer:

```
10 FOR I=1 TO 5
20 READ A,B
30 PRINT A;"+";B;"=";A+B
40 NEXT I
50 DATA 7,5,8,4,5,3
60 DATA 9,1,2,6
```

Vidimo da u ovom primjeru pet puta izvršavamo naredbu READ i da svaki put učitavamo po dvije varijable. Isto tako vidimo da su varijablama A i B pridruživane vrijednosti onim redom kojim su navedene u naredbama DATA. Kada se taj program počeo izvršavati, računalo je u prvom nailasku na naredbu READ potražilo prvu naredbu DATA i našlo je u liniji 50. Zato su u prvom prolasku varijablama A i B pridružene vrijednosti 7 i 5. Računalo je nakon što je pročitalo ove dvije vrijednosti, »ZAPAMTILO« koliko je brojeva iz te naredbe DATA pročitano. U slijedećem nailasku na naredbu READ čitanje je nastavljeno iz iste naredbe DATA, počevši od prvog broja koji do sada nije pročitan. Kada se nakon trećeg prolaska iscrpila naredba DATA

u liniji 50, »orao« je automatski potražio prvu slijedeću naredbu DATA i čitanje nastavio iz nje. Kažemo da računalo posjeduje pokazivač koji pokazuje koji je slijedeći podatak u naredbama DATA na redu za čitanje. Svaki put kada se pročita jedna vrijednost pokazivač se premješta na slijedeći podatak. Taj pokazivač nazivamo još i data pointer.

Pri prelasku iz jedne linije DATA u drugu treba biti oprezan. Svi podaci koje čita jedna naredba READ moraju biti u istoj naredbi DATA. Nije dopušteno da naredba READ pročita nekoliko podataka iz jedne naredbe DATA, pa da čitanje nastavi u drugoj. Na primjer, ako odjednom čitamo tri podatka, tada broj podataka u naredbi DATA mora biti najmanje tri, odnosno mora biti najmanje još dva podatka iza podatka koji pokazuje pokazivač. Ako u petlji čitamo po tri podatka odjednom, broj podataka u svakoj naredbi DATA mora biti djeljiv sa tri (3, 6, 9, itd.). Ako pri tome pogriješimo, računalo će nam javiti da nema dovoljno podataka.

Upišite sada ovaj program:

```
10 READ A,B
20 PRINT A,B
30 READ A,B
40 PRINT A,B
50 DATA 1,2
```

Kada pokrenemo program, računalo će nailaskom na prvu naredbu READ pročitati dvije vrijednosti iz naredbe DATA i pokazivač će pokazivati kraj te naredbe. Kada se naiđe na slijedeću naredbu READ, računalo će prijaviti grešku jer nema više podataka u naredbi DATA. Dakle, pri pisanju podataka programa moramo paziti da nam se ne desi da čitamo više podataka nego što ih u naredbi DATA ima. Napišite sada prethodni primjer ovako:

```
10 READ A,B
20 PRINT A,B
30 RESTORE
40 READ A,B
50 PRINT A,B
60 DATA 1,2
```

Vidimo da se taj program ispravno izvršava i vidimo da su dva puta čitani isti podaci koji se nalaze u liniji 60. To se desilo zbog naredbe RESTORE. Nakon što je u liniji 10 izvedena naredba READ, pokazivač je pokazivao kraj naredbe DATA. Kada je »orao« naišao na liniju 30 izvršio je naredbu RESTORE koja pokazivač postavlja na početak prve naredbe DATA u programu. Dakle, naredba RESTORE omogućuje nam da podatke koji se nalaze u naredbama DATA čitamo po volji mnogo puta unutar jednog programa.

```
10 READ A$,A
20 PRINT A$;A
30 DATA "ORAO",102
```

Iz ovog primjera vidimo da se string-varijable mogu čitati u naredbama READ jednako kao i numeričke varijable. Vidimo da je dozvoljeno u istoj naredbi DATA navesti i tekstualne i brojčane podatke. Važno je jedino da ne pogriješimo u redoslijedu čitanja, odnosno da ne pokušamo u numeričku varijablu smjestiti tekstualni podatak. Ako to učinimo, računalo će prijaviti grešku. Tekstualni podaci koje navodimo u naredbi DATA mogu se pisati ili s navodnicima ili bez njih. Navodnici su nam potrebni jedino kada unutar teksta želimo upotrijebiti zarez, jer u protivnom će računalo zarez shvatiti kao kraj teksta.

Povremeno nam se u radu javi potreba da u sredini programa obrišemo sve varijable. Za to nam služi naredba CLEAR. Kada naiđe na ovu naredbu, računalo će »zaboraviti« sve vrijednosti pridružene varijablama. To znači da će sve varijable nakon ove naredbe imati vrijednost nula, a sve string-varijable dužinu nula.

S upotrebom ove naredbe treba biti oprezan jer su vrlo rijetki trenuci kada sa sigurnošću možemo obrisati sve varijable. Na primjer, ovu varijablu nije moguće upotrijebiti unutar petlje FOR . . .NEXT jer će računalo izgubiti vrijednost kontrolne varijable i prijaviti grešku kada naiđe na naredbu NEXT. Petlju koja je napravljena pomoću naredbe IF naredba CLEAR će najvjerojatnije pretvoriti u beskonačnu petlju.

NUMERIČKE FUNKCIJE

S nekim funkcijama već smo se upoznali (INT, RND). Sada ćemo se pozabaviti ostalim numeričkim funkcijama koje posjeduje »orao«. Da ponovimo, funkcije nisu naredbe i ne mogu samostalno stajati u BASIC-liniji. Prema njima se odnosimo kao prema bilo kojem matematičkom izrazu. Svakoj funkciji slijedi jedan podatak naveden u zagradi (to je argument funkcije), a funkcija daje određeni rezultat (rezultat funkcije). Sve funkcije koje imaju numerički argument i daju numerički rezultat nazivamo numeričkim funkcijama.

Argument funkcije moramo uvijek navesti u zagradi, u protivnom »orao« neće razumjeti izraz koji smo napisali.

Najjednostavnija funkcija u ovoj skupini je funkcija FRE (X). Unutar zagrade kao argument funkcije možemo navesti bilo koju vrijednost. Slično kao i s funkcijom RND ova vrijednost ne utječe na rezultat funkcije. Rezultat ove funkcije je slobodan memorijski prostor u bajtovima koji je preostao u »orlu«. To znači da ako napišemo

```
PRINT FRE (0)
```

»orao« će ispisati koliko slobodnih bajtova imamo u memoriji.

Ako imate neki program u memoriji, obrišite ga i pogledajte koliko ima slobodne memorije. Sada upišite bilo koju BASIC-liniju i ponovno pogledajte koliko ima slobodne memorije. Kao što je i logično, količina slobodne memorije smanjuje se sa svakom slijedećom unesenom linijom. Kraćim eksperimentiranjem steći ćete sliku o tome koliko memorije zauzimaju vaši programi. Vidjet ćete da i nakon vrlo »dugih« programa u memoriji ostaje dosta mjesta. Funkcija FRE poslužit će prilikom razvoja programa, pogotovu u programima koji operiraju s velikim brojem podataka da vidimo kako se troši memorijski prostor. Uz pomoć ove funkcije možemo »izmjeriti« koliko je podataka uneseno u neki program koji radi s podacima. Najprije ćemo napisati cijeli program, izmjeriti koliko je memorije preostalo, a zatim ćemo u toku izvršenja programa od tog broja oduzeti rezultat funkcije FRE u tom trenutku. Razlika označava memorijski prostor koji su zauzeli podaci.

Druga vrlo jednostavna numerička funkcija je funkcija SGN. Ona nam služi da ispitamo kakav predznak ima neki broj. Ako je argument ove funkcije pozitivan broj, ona će dati rezultat 1. Za negativan argument rezultat će biti –1, a za nulu 0. Dakle, PRINT SGN (5) dat će rezultat jedan, PRINT SGN (–5) rezultat minus jedan, a nulu ćemo dobiti jedino ako je argument 0 PRINT SGN (0).

Svoju primjenu funkcija SGN nalazi u raznim testiranjima. Na primjer, nije moguće izračunavati kvadratni korijen iz negativnog broja. U programima u kojima radimo s kvadratnim korijenom možemo upotrijebiti ovu funkciju da testiramo da li je broj negativan.

Funkcija ABS ima mnogo širu primjenu od funkcija o kojima smo do sada govorili. Ona izračunava apsolutnu vrijednost broja. Najjednostavnije je reći da ova funkcija pretvara predznak broja u plus. To znači: ako je argument funkcije ABS negativan broj, dobit ćemo isti taj ali pozitivan broj. Funkcija ABS nema nikakav učinak na pozitivne brojeve. Možemo napisati:

```
ABS (5) = ABS (-5) = 5
```

Funkcija ABS najčešće nam služi kada radimo s kvadratnim korijenom ili logaritmima. Svaki put kada želimo upotrijebiti neku funkciju koja ne dozvoljava negativan argument, možemo pomoću funkcije ABS učiniti sve argumente prihvatljivima.

Jedna od najčešćih operacija u matematičkim formulama je korjenovanje. U velikoj većini potreban nam je kvadratni (drugi) korijen nekog broja. Zbog toga su autori BASICA u BASIC uvrstili specijalnu funkciju koja vadi drugi korijen iz argumenta. To je funkcija SQR. O toj funkciji nije potrebno mnogo govoriti, dovoljno je reći da argument funkcije ne smije biti negativan. Upotrebom ove funkcije možemo napisati formulu po kojoj izračunavamo hipotenuzu pravokutnog trokuta iz poznatih kateta (Pitagorin poučak) ovako:

```
C=SQR (A*A+B*B)
```

Oni među vama koji nisu učili trigonometrijske funkcije i logaritme, odnosno oni kojima riječi sin, cos, tan, log ništa ne govore, mogu slobodno preskočiti ostatak ovog poglavlja i odmah prijeći na slijedeće. Ovdje se nećemo baviti objašnjavanjem trigonometrije i logaritmiranja već ćemo proučiti kako se to radi u BASICU.

»Orao« posjeduje funkciju LOG koja daje prirodni logaritam argumenta. Prirodni logaritam je logaritam broja s bazom e (približno 2.71828). Logaritam je dan s nešto manjom točnošću nego što »orao« inače računa. Međutim, točnost od pet točnih znamenki u potpunosti zadovoljava sve potrebe koje se javljaju za pisanja programa. Argument funkcije LOG mora biti pozitivan broj veći od nule.

Iz prirodnog logaritma možemo izračunati broj (antilogaritmirati) pomoću funkcije EXP. To je funkcija koja u biti izračunava e na x. Ovu funkciju upotrebljavamo u paru s funkcijom LOG za izračunavanja u kojima su nam potrebni logaritmi.

```
PRINT EXP (1)
```

ispisati će nam vrijednost broja e onako kako je »pamti« »orao«.

Od trigonometrijskih funkcija »orao« posjeduje funkcije SIN, COS, TAN i ATN koje odgovaraju sinusu, kosinusu, tangensu i arkus tangensu kuta. Vrijednosti koje se navode kao argumenti funkcija SIN, COS i TAN, kao i rezultat funkcije ATN su u radijanima.

Ako imamo vrijednosti u stupnjevima, možemo ih preračunati u radijane tako da vrijednost u stupnjevima podijelimo sa 18Ø i pomnožimo sa PI.

kut u stupnjevima /18Ø * PI = kut u radijanima

Ako želimo radijane pretvoriti u stupnjeve, podijelit ćemo vrijednosti sa PI i pomnožiti sa 18Ø.

kut u radijanima /PI * 18Ø = kut u stupnjevima

STRING-FUNKCIJE

Za razliku od numeričkih funkcija, string-funkcije mogu imati više argumenata. Osim toga, string-funkcije imaju ili string kao argument ili daju string kao rezultat.

Prva funkcija string kojom ćemo se pozabaviti jest ASC. Argument ove funkcije je string koji ne smije imati dužinu nula. Ova funkcija dat će broj koji je kod prvog karaktera u stringu. Da bismo to shvatili moramo proučiti kako »orao« pamti slova i znakove.

Rekli smo već da je memorija mikroračunala podijeljena u bajtove. U jednom bajtu može se nalaziti broj u rasponu od 0 do 255. Svakom slovu u mikroračunalu odgovara jedan broj. Brojevi od 0 do 31 rezervirani su za specijalne znakove. Od 32 do 127 nalaze se slova i znakovi koji postoje u mikroračunalu. Brojevi od 128 do 159 rezervirani su za znakove koje korisnik može sam definirati. Od 160 do 255 nalaze se inverzna slova i znakovi. Svakom znaku pridružen je jedan broj. Na primjer, velikom slovu A odgovara broj 65. Funkcija ASC štampat će nam broj koji odgovara prvom znaku u stringu koji je argument funkcije ASC. Pokušajte

```
PRINT ASC ("A")
```

Sada kad smo shvatili kako »orao« pamti znakove, možemo shvatiti kako uspoređuje stringove. Ako u uvjetu unutar naredbe IF napišemo A$>B$, tada »orao« neće uspoređivati dužine stringova, kako bi netko pomislio. On će uzeti prvi znak stringa A i prvi znak stringa B, te usporediti njihove kodove. Ako su različiti, testiranje će se završiti, a ako su isti usporedit će se drugi znakovi u svakom stringu, i tako sve do kraja. Slova su poredana po abecedi (slovo A ima kod 65, slovo B 66 i tako dalje), tako da će string koji po abecedi dolazi iza stringa A biti veći od stringa B. Zbog toga što izrazi veći i manji mogu dovesti do zabune, u usporedbi stringova umjesto izraza veće uzimamo izraz slijedi, a umjesto izraza manje izraz prethodi. Kažemo da string »AAA« prethodi stringu »BB«, odnosno da string »ZZZ« slijedi stringu »EFG«.

U tablici 2. ispisani su svi znakovi koje posjeduje mikroračunalo »orao« i njihovi kodovi. Funkcija ASC dat će broj koji u tablici odgovara pojedinom slovu.

Argument funkcije ASC, dakako, mora biti u zagradi, a ako je riječ o tekstu, on mora unutar zagrada biti u navodnicima. Nije dozvoljeno tražiti ASC od praznog stringa.

Suprotan efekt funkciji ASC ima funkcija CHR$. Ova funkcija dat će za rezultat string dužine jednog znaka koji sadržava znak čiji je kod bio argument funkcije. Na primjer:

```
PRINT CHR$ (65)
```

ispisat će na ekranu slovo A. Osim pretvaranja kodova u stringove ova funkcija na mikroračunalu »orao« ima neke mnogo značajnije primjene. Rekli smo da znakovi čiji su kodovi od 0 do 31 imaju posebnu primjenu. Ispisivanje nekog od tih znakova može imati utjecaja na izvođenje programa. Ove znakove možemo unijeti direktno sa tastature pritiskom na tipku (CTL) i neko slovo. To možemo učiniti u komandnom kodu. Ako želimo upotrijebiti neki od ovih znakova unutar programa, poslužit ćemo se funkcijom CHR$. Na primjer, najčešće upotrebljavamo kontrolni znak 12 koji briše ekran. Ako želimo u programu obrisati ekran napisat ćemo

```
PRINT CHR$ (12)
```

Ovdje su ispisani neki od najčešće upotrebljavanih kontrolnih znakova i njihov efekt.

- 4 – pomiče kursor na vrh ekrana bez brisanja ekrana
- 6 – briše ekran od kursora nadolje
- 7 – (beep) ispisivanje ovog znaka proizvodi kratak zvučni signal
- 8 – pomiče kursor za jedno mjesto ulijevo
- 9 – pomiče kursor za jedno mjesto udesno
- 10 – pomiče kursor za jedan red dolje
- 11 – pomiče kursor za jedan red gore
- 13 – kursor se vraća na početak reda
- 22 – isključuje ili uključuje zvučni signal pri pritisku na tastaturu

Većinu ovih kontrolnih znakova primijenit ćemo kada želimo lijepo urediti ispis na ekranu. Na primjer, ako želimo ispisati neku poruku na početku trećeg reda, ispisat ćemo prvo CHR$ (12), a zatim dva puta CHR$ (10). Nakon toga kursor će biti na početku trećeg reda. Znakovi CR$ (13) i CHR$ (10) automatski se ispisuju nakon svake naredbe PRINT koja nije završila zarezom ili točka zarezom. Prema tome, ako napišemo

```
PRINT CHR$ (10)
```

kursor će se pomaknuti za dva reda. Jednom zato što smo to tražili, drugi put zato što naredba PRINT nije završena zarezom ili točka zarezom. Ako želimo da u pola naredbe PRINT pređemo u novi red, stavit ćemo u naredbu PRINT znakove CHR$ (10) i CHR$ (13), kao što je to učinjeno u primjeru:

```
10 PRINT CHR$(12);"PRVI RED";CH
R$(10);CHR$(13);"DRUGI RED"
```

Funkciju CHR$ iskoristili smo u narednom programu da ispišemo sve znakove kojima mikroračunalo »orao« raspolaže.

```
10 FOR A= 32 TO 255
20 PRINT CHR$ (A);
30 NEXT A
```

Vidimo da kontrolnu varijablu A u petlji mijenjamo u rasponu od 32 do 255 jer smo rekli da znakovi od 0 do 31 služe za posebne funkcije.

Naredna funkcija koju često upotrebljavamo pri radu sa stringovima je funkcija LEN. Upišite slijedeći program:

```
10 A$="DUGI STRING"
20 PRINT LEN(A$)
```

Kada pokrenemo ovaj program, vidimo na ekranu ispisan broj 11. To je dužina A$ koji je argument funkcije LEN. Ova funkcija daje nam broj koji je jednak broju znakova stringa koji je naveden kao njen argument. Ako u zagradi navodimo tekst umjesto imena stringa, tada taj tekst mora biti u navodnicima. Navodni znaci ne računaju se u dužinu stringa. Funkciju LEN najčešće upotrebljavamo u kombinaciji sa nekom od narednih funkcija.

Funkcija LEFT$ je prva u nizu funkcija koje imaju više argumenata. U funkciji LEFT$ navodimo dva argumenta od kojih je prvi string a drugi broj. Oba argumenta navodimo u zagradi a odvajamo ih zarezom. Ova funkcija daje za rezultat string koji je sastavljen od n znakova počevši od lijeve strane stringa koji je naveden kao argument. Pogledajmo to na primjeru:

```
10 A$="MIKRORAČUNALO"
20 PRINT LEFT$(A$,5)
```

Vidimo da taj program ispisuje riječ MIKRO, odnosno uzima prvih pet slova iz stringa A. Ako navedemo dužinu koju uzimamo veću od dužine izvornog stringa, funkcija LEFT$ uzet će cijeli izvorni string. Ako navedemo dužinu manju od 1 računalo će prijaviti grešku. Kao string-argument funkcije možemo navesti i tekst koji tada mora biti u navodnicima.

Funkcija RIGHT$ ima iste argumente kao i funkcija LEFT$ i također formira podstring izvornog stringa dužine n znakova, jedino što se znakovi ovaj put uzimaju s desne strane izvornog stringa. U slijedećem primjeru

uzeli smo osam znakova s desne strane izvornog stringa.

```
10 A$="MIKRORAČUNALO"
20 PRINT RIGHT$(A$,8)
```

Ako je navedena dužina manja od 1 »orao« će prijaviti grešku, a ako je veća od dužine izvornog stringa uzet će cijeli izvorni string. U svim funkcijama koje operiraju sa stringovima numerički argumenti ne smiju biti veći od 255 jer je i maksimalna dužina stringa ograničena na 255.

Funkcija MID$ ima tri argumenta. Prvi argument je string (izvorni string), a druga dva su numerički argumenti. Ova funkcija daje podstring izvornog stringa počevši od znaka m dužine n. U narednom primjeru iz izvornog stringa izvadili smo podstring koji počinje na šestom znaku i dugačak je pet znakova.

```
10 A$="MIKRORAČUNALO"
20 PRINT MID$(A$,6,5)
```

Prvi numerički argument ne smije biti manji od jedan, a ako je veći od dužine izvornog stringa, kao rezultat ćemo dobiti prazan string. Drugi numerički argument ne smije biti manji od nule. Ako je on nula dobit ćemo prazan string. Ako je drugi numerički argument veći od preostale dužine izvornog stringa, dobit ćemo desni dio izvornog stringa počevši od znaka koji je odredio prvi numerički argument.

Funkciju MID$ možemo upotrijebiti da pretražimo neki string i ustanovimo da li se u njemu nalazi određeni znak ili neki drugi string. Naredni program analizira string A i traži u njemu prisutnost stringa B. Ako je drugi numerički argument u funkciji MID$ jedan, istim programom možemo tražiti prisutnost određenog znaka u stringu.

```
10 A$="MIKRORAČUNALO"
20 B$="ORA"
30 FOR A=1 TO LEN(A$)-LEN(B$)
40 IF B$=MID$(A$,A,LEN(B$)) THE
N PRINT A
50 NEXT A
```

Program nam ispisuje adresu (ili više adresa ako se string pojavljuje više puta) početnog znaka podstringa B u stringu A.

Ponekad je potrebno da broj koji imamo u nekoj numeričkoj varijabli pretvorimo u string. To radimo zato da možemo na neki string pribrojiti (navodezati) broj ili zato da utječemo na ispis, na primjer zbog potpisivanja broja. Pri tome upotrebljavamo funkciju STR$ koja ima

jedan numerički argument. Funkcija STR$ daje za rezultat string koji izgleda onako kako bi izgledao ispis broja na ekranu.

Ako želimo pravilno potpisivati brojeve, možemo broj pretvoriti u string, zatim izmjeriti »dužinu« broja i pravilno potpisati broj. Kako se to radi prikazano je u narednom programu koji ispisuje brojeve od 1 do 120 sa korakom 9 i pravilno ih potpisuje.

```
10 P$="     "
20 FOR A=1 TO 120 STEP 9
30 A$=STR$(A)
40 PRINT LEFT$(P$,5-LEN(A$));A$
50 NEXT A
```

Potpisivanje smo izveli tako da smo izmjerili dužinu stringa A koji je jednak broju A, a zatim ispisali onoliko praznih mjesta ispred broja koliko je manjkalo da broj zajedno s vodećim blenkovima dobije dužinu 5. To smo postigli tako da smo ispisali LEFT$ stringa P dugačak onoliko koliko nam je mjesta manjkalo. Prethodno smo string-P definirali kao string koji sadržava blenkove. Ovu metodu možemo primijeniti i za pravilno potpisivanje decimalnih brojeva, jedino što tada moramo mjeriti dužinu samo cjelobrojnog dijela. To ćemo postići tako da prvo izračunamo INT od izvornog broja. Pri potpisivanju negativnih brojeva treba imati u vidu i predznak minus koji će povećati dužinu broja.

Suprotan učinak od funkcije STR$ ima funkcija VAL. Ona pretvara tekst stringa u numeričku vrijednost. Dakako, sadržaj stringa mora biti numerički. Dozvoljena je upotreba znamenki od 0 do 9 i decimalne točke. Ako funkcija VAL naiđe na nenumerički podatak (znak ili slovo) dat će rezultat nula. Ako naiđe na numerički podatak pa iza njega nenumerički, uzet će kompletan dio stringa do prvog nenumeričkog podatka i pretvoriti ga u broj. Rezultat će biti nula i ako string ima dužinu nula.

PRINT-FUNKCIJE

U više navrata već smo govorili o naredbi PRINT. Ako pogledate primjere koje smo do sada obrađivali u ovoj knjizi, vidjet ćete da svaki program sadržava ba-

rem jednu naredbu PRINT. Da bi mogućnosti u radu s ovom naredbom bile još veće, konstruktori »orla« ugradili su tri funkcije koje rabimo u vezi s naredbom PRINT.

Funkcija POS je zapravo klasična numerička funkcija. Ima jedan numerički argument koji kao i u funkciji FRE ne utječe na rezultat funkcije. Dakle, u zagradi možemo navesti bilo koji broj. Rezultat ove funkcije je broj koji nam govori na kojem se mjestu (na kojem slovu) u redu nalazi kursor. Prvi znak u redu (početak reda) ima vrijednost nula. Najveći znak je 71 jer smo rekli da je maksimalna dužina jedne linije 72 znaka. Ako pri inicijalizaciji računala na pitanje DULJINA LINIJE? odgovorimo s nekim drugim brojem, na primjer 50, tada će se promijeniti i gornja granica broja koji će nam davati funkcija POS (49). Ovdje govorimo o tzv. logičkoj liniji, za razliku od fizičke linije koja uvijek ima 32 znaka jer »orao« na ekranu ispisuje 32 znaka u jednom redu. Napišite program:

```
10 PRINT POS(0);
20 GOTO 10
```

Vidimo da nam »orao« ispisuje rastući niz brojeva sve do vrijednosti 71, a zatim počinje iznova. To su brojevi koji prikazuju adresu kursora unutar logičke linije. Ako u našem primjeru izostavimo na kraju linije 10 točka zarez, »orao« će stalno ispisivati vrijednost nula. Zašto?

Funkcija SPC služi isključivo unutar naredbe PRINT. Funkcija SPC ima numerički argument i ispisuje onoliko praznih mjesta na ekranu kolika je vrijednost argumenata. Prema tome, ako napišemo

```
PRINT SPC(20);"A"
```

na ekranu će nam se ispisati slovo A s dvadeset praznih mjesta ispred njega. Ako kao argument navedemo broj koji je veći od 32, ispisivanje će prijeći u novi red i ostaviti jedan red prazan. Za svakih 32 u argumentu dobit ćemo po jedan prazan red. Na primjer: SPC(74) dat će dva prazna reda i deset praznih znakova u slijedećem redu. Argument koji navodimo u funkciji SPC ne smije biti veći od 255 niti manji od nule. Ako kao argument navedemo nulu, »orao« će to shvatiti kao da smo napisali 256 i ispisati 256 slobodnih znakova.

Funkciju SPC možemo upotrijebiti i za razdvajanje dva ispisa na ekranu. Tada ćemo ispisati ovu funkciju između dva teksta koje želimo odvojiti.

Druga funkcija s naredbom PRINT je funkcija TAB. U ovoj funkciji navodimo broj koji određuje na kojem će se mjestu počevši od početka reda ispisati slijedeći ispis. Na primjer

```
10 PRINT TAB(10);"A"
```

ispisat će slovo A na desetom mjestu od početka reda. Prvi znak u redu ima broj nula, i to je najmanji broj koji možemo navesti kao argument ove funkcije. Najveći dozvoljeni broj je broj 255.

Funkciju TAB uglavnom upotrebljavamo za tabuliranje ispisa pa otud i njeno ime. Naredba

```
10 PRINT TAB(10);"A";TAB(20);"B
"
```

ispisivat će slovo A u desetoj koloni, a slovo B u dvadesetoj. Ako je druga vrijednost funkcije TAB u istom redu manja od prethodne, ova funkcija neće imati nikakav učinak. Ako je argument naveden u funkciji veći od 32, ispis će se nastaviti u novom redu, isto kao i u funkciji POS. U narednom primjeru primjenjujemo funkciju TAB da pomoću zvjezdice nacrtamo sinusoidu na ekranu.

```
10 FOR A=0 TO 6.28 STEP .25
20 B=16+15*SIN(A)
30 PRINT TAB(B);"*"
40 NEXT A
```

Pazite na liniju 20. U njoj izračunavamo vrijednost sinusa. Da bismo ga mogli prikazati na ekranu upotrebom funkcije TAB, moramo povećati raspon vrijednosti (sinus nam daje vrijednosti od −1 do +1). Zbog toga množimo vrijednost sinusa sa 15. Time dobivamo vrijednosti u rasponu od −15 do +15. Kako u funkciji TAB nisu dozvoljene negativne vrijednosti, moramo na kraju dodati 16 pa dobijemo vrijednosti u rasponu od 1 do 31 koje funkcije TAB nesmetano prihvaća.

O važnosti naredbe PRINT, osim spomenutih funkcija govori i odluka konstruktora »orla« da nam olakšaju upisivanje ove naredbe. Umjesto da ispisujemo riječ PRINT možemo u svakom trenutku otkucati znak upitnik (?). Slijedeća dva primjera imaju potpuno isti učinak.

```
10 PRINT A
ili
10 ? A
```

Ako pri unošenju programa umjesto riječi PRINT napišemo upitnik, »orao« će to pravilno razumjeti. Ako izlistamo program, vidjet ćemo da je upitnik zamijenjen riječju PRINT. Znak upitnika možemo slobodno upotrebljavati pri unošenju programa, ali kad pišete programe na papiru, pišite riječ PRINT. U protivnom tekstovi neće biti naročito čitljivi.

Slijedeća mogućnost koju nam pruža mikroračunalo »orao« je upisivanje više naredbi u jednoj liniji. Na-

redbe unutar jedne linije odvajamo dvotočkom (:). Dozvoljen je ovaj izraz

```
10 A=5 : B=7 : PRINT A+B
```

Kao što se prilikom normalnog izvođenja programa naredbe izvršavaju odozgo prema dolje, tako će se jedna za drugom izvršavati više naredbi u jednoj liniji slijeva nadesno.

Takvo ispisivanje naredbi krije u sebi neke zamke. Kao prvo, ovako napisan program je vrlo teško čitati. Naredbom GOTO i GOSUB možemo pozvati samo onu naredbu koja ima broj. Prema tome, ako u liniji 10 imamo tri naredbe, ne možemo nikako izvesti skok na drugu naredbu u toj liniji. Naredba GOTO 10 će izvesti skok na prvu naredbu u liniji 10 i tek nakon što je izvrši, prijeći na drugu naredbu u istoj liniji.

Iza naredbe GOTO nema svrhe navoditi neke druge naredbe jer se one nikada neće izvršiti. Program će kad naiđe na naredbu GOTO, skočiti u liniju u koju ga ova naredba šalje i nema načina da se vratimo i izvršimo naredbe iza GOTO. Isto tako nema svrhe navoditi naredbe iza naredbe REM. Kad naiđe na ovu naredbu progam ne čita ostatak linije, prema tome neće naći ni naredbe koje smo napisali iza naredbe REM.

Iza riječi THEN u naredbi IF možemo također navesti nekoliko naredbi odvojenih dvotočkama. Treba imati na umu da će se sve ove naredbe izvršiti jedino ako je uvjet postavljen u naredbi IF zadovoljen. Ako uvjet u naredbi IF nije zadovoljen, »orao« će jednostavno preskočiti ostatak linije. U slijedećem primjeru vidimo dosta čestu grešku. Petlja FOR. . .NEXT zatvorena je iza riječi THEN u naredbi IF i zbog toga se ne izvršava pravilno.

```
10 FOR A=1 TO 10
20 PRINT A
30 IF A<5 THEN PRINT "MANJE OD
5":NEXT A
```

Vidimo da program radi dok je zadovoljen uvjet u naredbi IF a kada uvjet nije zadovoljen, rad programa se prekida. Radi toga ovaj program treba napisati ovako:

```
10 FOR A=1 TO 10
20 PRINT A
30 IF A<5 THEN PRINT "MANJE OD
5"
40 NEXT A
```

KORISNIČKE FUNKCIJE

U prethodna tri poglavlja proučili smo sve funkcije kojima raspolaže »orao«. Osim navedenih, postoji i mogućnost definiranja novih funkcija. Takve funkcije nazivamo korisnički definirane funkcije.

Sami možemo definirati isključivo numeričke funkcije koje imaju jedan argument. Rezultat ovih funkcija je, dakako, broj. Svakoj funkciji moramo podijeliti ime da bi je kasnije mogli pozvati. Ime funkcije je jedno slovo iz engleske abecede. Nisu dopuštena naša slova Č, Ć, Đ, Š i Ž. Funkciju definiramo naredbom DEF FN.

Za primjer uzet ćemo definiciju funkcije koja izračunava kvadrat broja.

```
10 DEF FNK (A)=A*A
```

Ovoj funkciji dali smo ime K (to je ono slovo iza riječi FN) i relativni argument A. Ako želimo pozvati ovu funkciju učinit ćemo to ovako:

```
20 PRINT FNK (5)
```

Prethodna linija ispisat će nam kvadrat broja 5. U pozivu funkcije možemo kao argument navesti bilo broj, bilo varijablu ili matematički izraz.

Rekli smo da funkciji pridjeljujemo relativni argument. Unutar zagrada navodimo ime jedne varijable. To isto ime upotrijebit ćemo s desne strane znaka jednakosti, dakle prilikom definiranja funkcije. Kada pozovemo funkciju navest ćemo u zagradi neki drugi podatak (broj ili izraz). Vrijednost toga podatka pridijelit će se relativnoj varijabli navedenoj u funkciji i tada će se izvršiti ono što je navedeno u definiciji funkcije. Ova varijabla nema nikakav učinak na ostale varijable i »zaboravlja« se odmah nakon što je završeno izračunavanje funkcija. Možemo istodobno u programu imati stvarnu varijablu koja ima isto ime kao i relativna varijabla i upotreba relativne varijable neće izmijeniti vrijednost stvarne varijable. Relativne varijable nazivamo još i privremenim ili lokalnim.

Pri definiranju funkcije (izraz s desne strane znaka jednakosti) možemo uzeti i stvarne varijable iz programa. Jedino je ograničenje da ne možemo upotrebljavati

stvarnu varijablu koja se zove isto kao i relativna jer će »orao« shvatiti da želimo upotrijebiti relativnu.

Funkcija mora biti definirana prije nego što je pozovemo. To znači ako neku funkciju pozivamo u liniji 100, definicija te funkcije mora imati linijski broj manji od 100. Definiranje funkcije ne smije se prilikom izvršenja programa preskočiti naredbom GOTO. »Orao« može iskoristiti funkciju tek nakon što je prešao liniju u kojoj je ona definirana. U praksi naredbe DEF FN najčešće smještamo na sam početak programa.

Unutar jednog programa možemo istu funkciju dva puta definirati. Prva definicija funkcije primjenjivat će se sve dok računalo ne naiđe na liniju u kojoj se predefinirava funkcija. Nakon te linije upotrijebit će se druga definicija.

Funkcije ćemo primijeniti kada često unutar jednog programa moramo izračunavati isti izraz.

POLJE PODATAKA

U nekim programima srest ćemo se s većom skupinom podataka koji pripadaju nekoj cjelini. Na primjer, moramo izračunati srednju vrijednost temperature u nekom tjednu. Da bismo to izračunali, potrebno nam je sedam podataka koji označavaju temperaturu izmjerenu u svakom pojedinom danu. To možemo napraviti ovako:

```
10 READ PO,UT,SR,CT,PE,SU,NE
20 U=PO+UT+SR+CT+PE+SU+NE
30 S=U/7
40 PRINT "SREDNJA TEMPERATURA J
E";S
50 DATA 15,17,21,19,18,20,22
```

Ovaj je pristup moguć kada radimo sa sedam podataka. Zamislite da računate srednju vrijednost temperature u godini dana. Trebalo bi nam 365 varijabli. Ovaj problem možemo riješiti upotrebom polja podataka. Polje podataka je skupina podataka kojima je pridruženo zajedničko ime. Svaki takav podatak naziva se element polja i odgovara mu jedan broj, odnosno adresa u polju. Možemo reći da su elementi nekog polja indeksne varijable.

Da bismo se poslužili poljem moramo naredbom DIM definirati u memoriji prostor za polje. Ime polja formira

se isto kao i ime varijable. Pogledajmo naš primjer riješen upotrebom polja.

```
10 DIM A(6)
20 FOR I=0 TO 6
30 READ A(I)
40 S=S+A(I)
50 NEXT I
60 PRINT "SREDNJA VRIJEDNOST JE
";S/7
70 DATA 15,17,21,19,18,20,22
```

Vidimo da smo dobili program koji je nešto duži od programa u prvom primjeru, ali ovaj program ostaje isto toliko velik bez obzira koliko velik broj podataka obrađivali. Dovoljno je samo promijeniti vrijednosti u naredbama koje određuju dimenziju polja i broj izvršenja petlje.

Vratimo se naredbi DIM. Naredba DIM u liniji 10 definira polje A koje ima sedam elemenata. To su elementi A(0), A(1), A(2) . . .A(5) i A(6). Svaki od ovih elemenata možemo upotrijebiti isto kao i obične varijable. Broj u zagradi (indeks) možemo zamijeniti varijablom što vidimo u prethodnom primjeru i tada možemo elementima polja manipulirati u petljama. Indeks elemenata polja počinje od nule. Dakle, prvi element polja ima indeks nula. Posljednji element polja ima indeks jednak broju koji smo naveli u naredbi DIM. Vidimo da će naredba DIM kreirati polje koje ima jedan element više od broja koji je naveden iza naredbe DIM. Ako nas to zbunjuje, možemo raditi s poljima tako da ne rabimo indeks nula, pa će nam polje imati onoliko elemenata koliko smo naveli u naredbi DIM.

Ako u programu upotrijebimo indeks koji je manji od nule ili veći od najveće dimenzije polja, računalo će prijaviti grešku. Maksimalna veličina polja, odnosno maksimalni broj elemenata polja određen je jedino raspoloživom slobodnom memorijom.

Sve što smo do sada rekli za numerička polja vrijedi i za string-polja. Možemo kreirati string-polja elementi kojih su stringovi s indeksom. Proširimo naš prethodni zadatak da nam ispisuje temperaturu u svakom pojedinom danu. Pri tome ćemo uzeti string-polje da ispišemo dane u tjednu.

```
10 DIM A(6) : DIM A$(6)
20 FOR I=0 TO 6
30 READ A(I)
40 NEXT I
50 FOR I=0 TO 6
60 READ A$(I)
70 NEXT I
80 FOR I=0 TO 6
```

```
90 S=S+A(I)
100 PRINT A$(I); TAB(15);A(I)
110 NEXT I
120 PRINT "SREDNJA TEMPERATURA
JE";S/7
130 DATA 15,17,21,19,18,20,22
140 DATA PONEDJELJAK,UTORAK,SRI
JEDA,ČETVRTAK,PETAK,SUBOTA,NEDJ
ELJA
```

Sva polja s kojima smo do sada radili bila su jednodimenzionalna. To znači da je svaki element polja imao samo jedan indeks. Jednodimenzionalna polja možemo zamisliti kao policu na kojoj stoje knjige u jednom redu. Prvoj knjizi odgovarao bi indeks nula, drugoj jedan itd.

Ako uzmemo policu na kojoj knjige stoje u više nivoa, tada za svaku knjigu moramo reći na kojem nivou stoji i koja je knjiga po redu u tom nivou. Vidimo da bi svakoj knjizi odgovarala dva indeksa. Takvo polje nazivamo dvodimenzionalnim poljem. Kreirat ćemo ga tako da u naredbi DIM iza imena polja u zagradama navedemo dva broja odvojena zarezom.

Kada u zagradi navedemo tri broja, dobit ćemo trodimenzionalno polje. U trodimenzionalnom polju svakom elementu polja pripadaju tri indeksa. Na primjer, slova unutar jedne knjige možemo gledati kao elemente trodimenzionalnog polja. Svakom slovu odgovaraju tri broja. Prvi broj govori na kojoj se stranici knjige nalazi slovo, drugi broj govori nam red na stranici, a treći broj slova u redu.

Mogu se dimezionirati i višedimezionalna polja od četiri, pet ili čak šest dimenzija, ali je pri tome tako kreirano polje u pravilu toliko veliko da mikroračunalo ne raspolaže s dovoljno memorije. Na primjer, polje koje ima šest dimenzija i kojemu je svaka dimenzija deset, zauzimalo bi oko 5 000 000 bajtova, odnosno oko 5000 K. Vidimo, dakle, da je jedino ograničenje prilikom dimenzioniranja polja raspoloživi memorijski prostor.

Dvodimenzionalna i trodimenzionalna polja upotrebljavat ćemo kada imamo dvije skupine istovrsnih podataka pri čemu svakom podatku iz jedne skupine odgovara podatak u drugoj skupini. Tada ćemo upotrijebiti dvodimenzionalno polje kojemu će jedna od dimenzija biti jedan. Uzmimo za primjer da u nekom skladištu treba svakom proizvodu pridružiti jedan broj (skladišni broj) i cijenu. Tada ćemo za 100 proizvoda upotrijebiti polje dimenzionirano ovako:

```
DIM P(99,1)
```

Tako svakom proizvodu odgovaraju dva elementa polja. Broj prvog proizvoda smjestit ćemo u P(0,0) a cijenu istog proizvoda u P(0,1).

Dvodimenzionalna polja poslužit će nam i pri radu s matricama. Matrice ili tablice su nizovi podataka sastavljeni od jednakih skupina podataka. Ekran na kojem »orao« ispisuje tekst možemo zamisliti kao dvodimenzionalnu matricu u kojoj svakom slovu odgovaraju dva indeksa. Prvi određuje broj reda na ekranu, a drugi broj znaka u redu.

Trodimenzionalno polje pomaže u prikazivanju trodimenzionalnih modela. Na primjer, ako želimo označiti neke točke u prostoru, svakoj točki odgovaraju tri dimenzije: širina, dužina i visina.

Polja s više od tri dimenzije vrlo se rijetko primjenjuju. Osim toga, čovjek prilično teško radi s tim poljima jer pri radu ne može zamisliti neki prihvatljivi oblik organizacije podataka. To je zbog toga što smo u svakodnevnom životu navikli raditi s modelima koji imaju najviše tri dimenzije.

LOGIČKE OPERACIJE

Svi brojevi i znakovi kojima mikroračunalo barata smješteni su u bajtove. U bajtu može biti vrijednost od 0 do 255. Pogledajmo zašto baš ova vrijednost.

Mikroračunalo sve podatke kojima barata i sve operacije koje izvršava prikazuje u obliku električnih impulsa. Električni impulsi mogu biti u dva različita stanja (ima struje ili nema struje). Odnosno, postoji protok električne struje kroz neki sklop (sklop vodi) ili ne postoji (sklop ne vodi). Stanje u kojem određeni sklop ne vodi označavamo nulom, a stanje u kojem taj sklop vodi jedinicom. Ova stanja nazivamo i logička stanja sklopa, pa kažemo logička nula ili stanje logičke nule i logička jedinica. Takav sklop može zabilježiti samo opisana dva stanja i takav sklop nazivamo BIT. Dakle, jedan bit ima stanje 1 ili stanje 0.

Ako upotrijebimo dva bita možemo prikazati četiri različita stanja. To su:

- oba bita su 0
- prvi bit je 0, drugi 1
- prvi bit je 1, drugi 0
- oba bita su 1

Vidimo da sa dva bita možemo prikazati različite vrijednosti. Takvo prikazivanje brojeva naziva se binarni prikaz brojeva ili prikaz brojeva s bazom dva.

DEC		BIN		HEX
0	=	0000	=	0
1	=	0001	=	1
2	=	0010	=	2
3	=	0011	=	3
4	=	0100	=	4
5	=	0101	=	5
6	=	0110	=	6
7	=	0111	=	7
8	=	1000	=	8
9	=	1001	=	9
10	=	1010	=	A
11	=	1011	=	B
12	=	1100	=	C
13	=	1101	=	D
14	=	1110	=	E
15	=	1111	=	F

U tablici vidimo binarni prikaz svih brojeva od 0 do 15. Vidimo da smo prikazujući vrijednosti od 0 do 15 iscrpli sve moguće kombinacije binarnih brojeva sa četiri znamenke. Možemo reći da sa četiri binarne znamenke možemo prikazati 16 različitih stanja. Moguće je matematički dokazati da četiri binarne znamenke daju dva na četvrtu različitih stanja, odnosno da n binarnih znamenki daje dva na n različitih stanja. Svakoj vrijednosti u prethodnoj tablici pridružili smo jedan broj ili slovo, što vidimo u trećem stupcu tablice. Vrijednostima od 0 do 9 pridružili smo brojeve od 0 do 9, a vrijednostima od 10 do 15 slova od A do F. Tako, svakoj vrijednosti od 0 do 15 pripada jedan znak. Takav način prikazivanja brojeva nazivamo heksadecimalnim sistemom prikazivanja brojeva. On ima bazu 16. Pomoću jedne heksadecimalne znamenke možemo prikazati četiri binarne znamenke.

Jedan bajt, odnosno jedna osnovna jedinica memorije, sastoji se od osam binarnih znamenki. Dakle, svaki bajt možemo prikazati pomoću osam jedinica ili nula. Ako »orao« u nekom bajtu ima vrijednost 130, on će u tom bajtu imati slijedeći broj

10000010

Sa osam binarnih znamenki možemo prikazati dva na osmu različitih stanja, odnosno 256 različitih vrijednosti. Kako je jedna od vrijednosti nula, najveći broj koji se može nalaziti u jednom bajtu je 255.

Binarno prikazivanje brojeva je za ljude jako nepregledno i teško čitljivo. Zbog toga stanje pojedinog bajta prikazujemo pomoću dva heksadecimalna znaka. Pretvorba iz binarnog u heksadecimalno je vrlo jednostavna. Dovoljno je da uzmemo lijeva četiri bita iz binarnog broja i umjesto njih napišemo odgovarajuću heksadecimalnu vrijednost iz tablice. Sada to isto učinimo s desna četiri bita i dobili smo dvoznamenkasti heksadecimalni broj koji prikazuje stanje određenog bajta. Na primjer

```
11111111 = FF
10100101 = A5
00011110 = 1E
```

Ako se u heksadecimalnom broju pojavljuje neka vrijednost označena slovom, onda nam je odmah jasno da je u pitanju heksadecimalni broj. Za broj 56 ne znamo da li je riječ o decimalnom broju 56 ili heksadecimalnom broju. Zbog toga ispred heksadecimalnih brojeva obično pišemo malo slovo h ili znak &. Broj 56 heksadecimalno napisat ćemo h56 ili &56.

Na kraju ove knjige imate program koji pretvara brojeve iz binarnih u decimalne ili heksadecimalne, iz decimalnih u binarne ili heksadecimalne i iz heksadecimalnih u decimalne ili binarne.

Bez obzira na to kako je prikazan pojedini broj, sve matematičke operacije davat će točan rezultat. S binarnim brojevima možemo izvoditi i određene logičke operacije. To su logičke operacije NOT (ne), OR (ili) i AND (i)

Logička operacija NOT izvest će inverziju ili negaciju bita. Prema tome NOT 1 jednako je nula, a NOT 0 jednako je jedan. To obično prikazujemo ovako:

A	NOT A
0	1
1	0

Ako izvedemo operaciju NOT nad nekim brojem, svi bitovi tog broja promijenit će vrijednost. Sve nule postat će jedan, a sve jedinice nula. Na primjer

```
NOT 11001010 = 00110101
```

Logička operacija OR izvodi se između dva broja. Ako izvedemo OR između dva bita rezultat će biti jedan ako je bilo koji od bitova jedan. Prema tome, logička operacija OR daje vrijednost nula jedino ako su oba bita nula. U tablici to izgleda ovako:

A	B	A OR B
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	1

Kada izvedemo logičku operaciju OR između dva osmobitna broja dobit ćemo osambitni broj u kojem su jedinice svi oni bitovi od kojih je barem jedan bit u izvornim podacima 1. Dakle,

```
11001010 OR 01010101 = 11011111
11110000 OR 10101010 = 11111010
```

Ako izvedemo OR između nekog broja i nule, rezultat će biti isti kao prvi broj, a ako izvedemo OR između nekog broja i hFF (255) rezultat će biti hFF.

Logička operacija AND također se izvodi između dva broja i daje rezultat 1 jedino ako su oba broja 1. To u tablici izgleda ovako:

A	B	A AND B
0	0	0
0	1	0
1	0	0
1	1	1

Logičko AND između dva osambitna broja dat će osambitni broj u kojemu su jedinice oni bitovi koji su u oba izvorna broja jedan.

```
11001010 AND 01010101 = 01000000
11110000 AND 10101010 = 10100000
```

Logičko AND između broja A i nule, dat će rezultat nula, a logičko AND između broja A i hFF dat će rezultat A.

Osim ovih osnovnih logičkih operacija upotrebljava se još i složena logička operacija XOR ili EOR. Ovu operaciju nazivamo ekskluzivno ili, a možemo je dobiti prema ovoj formuli:

```
A XOR B =
A AND NOT B OR NOT A AND B
```

Ova operacija primijenjena na dva binarna broja daje jedan jedino ako je samo jedan od ta dva broja jedan. U tablici to izgleda ovako:

A	B	A XOR B
0	0	0
0	1	1
1	0	1
1	1	0

Logičko XOR između dva osambitna broja dat će osambitni broj u kojem su jedinice oni bitovi u kojima je samo jedan od izvornih bitova 1.

```
11001010 XOR 01010101 = 10011111
11110000 XOR 10101010 = 01011010
```

XOR broja A i nule dat će broj A, a XOR broja A i hFF dat će NOT A.

LOGIČKE OPERACIJE U BASICU

»Orlov« BASIC posjeduje logičke operacije NOT, OR i AND. Ove operacije možemo izvoditi na brojevima, ali pri tome moramo biti svjesni da su u pitanju binarne logičke operacije, dakle izvode se na binarnim prikazima brojeva s kojima radimo.

Na primjer

```
PRINT 10 OR 3
```

ispisat će broj 11 jer to u binarnom obliku izgleda ovako:

```
00001010 OR 00000011 = 00001011
```

```
PRINT 10 AND 3
```

ispisat će broj 2 jer to u binarnom obliku izgleda ovako:

```
00001010 AND 00000011 = 00000010
```

Vrlo rijetko će se javiti u programu potreba da logičke operacije izvodimo na brojevima. Mnogo češća primjena ovih operacija je povezivanje uvjeta. Unutar naredbe IF možemo navesti nekoliko uvjeta povezanih logičkim operatorima. Ako dva uvjeta povežemo operatorom naredbe AND iza riječi THEN izvest će se jedino ako su ispunjena oba postavljena uvjeta. Na primjer

```
IF A=5 AND B>3 THEN PRINT "UVJET
 ISPUNJEN"
```

ispisat će UVJET ISPUNJEN jedino ako je A jednako 5 i B veće od 3. Ako bilo koji od ova dva uvjeta nije ispunjen, neće biti ispisan tekst.

Povežemo li dva uvjeta logičkim operatorom OR izvest će se naredba iza riječi THEN ako je barem jedan od postavljenih uvjeta ispunjen. Na primjer

```
IF A=5 OR B>3 THEN PRINT "UVJET
ISPUNJEN"
```

ispisat će UVJET ISPUNJEN ako je A jednako 5 ili B veće od 3 ili ako su ispunjena oba uvjeta. Jedino ako nije ispunjen niti jedan od ova dva uvjeta, neće biti izvršena naredba PRINT.

Možemo upotrijebiti i operator NOT pa će naredba

```
IF NOT A=5 THEN PRINT "UVJET ISP
UNJEN"
```

ispisati UVJET ISPUNJEN ako A NIJE jednako 5. Vidimo da operator NOT pretvara izraz jednako u različito. Učinak operatora NOT na pojedine uvjete je ovakav:

uvjet	NOT uvjet
=	<>
<	>=
>	<=
<=	>
>=	<
<>	=

Dopušteno je i unošenje složenih izraza. Na primjer

```
IF A=5 AND B>3 OR C=0 THEN PRIN
T "UVJET ISPUNJEN"
```

Logičke operacije imaju prioritete kao i numeričke operacije. Najviši prioritet ima logička operacija NOT, zatim slijedi AND, a najniži prioritet ima logička operacija OR.

Prethodni primjer analizirat će se ovako: najprije će se izvesti logičko AND, dakle, ispitat će se da li su oba uvjeta: A jednako 5, B veće od 3 ispunjena, a zatim će se između tog zaključka i uvjeta: C jednako 0 izvršiti logičko OR. Dakle, u prethodnom primjeru tekst UVJET ISPUNJEN ispisat će se ako je A =5 i B > 3 ili ako je C = 0 ili ako su svi uvjeti ispunjeni.

U kreiranju složenih logičkih uvjeta dopuštena je upotreba zagrada i pomoću njih izmjena redoslijeda operacija. Na primjer

```
IF A=5 AND (B>3 OR C=0) THEN PRI
NT "UVJET ISPUNJEN"
```

Tekst UVJET ISPUNJEN ispisat će se ako je A jednako 5 i barem jedan od uvjeta u zagradi ispunjen.

Primjena složenih uvjeta znatno nam olakšava programiranje i smanjuje potreban broj naredbi IF u programu. Međutim, složeni logički uvjeti su zbog svoje zamršenosti vrlo čest uzrok grešaka u programu. Zbog toga početnici ne bi trebali pretjerivati u sklapanju složenih logičkih uvjeta.

GRAFIKA

Jedna od najčešćih upotreba računala u suvremenom životu je izrada grafike. Čovjeku je mnogo lakše da sagleda odnose između nekih veličina ako su one prikazane grafički. Time se informacija do čovjeka brže i lakše prenosi što je osobito važno za poslove u kojima treba donositi mnogo odluka u vrlo kratkom roku.

»Orao« raspolaže mogućnošću crtanja grafike. Za potrebe rada na grafici ekran moramo shvatiti kao prvi kvadrant koordinatnog sustava. Donja lijeva točka ekrana ima koordinate 0,0 a gornja desna koordinate 255,255. Vidimo da je ekran kvadratna ploča s 256 x 256 točkica. Bilo koju od ovih točaka možemo »osvijetliti«. Za rad s grafikom služit će nam tri BASIC-instrukcije.

Instrukcija PLOT iza koje slijede dva broja osvijetlit će na ekranu točku koju adresiraju ta dva broja.
Napišite

```
10 PRINT CHR$(12)
20 PLOT 127,127
```

Vidimo da se pojavila bijela točkica na sredini ekrana. Prvi broj označava koordinatu x odnosno za koliko u desno pomičemo točku koju crtamo. Drugi broj je koordinata y odnosno na kojoj visini crtamo točkicu. Prema tome 0,255 adresira gornju lijevu, a 255,0 donju desnu točku ekrana.

Instrukcija DRAW povlači liniju od grafičkog kursora do adrese koju određuju brojevi navedeni iza naredbe DRAW.

Proučimo prvo što je grafički kursor. Kao što postoji kursor za tekst koji određuje kamo će ići naredni upisani znak, tako postoji i grafički kursor. Kada uključimo računalo, grafički kursor nalazi se u donjem lijevom kutu ekrana, odnosno na adresi 0,0. Svaka grafička naredba koju izvršimo pomaknut će grafički kursor. Instrukcija PLOT postavlja grafički kursor na ono mje-

sto na ekranu na kojem nacrta točku. Instrukcija DRAW smješta grafički kursor u točku u kojoj je završeno crtanje.

Brojevi koje navodimo iza naredbe DRAW isti su kao i u naredbi PLOT, samo što ovdje određuju gdje će završiti linija. Prema tome, ako napišemo

```
10 PLOT 0,0
20 DRAW 255,255
```

iscrtat ćemo dijagonalu ekrana. Linija 10 postavlja grafički kursor u donji lijevi kut ekrana, a linija 20 povlači liniju od grafičkog kursora do gornjeg desnog kuta ekrana. Upišite program:

```
10 FOR A=0 TO 255 STEP 8
20 PLOT A,0
30 DRAW A,255
40 PLOT 0,A
50 DRAW 255,A
60 NEXT A
```

Vidimo da ovaj program iscrtava kvadratnu mrežu. Promjenom vrijednosti iza riječi STEP u liniji 10 možemo dobiti mrežu različite gustoće.

Instrukcija MOV služi za pomicanje grafičkog kursora. Zapravo, ova instrukcija ima potpuno isti učinak kao i instrukcija PLOT, jedino što ne crta točku. Prema tome, u prethodnom primjeru mogli smo umjesto instrukcije PLOT staviti instrukciju MOV.

Pomoću naredbe POKE 522, m možemo utjecati na način crtanja. (O naredbi POKE bit će više govora u narednom poglavlju.) Ako m ima vrijednost 0, crtat će se bijelom bojom. To znači da ćemo na ekranu vidjeti ono što se crta ako je podloga crna. Ako m ima vrijednost 1, crtat će se crnom bojom. To nam može poslužiti za crtanje po bijeloj podlozi ili za brisanje linija nacrtanih na crnoj podlozi. Ako m ima vrijednost 255 crtat će se inverzno. To znači da će preko točke koja je nacrtana bijelom bojom biti stavljena crna točka, odnosno preko točke nacrtane crnom bojom bit će stavljena bijela točka. Kad resetiramo računalo vrijednost na adresi 522 je 0.

Kombinirajući ove načine crtanja, uz pravilnu upotrebu instrukcija za crtanje, moguće je na »orlu« dobiti zaista impresivne grafike. Grafička rezolucija od 256 x x 256 točaka zadovoljava u velikoj većini primjera grafike na mikroračunalu. Naredni program crta grafikon funkcije sinus i kosinus u rasponu od 0 do 4*PI upotrebom instrukcije PLOT.

```
10 PRINT CHR$(12)
20 MOV 0,127
30 DRAW 255,127
```

```
40 FOR I=0 TO 255
50 A=127+126*SIN(6.28/128*A)
60 PLOT I,A
70 A=127+126*COS(6.28/128*A)
80 PLOT I,A
90 NEXT I
```

Vidimo da su grafikoni prikazani pomoću niza točkica. Bolje rješenje dobit ćemo ako upotrijebimo instrukciju DRAW, međutim, tada moramo crtati jedan po jedan grafikon zbog toga što upotrebljavamo položaj grafičkog kursora. Zamijenite u prethodnom primjeru instrukcije PLOT instrukcijama DRAW i vidjet ćete da nije moguće crtati dva grafikona odjednom. Zbog toga u narednom primjeru svaki grafikon ima svoju petlju.

```
10 PRINT CHR$(12)
20 MOV 255,127
30 DRAW 0,127
40 FOR I=0 TO 255
50 A=127+126*SIN(6.28/128*A)
60 DRAW I,A
70 NEXT I
80 MOV 0,253
90 FOR I=0 TO 255
100 A=127+126*COS(6.28/128*A)
110 DRAW I,A
120 NEXT I
```

Vidimo da su tako nacrtane krivulje znatno homogenije jer ih instrukcija DRAW pravilno povezuje. Pogledajte liniju 80 u kojoj smo zbog crtanja drugog grafikona prvo postavili grafički kursor na početak grafikona kosinus-funkcije. Dodajte prethodnom primjeru slijedeće dvije linije i vidjet ćete kako možemo instrukcije DRAW i PLOT iskoristiti za brisanje po ekranu.

```
 130 IF PEEK(522)=1 THEN POKE 52
2,0 : GOTO 20
 140 POKE 522,1 : GOTO 10
```

MEMORIJA

U nekoliko navrata rekao sam da je memorija podijeljena na bajtove. Svaki od ovih bajtova ima svoju adresu, odnosno jedan broj koji mu je pridijeljen i pomoću kojeg možemo pročitati ili upisati vrijednost u taj bajt. Procesor 65Ø2 koji je ugrađen u mikroračunalo »orao« adresu bajta čuva u dva bajta. Prema tome, adresa pojedinog bajta jest binarni broj od šesnaest znamenki. Iz formule dva na šesnaestu možemo izračunati da mikroprocesor 65Ø2 može adresirati 65536 bajtova, odnosno 64*1Ø24 bajta ili 64K. Neki od ovih bajtova nalaze se u području memorije čiju vrijednost ne možemo mijenjati (ROM), a ostali su ili neupotrijebljeni ili pokriveni područjem memorije koje možemo mijenjati. Ne postoji nikakva opasnost da oštetimo računalo ni onda kada pokušamo promijeniti nešto u ROMU ili na adresi na kojoj nema memorije.

Promjenu određene memorijske lokacije postižemo upotrebom naredbe POKE. Iza ove naredbe slijede dva broja. Prvi označava adresu bajta u koji smještamo vrijednost, a drugi vrijednost koja se smješta u taj bajt. Prvi broj mora biti u rasponu od Ø do 65535, a drugi od Ø do 255. Ako je bilo koji od ovih brojeva izvan predviđenog opsega, računalo će prijaviti grešku.

Određene memorijske lokacije sadržavaju vrijednosti koje su od vitalnog značenja za uspješan rad BASICA. To su lokacije na adresama od Ø do 511 i njihov sadržaj nije preporučljivo mijenjati, osim ako točno znamo što radimo. Na adresama iznad 1Ø24 počinje BASIC-program i u tom području mijenjanje vrijednosti pojedinih brojeva može izazvati promjenu u BASICU, što će kasnije dovesti do neispravnosti u radu programa. Ako želimo eksperimentirati s mijenjanjem sadržaja pojedinih memorijskih adresa, najbolje je da radimo pri vrhu memorije određene za BASIC-program pod pretpostavkom da nam BASIC ne dolazi do te lokacije.

Prilikom uključivanja računala »orao« nas pita

```
MEMORIJA ?
```

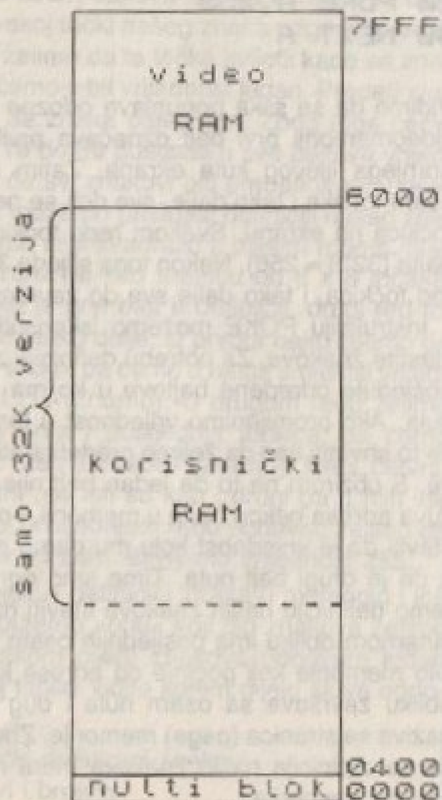
i tada možemo odgovoriti koliko memorijskog prostora želimo rezervirati izvan područja dohvatljivog BASICU. Tako možemo rezervirati prostor na kojem će biti naši podaci ili mašinske rutine sigurni od opasnosti da ih prebriše BASIC.

Sadržaj pojedine memorijske lokacije možemo pročitati funkcijom PEEK. Za ovu funkciju vrijedi sve ono što je rečeno za numeričke funkcije. Argument ove funkcije koji se navodi u zagradi iza riječi PEEK označava adresu bajta koji čitamo i mora biti u rasponu od Ø do 65535. Naredba

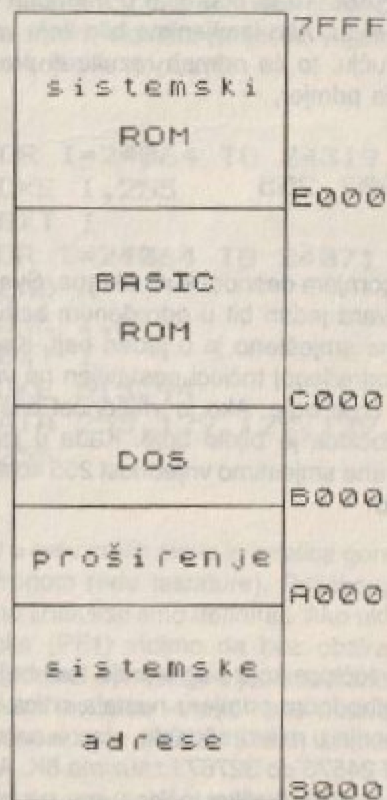
```
PRINT PEEK (1ØØØ)
```

ispisat će sadržaj bajta koji ima adresu 1ØØØ. Za eks-

Slika 5

7FFF
video
RAM
6000
samo 32K verzija
korisnički
RAM
0400
nulti blok
0000

7FFF
sistemski
ROM
E000
BASIC
ROM
C000
DOS
B000
proširenje
A000
sistemske
adrese
8000

perimentiranje s naredbama PEEK i POKE upotrijebit ćemo video-RAM. To je područje u memoriji u kojem »orao« čuva sliku. Ako izmijenimo bilo koju vrijednost u ovom području, to će odmah rezultirati promjenom na ekranu. Na primjer,

```
POKE 24607,255
```

crta crticu u gornjem desnom kutu ekrana. Svakoj točki ekrana odgovara jedan bit u određenom bajtu. Osam točkica ekrana smješteno je u jedan bajt. Kada je bit koji pripada određenoj točkici postavljen na vrijednost 0, točkica je crne boje. Ako je vrijednost bita postavljena na 1, točkica je bijele boje. Kada u jedan bajt memorije ekrana smjestimo vrijednost 255 koja binarno izgleda ovako:

```
11111111
```

upale se sve točkice koje odgovaraju tom bajtu. Zbog toga je u prethodnom primjeru nastala crtica.

Videomemorija u mikroračunalu »orao« nalazi se na adresama od 24576 do 32767 i zauzima 8K. Ako pomnožimo 256 sa 256 (koliko točkica ima na ekranu), i to podijelimo sa 8 (jer osam točaka zauzima jedan bajt), dobit ćemo točno 8K. Unesite ovaj primjer:

```
10 FOR A=24576 TO 32768
20 POKE A,255
30 NEXT A
```

Vidimo da se slika popunjava odozgo prema dolje. U videomemoriji prvi bajt označava prvih osam točaka gornjega lijevog kuta ekrana. Zatim slijedi narednih osam točaka i tako dalje, sve dok se ne završi prvi red točkica na ekranu. Svakom redu točkica odgovara 32 bajta (32*8 = 256). Nakon toga slijede 32 bajta za drugi red točkica, i tako dalje sve do završetka ekrana.

Instrukciju POKE možemo iskoristiti da definiramo vlastite znakove. Za potrebu definicije znakova »orao« posjeduje određene bajtove u kojima čuva vrijednost nula. Ako promijenimo vrijednost u tom bajtu, »orao« će to shvatiti kao da želimo predefinirati slova ili znakove. S obzirom na to da jedan bajt nije dovoljan da se čuva adresa nekog bajta u memoriji, »orao« će pretpostaviti da je vrijednost koju mu damo prvi bajt adrese, a da je drugi bajt nula. Time smo ograničeni da moramo definiciju naših znakova staviti na adresu koja u binarnom obliku ima posljednjih osam znamenki nule. Dio memorije koji počinje od adrese koja u binarnom obliku završava sa osam nula i dug je 256 bajtova naziva se stranica (page) memorije. Zbog toga kažemo da se definicija naših znakova mora nalaziti u jednoj stranici memorije.

Uzet ćemo za primjer stranicu memorije koja počinje na adresi 24064. Prvi bajt adrese za tu stranicu je 94

(sve vrijednosti dane su decimalno). Sada ćemo na tu adresu smjestiti osam bajtova koji će označavati definiciju znaka. Svakoj točki našeg znaka odgovara jedan bit u bajtu. Ako želimo da ta točka svijetli kada se znak iscrta, postavit ćemo u bit vrijednost jedan. Predefinirati možemo samo 32 znaka odjednom. Zbog toga ćemo prvo u linijama 10 do 30 postaviti u sve bajtove vrijednost 255. Time će svi znakovi biti predefinirani u bijeli kvadratić. Sada možemo pristupiti definiciji našeg znaka. Definirat ćemo crni kvadratić s bijelim rubom. Naš znak možemo zamisliti kao matricu od 8 x 8 točaka. Gornji red točaka je prvi bajt u definiciji, drugi red točaka je drugi red i tako dalje. U prvom bajtu želimo da nam svijetle sve točke, pa ćemo u njega smjestiti vrijednost 255 (11111111 binarno). U drugom redu želimo da nam svijetle prva i posljednja točkica, pa ćemo staviti vrijednost 129 (10000001 binarno). Treći, četvrti, peti, šesti i sedmi red isti su kao i drugi pa u njih ide vrijednost 129. U posljednjem redu ponovno želimo da svijetle sve točkice i zato stavljamo vrijednost 255.

Sada smo smjestili definiciju znaka u memoriju i još samo treba da kažemo »orlu« koji dio znakova želimo predefinirati. Svakom dijelu znakova odgovara jedan bajt. U slijedećoj tablici vidite kojem dijelu slova odgovara koji bajt:

512 – korisnički definirani znakovi
513 – znakovi i brojevi
514 – velika slova
515 – mala slova

Predefinirat ćemo mala slova. Definiciju znakova smjestili smo na stranicu broj 94 i zato ćemo u bajt 515 koji odgovara malim slovima smjestiti vrijednost 94. Evo programa koji sve to obavlja:

```
10 FOR I=24064 TO 24319
20 POKE I,255
30 NEXT I
40 FOR I=24064 TO 24071
50 READ A
60 POKE I,A
70 NEXT I
80 POKE 515,94
90 DATA 255,129,129,129,129,129
,129,255
```

Prvi znak u setu malih slova je strelica gore (posljednja tipka u drugom redu tastature). Pritiskom na tu tipku dobit ćemo znak koji smo definirali. Ako uključimo mala slova (tipka (PF1) vidimo da bez obzira na to koje slovo pritisnemo dobivamo bijeli kvadratić.

Mala slova možemo »vratiti« ako u adresu 515 vratimo vrijednost nula (POKE 515,0) ili ako resetiramo računalo.

Vidjeli smo u prethodnoj tablici da adresa 512 odgovara korisnički definiranim znacima. To su znaci koji odgovaraju kodovima od 128 do 159. Ako nam unutar

nekog programa trebaju korisnički znaci, a želimo zadržati sva slova i znakove, možemo definirati to područje. Jedini problem je što ovako kreirane znakove ne možemo unositi direktno s tastature, već ih moramo ispisivati pomoću funkcije CHR$.

Ako predefiniramo mala slova, velika slova ili znakove, možemo ih ispisivati inverzno pritiskom na tipku (PF3).

Možemo predefinirati sve znakove, na primjer »orao« može raditi i u ćirilici. Jedini je problem što gubimo mogućnost rada u ekranskom editoru. Kad pritisnemo tipku (PF4) »orao« će prepoznati znak preko kojeg prelazi kursor jedino ako taj znak točno odgovara slovima koje on standardno posjeduje.

POZIVI STROJNIH POTPROGRAMA

Mikroračunalo »orao« sadržava u sebi jedan veliki strojni program koji analizira sve ono što napišemo, prepoznaje BASIC-instrukcije i omogućuje da »orao« izvrši ono što smo od njega zahtijevali. Pojedini dijelovi tog programa mogu nam biti korisni i zbog toga je BASICU dodana još jedna funkcija. Ona je zanimljiva po tome što ne daje nikakv rezultat i nije važno koju vrijednost ima navedenu kao argument. Ona nam služi zato da pozovemo pojedini strojni potprogram. Bilo da pozivamo potprogram iz ROM-a ili rutinu koju smo sami napisali, postupat ćemo isto.

Prvo moramo znati na kojoj se adresi nalazi naš potprogram. Adresu treba preračunati u dva bajta koje ćemo zatim smjestiti na adrese 11 i 12 decimalno. U bajt 11 ide niži bajt naše adrese koji izračunamo po obrascu:

```
B=A-256*INT(A/256)
```

pri čemu je A adresa rutine koju želimo pozvati. U bajt 12 smjestit ćemo viši bajt adrese koji dobijemo ovako:

```
B=INT(A/256)
```

gdje je A adresa rutine koju pozivamo. Nakon toga pozvat ćemo potprogram tako da napišemo

```
U=USR(U)
```

Ova linija nema funkciju pridjeljivanja vrijednosti varijabli U, već je ovdje postavljamo isključivo radi pozivanja strojnog potprograma. Pogledat ćemo to na primjeru. U ROM-u se nalazi rutina koja omogućuje crtanje kružnice. Ona se nalazi na adresi 65286. U bajt 11 smjestit ćemo vrijednost B

```
B=65286-256*INT(65286/256)
```

a ona je šest. Dakle, napisat ćemo

```
POKE 11,6
```

U bajt 12 smjestit ćemo vrijednost

```
B=INT(65286/256)
```

dakle vrijednost 255. To ćemo učiniti naredbom

```
POKE 12,255
```

Sada će funkcija USR pozvati rutinu za crtanje kružnice, no prije nego je pozovemo, moramo dati određene parametre. Parametre smještamo na ove adrese

226 – x koordinata središta
227 – y koordinata središta
248 – polumjer kružnice

Koordinate x i y jednake su kao i za naredbu PLOT. R je polumjer kružnice i mora biti u rasponu od 0 127. Pri tome treba paziti da kružnica ne izlazi iz ekrana. Možete slobodno iskušati i one slučajeve u kojima kružnica izlazi iz ekrana, jer se dobiju dosta zanimljive krivulje.

Sada je zaista sve spremno za poziv potprograma za crtanje kružnice i možemo ga pozvati naredbom U = USR(U). Naredni program poziva ovu rutinu i crta nekoliko kružnica.

```
10 PRINT CHR$(12)
20 POKE 11,6
30 POKE 12,255
40 FOR I=10 TO 127 STEP 5
50 POKE 226,I
60 POKE 227,I
70 POKE 248,I-1
80 U=USR(U)
90 NEXT I
```

Potrebno je još napomenuti da rutine za crtanje kružnice pomiče grafički kursor isto kao i ostale naredbe za crtanje. Nakon poziva ove rutine, grafički kursor nalazi se na koordinatama koje smo naveli kao središte kružnice. Umjesto da smještamo koordinate središta s naredbama POKE, možemo upotrijebiti naredbu MOV. Nakon ove naredbe za središte kružnice uzet će se položaj grafičkog kursora. Preostaje nam samo da naredbom POKE upišemo polumjer kružnice.

Upotrebom funkcije USR možemo izvesti programski prelazak iz BASICA u monitor bez potrebe da pritišćemo reset-tipku. Dovoljno je da unesemo ovu sekvencu:

```
10 POKE 11,167
20 POKE 12,255
30 U=USR(U)
```

Isto tako je moguće ponovno startati BASIC ovom skevencom:

```
10 POKE 11,17
20 POKE 12,221
30 U=USR(U)
```

MONITOR

Mikroračunalo »orao« opremljeno je izvrsnim dodatkom koji nam omogućuje rad u strojnom jeziku. Čim uključimo računalo nalazimo se u monitoru. PROMPT monitora je zvjezdica i kad nju ugledamo, možemo se odlučiti za ulazak u BASIC prema već opisanom postupku. Isto tako možemo pozvati i BASIC bez uništavanja BASIC-programa, odnosno bez brisanja memorije. Ulazak u BASIC s brisanjem memorije naziva se hladni start BASICA, a ulazak bez brisanja memorije vrući start. Vrući start izvodimo naredbom *BW.

Da bismo mogli vruće startati BASIC, potrebno je da je on već bio prethodno hladno startan, te da nisu oštećene vrijednosti na nultoj stranici.

Tipka reset vraća nas u monitor bez obzira na to kakav posao radi »orao«. Zbog toga možemo ovom tipkom prekinuti čak i beskonačne petlje u strojnom jeziku.

Namjena je ove knjige da posluži kao priručnik za učenje BASICA. Zbog toga ovdje ne može biti mnogo govora o strojnom programiranju. Tekst koji bi poslužio kao minimalan uvod u strojno programiranje bio bi vjerojatno po obujmu znanto veći od ukupne dužine teksta u ovoj knjizi. Oni koji žele naučiti strojno programiranje moraju se poslužiti nekom drugom literaturom. Kako je »orao« građen oko mikroprocesora 65Ø2 koji je vrlo raširen među mikroračunalima, napisano je mnogo naslova koji se bave problematikom programiranja mikroprocesora 65Ø2. Zbog toga pretpostavljam da svi zainteresirani neće imati problema pri nabavljanju literature. Oni koji su se sada prvi put sreli s računalom, za sada neka rad u strojnom programiranju ostave za bolja vremena. Oni slobodno mogu čitanje nastaviti od početka slijedećeg poglavlja.

Za rad u strojnom jeziku stoji nam na raspolaganju sedam monitorskih komandi i minasembler. Sve adrese koje se unose u monitor, kao i sve vrijednosti koje unosimo moraju biti u heksadecimalnoj notaciji. Pogledajmo sada redom komande monitora.

Kao prvo, to je disassembler koji pozivamo komandom

```
*Xnnnn
```

gdje nnnn označava heksadecimalnu adresu. Disassembler je program koji pretvara kod strojnog programa u mnemonike. Komandom X dobit ćemo 28 redova disassembliranog teksta. Ako želimo slijedeću stranicu dovoljno je da unesemo samo

```
*X
```

bez adrese i disassembliranje će se nastaviti tamo gdje je prekinuto.

Za brzu pretragu memorije možemo uzeti naredbu

```
*Ennnn mmmm
```

gdje su nnnn početna adresa, a mmmm završna adresa. Komanda E ispisivat će nam heksadecimalne sadržaje bajtova počevši od adrese nnnn, završno s adresom mmmm. Ispisivat će se osam vrijednosti u jednom redu. Ako želimo zaustaviti (ne prekinuti) ispisivanje, možemo pritisnuti bilo koju tipku. Ponovnim pritiskom ispisivanje će se nastaviti. U naredbi E navođenje adresa je obavezno.

Čitanje i mijenjanje memorijske lokacije obavit ćemo pomoću komande

```
*Mnnnn
```

U nastavku su navedene adrese nekih potprograma koji nam mogu biti korisni u našim strojnim programima.

E500 – Potprogram za unos znaka s tastature. Potprogram vraća kod stisnute tipke u adresi FC heksadecimalno.

E71C – Potprogram za unos znaka s tastature sa ispisom na ekranu. Ovaj potprogram istovjetan je prethodnom, jedino što se uneseni znak ispisuje na ekranu.

E762 – Ispis znaka na ekran. Ovaj potprogram ispisuje na ekranu alfanumerički znak čiji kod se nalazi u akumulatoru.

FFA7 – Ulazna točka monitora. Skokom na ovu adresu izvest ćemo ponovnu inicijalizaciju monitora.

E63B – Ispis stringa na ekran. Ovaj potprogram omogućuje nam da ispišemo string koji je smješten u memoriju na ekran. Prije poziva potprograma potrebno je u registar Y smjestiti niži bajt adrese početka teksta, a u registar A viši bajt adrese. Obavezno je da string završava bajtom koji sadržava vrijednost 04.

DD11 – Hladni start BASICA. Poziv ove adrese ima isti efekt kao i komanda *BC u monitoru.

C274 – Vrući start BASICA. Skok na ovu adresu ima isti učinak kao i komanda *BW u monitoru

FE69 – Crtanje točke. Poziv ovog potprograma iscrtat će točku na ekranu isto kao instrukcija PLOT u BASICU. Prije nego pozovemo ovu rutinu moramo u lokaciju hE2 smjestiti koordinatu x a hE3 u koordinatu y.

FE8B – Povlačenje linije. Na ovoj adresi nalazi se potprogram koji povlači liniju na ekranu. Prije nego ga pozovemo moramo ispuniti ove bajtove:
- E2 – x koordinata početka
- E3 – y koordinata početka
- E4 – x koordinata završetka
- E5 – y koordinata završetka

FF06 – Crtanje kružnice. O ovom potprogramu već je bilo govora u poglavlju o grafici. Ponovimo samo da je prije poziva potrebno postaviti
- E2 – x koordinata središta
- E3 – y koordinata središta
- F8 – polumjer kružnice

Programe u strojnom jeziku možemo spremati na vrpcu i to iz BASICA koji ćemo pozvati komandom *BW. Da bismo to mogli, potreban je prije nego počnemo s unošenjem strojnog programa prvo hladni start BASICA. Kada uđemo u BASIC, program ćemo spremiti naredbom

```
SAVE "ime"nnnn,mmmm
```

Ovdje su nnnn početna adresa našeg strojnog programa, a mmmm njegova završna adresa. Ime je relativno ime koje pridjeljujemo programu radi lakšeg snalaženja na kaseti. Sav ostali postupak jednak je kao i za spremanja BASIC-programa. Program ćemo s vrpce učitati naredbom

```
LOAD "ime"nnnn
```

gdje je nnnn adresa na koju želimo da se program učita. Ime možemo izostaviti pa će biti učitan prvi program s vrpce. Ako izostavimo adresu na koju se program učitava, program će biti tretiran kao BASIC i učitat će se na adresu 0400 heksadecimalno.

Sve adrese koje navodimo u naredbama SAVE i LOAD moraju biti HEKSADECIMALNE.

ŠTO DALJE?

Osnovna namjera pri radu na ovoj knjizi bila mi je da stvorim priručnik koji će pomoći početniku u prvom susretu s mikroračunalom. Zbog toga veći dio knjige govori o osnovnim BASIC-naredbama. Činjenica je da neke BASIC-naredbe možda zaslužuju da se o njima više govori, međutim, ponavljam još jednom da se programiranje ne može naučiti ni iz stotinu knjiga. Jedini pravi put da se svlada tehnika programiranja jest da se radi sa računalom. Želio bih da ova knjiga pri tome bude vodič i pomoćnik.

Na kraju je potrebno istaknuti da je programski jezik BASIC namijenjen u prvom redu stjecanju prvih znanja o računalima i da bi svatko tko želi postati računarski pismena osoba morao svladati ovaj, a potom prema svojim željama i potrebama i neki drugi programski jezik. Ima mnogo različitih teorija o tome koji bi programski jezik trebalo da bude »standard«. Mislim da bi programski jezik PASCAL mogao zadovoljiti većinu zainteresiranih da svladaju još neki viši programski jezik. Za ozbiljniji rad na programima nije dovoljno samo poznavanje programskog jezika, potrebno je znati i mnogo detalja o samom stroju na kojem se radi. Oni koji žele izvući maksimum iz jednog mikroračunala, morat će svakako savladati i strojni jezik.

Nadam se da će vam znanje koje ste stekli iz knjige biti dovoljan poticaj da se samostalno uputite u istraživanje svijeta mikroračunala.

DODACI

U prilogu knjige naći ćete četiri tablice. Prva je popis svih naredbi koje prepoznaje »orlov« BASIC. O toj tablici već je bilo govora u tekstu.

U tablici broj 2 nalazi se set znakova koji postoje u »orlu« i njihovi kodovi. Kodovi znakova pridruženi su prema standardu ASCII, s tim što su unijete izmjene zbog potrebe dodavanja naših slova.

Tablica broj 3 sadržava popis grešaka koje prijavljuje »orao« i njihovo tumačenje.

Na kraju je dodana i tablica naredbi za mikroprocesor 6502 i učinak tih naredbi na status-registar. U toj tablici flegovi su označeni ovim kraticama:

N – NEGATIVE
Z – ZERO
C – CARRY
I – IRQ DISSABLE
D – DECIMAL MOD
V – OVERFLOW

Za označavanje učinka pojedine instrukcije upotrijebljeni su ovi znakovi:

* – fleg postavljen prema rezultatu instrukcije
. – fleg neizmijenjen nakon instrukcije
1 – fleg postavljen nakon instrukcije
Ø – fleg očišćen nakon instrukcije
x – fleg sadržava sedmi bit testirane memorije
y – fleg sadržava šesti bit testirane memorije

Na kraju knjige dodano je i nekoliko BASIC-programa.

TABLICA 1

^	EXP	POKE
*	FOR...NEXT	POS
+	FRE	PRINT
-	GOSUB...RETURN	READ
/	GOTO	REM
<	IF...GOSUB	RESTORE
<=	IF...GOTO	RIGHT$
<>	IF...THEN	RND
=	INPUT	RUN
>	INT	SAVE

>=	LEFT$	SGN
ABS	LEN	SIN
AND	LIST	SPC
ASC	LOAD	SQR
ATN	LOG	STOP
CHR$	MID$	STR$
CLEAR	MOV	TAB
CONT	NEW	TAN
COS	NOT	USR
DATA	ON...GOSUB	VAL
DEF FN	ON...GOTO	
DIM	OR	
DRAW	PEEK	
END	PLOT	

TABLICA 2

32	–	56	8	80	P	104	h
33	!	57	9	81	Q	105	i
34	"	58	:	82	R	106	j
35	#	59	;	83	S	107	k
36	$	60	<	84	T	108	l
37	%	61	=	85	U	109	m
38	&	62	>	86	V	110	n
39	'	63	?	87	W	111	o
40	(	64	@	88	X	112	p
41	)	65	A	89	Y	113	q
42	*	66	B	90	Z	114	r
43	+	67	C	91	Č	115	s
44	,	68	D	92	Ć	116	t
45	-	69	E	93	Đ	117	u
46	.	70	F	94	Š	118	v
47	/	71	G	95	Ž	119	w
48	0	72	H	96	^	120	x
49	1	73	I	97	a	121	y
50	2	74	J	98	b	122	z
51	3	75	K	99	c	123	č
52	4	76	L	100	d	124	ć
53	5	77	M	101	e	125	đ
54	6	78	N	102	f	126	š
55	7	79	O	103	g	127	ž

TABLICA 3

NF – NEXT bez prethodne naredbe FOR
SN – sintaktička greška
RG – RETURN bez prethodne naredbe GOSUB
NP – nedovoljno podataka, više podataka READ nego DATA
FP – vrijednosti izvan opsega (pri pozivu funkcije)
RO – rezultat izvan opsega (u matematičkim operacijama)
MP – memorija je puna ili ima previše GOSUB-nivoa
NN – skok ili poziv nedefinirane naredbe
PP – pogrešan poziv, pozvan nedefinirani element polja
DD – dvostruko dimenzionirana matrica
/Ø – dijeljenje s nulom
PN – nedozvoljena naredba upotrijebljena u komandnom modu
PT– pogrešan tip podataka (pri pozivu funkcije)
DN – prevelika dužina stringa
IK – izraz previše složen
ND – CONT bez prethodnog STOP ili (CTL) C
DF – nije definirana funkcija

TABLICA 4

		N	Z	C	I	D	V
ADC	A=A+M+C	*	*	*	.	.	*
AND	A=A AND M	*	*	.	.	.	.
ASL		*	*	*	.	.	.
BCC	if C=Ø then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BCS	if C=1 then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BEQ	if Z=1 then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BIT	A AND M, N=b7M, V=b6M	x	*	.	.	.	y
BMI	if N=1 then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BNE	if Z=Ø then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BPL	if N=Ø then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BRK	PC=^brk	.	.	.	1	.	.
BVC	if V=Ø then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
BVS	if V=1 then PC=PC+ss	.	.	.	.	.	.
CLC	C=Ø	.	.	Ø	.	.	.
CLD	D=Ø	.	.	.	.	Ø	.
CLI	I=Ø	.	.	.	Ø	.	.
CLV	V=Ø	.	.	.	.	.	Ø
CMP	A-M	*	*	*	.	.	.

		N	Z	C	I	D	V
CPX	X-M	*	*	*	.	.	.
CPY	Y-M	*	*	*	.	.	.
DEC	M=M-1	*	*	.	.	.	.
DEX	X=X-1	*	*	.	.	.	.
DEY	Y=Y-1	*	*	.	.	.	.
EOR	A=A EOR M	*	*	.	.	.	.
INC	M=M+1	*	*	.	.	.	.
INX	X=X+1	*	*	.	.	.	.
INY	Y=Y+1	*	*	.	.	.	.
JMP	PCL=(PC+1), PCH=(PC+2)	*	*	.	.	.	.
JSR	PC to (SP), PCL=(PC+1), PCH=(PC+2)	*	*	.	.	.	.
LDA	A=M	*	*	.	.	.	.
LDX	X=M	*	*	.	.	.	.
LDY	Y=M	*	*	.	.	.	.
LSR		*	*	*	.	.	.
NOP		.	.	.	.	.	.
ORA	A=A OR M	*	*	.	.	.	.
PHA	A to (SP)	.	.	.	.	.	.
PHP	P to (SP)	.	.	.	.	.	.
PLA	A from (SP)	*	*	.	.	.	.
PLP	P from (SP)	*	*	*	*	*	*
ROL		*	*	*	.	.	.
ROR		*	*	*	.	.	.
RTI	PC from (SP), P from (SP)	*	*	*	*	*	*
RTS	PC from (SP)	.	.	.	.	.	.
SBC	A=A-M-(C-1)	*	*	*	.	.	*
SEC	C=1	.	.	1	.	.	.
SED	D=1	.	.	.	.	1	.
SEI	I=1	.	.	.	1	.	.
STA	M=A	.	.	.	.	.	.
STX	M=X	.	.	.	.	.	.
STY	M=Y	.	.	.	.	.	.
TAX	X=A	*	*	.	.	.	.
TAY	Y=A	*	*	.	.	.	.
TSX	X=S	*	*	.	.	.	.
TXA	X=A	*	*	.	.	.	.
TXS	X=S	*	*	.	.	.	.
TYA	Y=A	*	*	.	.	.	.

PROGRAMI

PRERAČUNAVANJE BROJEVA

```
 5 REM PRERAČUNAVANJE BROJEVA
 10 GOSUB 850
 20 POKE 534,0:POKE 535,229
 30 DIM E$(15)
 40 FOR Q=0 TO 15
 50 READ E$(Q)
 60 NEXT Q
 70 PRINT CHR$(4);CHR$(10);CHR$(
10);CHR$(10)
 80 PRINT "  D - dec     H - hex
   B - bin"
 90 PRINT CHR$(10);CHR$(10);CHR$
(10);CHR$(10)
 100 POKE 252,0
 110 A=PEEK (252)
 120 IF A=0 GOTO 110
 130 IF A=66 GOTO 580
 140 IF A=72 GOTO 420
 150 IF A<>68 GOTO 100
 160 PRINT CHR$(10); "Unesi dec.
broj";CHR$(10)
 170 GOSUB 730
 180 IF LEN(A$)=0 OR LEN(A$)>5 G
OTO 170
 190 FOR Q=1 TO LEN(A$)
 200 IF MID$(A$,Q,1)<"0" OR MID$
(A$,Q,1)>"9" GOTO 170
 210 NEXT Q
 220 D=VAL (A$)
 230 IF D>65535 GOTO 170
 240 H=D
 250 H$=""
 260 B$=""
 270 FOR Q=3 TO 0 STEP -1
 280 P=INT (H/16^Q)
 290 H=H-16^Q*P
 300 B$=B$+E$(P)
 310 P=P+48
 320 IF P>57 THEN P=P+7
 330 H$=H$+CHR$(P)
 340 NEXT Q
 350 REM ISPIS REZULTATA
 360 PRINT CHR$(13);CHR$(10);CHR
$(10);CHR$(10);CHR$(10);"DEC -
  ;D
 370 PRINT CHR$(10); "HEX - ";H$

 380 PRINT CHR$(10); "BIN - ";LE
FT$(B$,8);" ";RIGHT$(B$,8)
 390 PRINT CHR$(10)
```

```
 400 GOTO 70
 410 REM POTPROGRAM ZA HEX
 420 PRINT CHR$(10) "Unesi hex.
broj";CHR$(10)
 430 GOSUB 730
 440 IF LEN(A$)=0 OR LEN(A$)>4 G
OTO 430
 450 FOR Q=1 TO LEN (A$)
 460 IF MID$(A$,Q,1)>="0"AND MID
$(A$,Q,1)<="9" GOTO 480
 470 IF MID$(A$,Q,1)<"A" OR MID$
(A$,Q,1) >"F" GOTO 430
 480 NEXT Q
 490 D=0: FOR Q=1 TO LEN(A$)
 500 P=ASC(MID$(A$,Q,1))
 510 P=P-48
 520 IF P>9 THEN P=P-7
 530 P1=LEN(A$)-Q
 540 D=D+P*16^P1
 550 NEXT Q
 560 GOTO 240
 570 REM POTPROGRAM ZA BIN
 580 PRINT CHR$(10); "Unesi bin.
 broj";CHR$(10)
 590 GOSUB 730
 600 IF LEN(A$)=0 OR LEN(A$)>16
GOTO 590
 610 FOR Q=1 TO LEN(A$)
 620 IF MID$(A$,Q,1)>"1" OR  MID
$(A$,Q,1)<"0" GOTO 590
 630 NEXT Q
 640 D=0
 650 FOR Q=1 TO LEN(A$)
 660 P=VAL(MID$(A$,Q,1))
 670 P1=LEN(A$)-Q
 680 D=D+P*2^P1
 690 NEXT Q
 700 D=INT(D)
 710 GOTO 240
 720 REM ISPITIVANJE TASTATURE
 730 PRINT CHR$(6);
 740 A$=""
 750 PRINT CHR$(13);A$;CHR$(5);
 760 POKE 252,0
 770 A=PEEK(252)
 780 IF A=0 GOTO 770
 790 IF A=13 THEN RETURN
 800 IF A=8 AND LEN(A$)=1 THEN A
$=""
 810 IF A=8 AND LEN(A$)>1 THEN A
```

```
$= LEFT$(A$,LEN(A$)-1)
 820 IF A<48 OR A>70 GOTO 750
 830 A$=A$+CHR$(A)
 840 GOTO 750
 850 PRINT CHR$(12)
 860 PRINT CHR$(10);CHR$(10)
 870 PRINT "     PRERAČUNAVANJE
BROJEVA";CHR$(10);CHR$(10)
 880 PRINT "        Prije  unoš
enja  broja"
 890 PRINT "pritisnite D za deci
malni, H  za"
 900 PRINT "heksadecimalni ili B
 za  binarni"
 910 PRINT "broj. Unesite broj i
 pritisnite"
 920 PRINT "(CR).  Za  novi  bro
j  izaberite"
 930 PRINT "ponovo D, H ili B."
 940 PRINT CHR$(10);CHR$(10);CHR
$(10)
 950 PRINT "PRITISNITE (CR)"
 960 GOSUB 730
 970 PRINT CHR$(12)
 980 RETURN
 990 REM PODACI
 1000 DATA 0000,0001,0010,0011,0
100,0101,0110,0111
 1010 DATA 1000,1001,1010,1011,1
100,1101,1110,1111
```

PROGRAM ZA CRTANJE

```
 10 REM  PROGRAM ZA CRTANJE
 20 POKE 534,68: POKE 535,3
 30 POKE 11,0:POKE 12,3
 40 GOSUB 600
 50 POKE 228,127
 60 POKE 229,127
 70 X1=127
 80 Y1=127
 90 M=2
 100 POKE 522,255
 110 X=PEEK(228)
 120 Y=PEEK(229)
 130 PLOT X,Y
 140 U=USR(U)
 150 A=PEEK(252)
 160 PLOT X,Y
 170 IF M=2 AND A=0 GOTO 100
 180 POKE 522,M
 190 IF A=32 THEN X1=X :Y1=Y : G
OTO 100
 200 IF(A<48 OR A>57) AND M<>2 T
HEN PLOT X,Y:GOTO 100
 210 IF(A<48 OR A>57) AND M=2 GO
TO 100
 220 IF A=51 THEN M=255
 230 IF A=48 THEN M=2
 240 IF A=49 THEN M=0
 250 IF A=50 THEN M=1
 260 POKE 252,0
 270 IF A<52 THEN PRINT CHR$(7);
: GOTO 100
 280 IF A=52 THEN MOV X1,Y1:DRAW
X,Y : GOTO 100
 290 IF A=53 GOTO 340
 300 IF A=54 GOTO 390
 310 IF A=56 THEN PRINT CHR$(12)
:GOTO 50
 320 IF A=55 GOTO 520
 330 POKE 535,231:POKE 534,28:EN
D
 340 MOV X1,Y1 : DRAW X1,Y
 350 DRAW X,Y
 360 DRAW X,Y1
 370 DRAW X1,Y1
 380 GOTO 490
 390 L=ABS(X1-X)
 400 H=ABS(Y1-Y)
 410 R=SQR(L*L+H*H)
 420 MOV X1,Y1
 430 POKE 248,R
 440 POKE 11,6
 450 POKE 12,255
```

```
 460 U=USR(U)
 470 POKE 11,0
 480 POKE 12,3
 490 POKE 228,X
 500 POKE 229,Y
 510 GOTO 100
 520 POKE 233,INT(X/8) : POKE 23
2,31-INT(Y/8)
 530 PRINTCHR$(11);CHR$(10);
 540 POKE 12,231
 550 POKE 11,28
 560 U=USR(U)
 570 A=PEEK(252)
 580 IF A=13 THEN POKE 12,3:POKE
 11,0:GOTO 100
 590 GOTO 560
 600 PRINT CHR$(12)
 610 FOR Q=768 TO 841
 620 READ A
 630 POKE Q,A
 640 NEXT Q
 650 DATA 32,176,229,144,35,201,
97,208,3,198,228,96,201
 660 DATA 100,208,3,230,228,96,2
01,119,208,2,230,229,201
 670 DATA 120,208,3,198,229,96,2
01,113,208,5,198,228,230
 680 DATA 229,96,201,101,208,5,2
30,228,230,229,96,201,121
 690 DATA 208,5,198,228,198,229,
96,201,99,208,251,230,228
 700 DATA 198,229,96,32,176,229,
133,252,96
 710 PRINT "   U programu  kor
istimo  dva"
 720 PRINT "kursora. Vidljivi po
krećemo  po"
 730 PRINT "ekranu slovima Q,W,E
,A,D,Y,X,C."
 740 PRINT "Nevidljivi kursor pr
itiskom  na"
 750 PRINT "razmaknicu smještamo
 na vidlji-"
 760 PRINT "vi kursor. Linija,
pravokutnik"
 770 PRINT "i krug koriste oba k
ursora.    Ostale komande su:"
 780 PRINT : PRINT "   0 - KRETA
NJE"
 790 PRINT : PRINT "   1 - CRTAN
JE"
 800 PRINT : PRINT "   2 - BRISA
```

```
NJE"
 810 PRINT : PRINT "   3 - INVER
TIRANJE"
 820 PRINT : PRINT "   4 - LINIJ
A"
 830 PRINT : PRINT "   5 - PRAVO
KUTNIK"
 840 PRINT : PRINT "   6 - KRUG"

 850 PRINT : PRINT "   7 - PISAN
JE (<CR> za izlaz)"
 860 PRINT : PRINT "   8 - BRISA
NJE EKRANA"
 870 PRINT : PRINT "   9 - IZLAZ
 IZ PROGRAMA"
 880 PRINT:PRINT:PRINT "pritisni
 (CR)";
 890 POKE 252,0
 900 A=PEEK(252)
 910 IF A<>13 THEN 900
 920 PRINT CHR$(12)
 930 RETURN
```

POREZ (IGRA)

```
 10 GOSUB 9000
 20 PRINT "   ZDRAVO!   Ja uzima
m za porez"
 25 PRINT "brojeve s kojima je d
jeljiv brojkoji ti uzmeš."
 30 CLEAR : GOSUB 810
 40 GOSUB 120
 50 GOSUB 330
 60 GOSUB 420
 70 IF N1=0 GOTO 100
 80 GOSUB 530
 90 IF N1>1 GOTO 40
 100 GOSUB 690
 110 GOTO 750
 120 PRINT : PRINT
 130 PRINT "Ti uzimaš? ";
 140 INPUT K
 150 K=INT(K)
 160 IF K>0 AND K<=N GOTO 190
 170 PRINT : PRINT "Taj broj nij
e na listi!"
 180 GOTO 130
 190 IF L(K)=0 GOTO 170
 200 IF K>1 GOTO 230
 210 PRINT : PRINT "broj";K;"mi
ne daje za porez!"
 220 GOTO 130
 230 M=0
 240 FOR I=1 TO K/2
 250 IF K<>I*INT(K/I) OR L(I)=0
GOTO 290
 260 M=M+1
 270 T(M)=I
 280 L(I)=0
 290 NEXT I
 300 IF M=0 GOTO 210
 310 L(K)=0
 320 RETURN
 330 Y=Y+K
 340 PRINT : PRINT "za porez uzi
mam";
 350 FOR I=1 TO M
 360 PRINT T(I);
 370 Z=Z+T(I)
 380 NEXT I
 390 N1=N1-M-1
 400 PRINT : PRINT "Moj iznos:";
Z;"Tvoj iznos:";Y
 410 RETURN
 420 REM ISPIS LISTE
 450 PRINT : PRINT "NOVA LISTA";
```

```
 460 IF N1=0 GOTO 510
 470 FOR I=1 TO N
 480 IF L(I)=0 GOTO 500
 490 PRINT I;
 500 NEXT I
 510 PRINT
 520 RETURN
 530 FOR I=N2 TO 1 STEP -1
 540 IF L(I)=0 GOTO 620
 550 FOR J=2 TO I/2
 560 IF L(J)=0 OR I<>J*INT(I/J)
GOTO 600
 570 N2=I
 580 M=1
 590 RETURN
 600 NEXT J
 610 M1=M1+I
 620 NEXT I
 630 PRINT : PRINT : PRINT "
 Za porez uzimam preostale,"
 640 PRINT "zato što nema više b
rojeva koji"
 645 PRINT "su djeljivi nekim od
 preostalih brojeva."
 650 Z=Z+M1
 660 PRINT : PRINT "Moj iznos je
:";Z
 670 N1=0
 680 RETURN
 690 PRINT : PRINT "Ti imaš:";Y
 700 IF Z>Y GOTO 730
 710 PRINT : PRINT "TI SI POBJED
IO!"
 720 RETURN
 730 PRINT : PRINT "JA SAM POBJE
DIO!"
 740 RETURN
 750 PRINT : PRINT "želiš li nov
u igru?"
 760 INPUT A$
 780 IF LEFT$(A$,1)="N" THEN END

 790 PRINT CHR$(12);
 800 GOTO 30
 810 PRINT : PRINT "Koliko broje
va želiš na listi?"
 820 INPUT N
 830 N=INT(N)
 840 N2=N
 850 N1=N
 860 IF N<=0 GOTO 820
 870 IF N<=50 GOTO 900
```

```
880 PRINT "Najviše 50 brojeva."

890 GOTO 810
900 DIM L(50)
910 DIM T(10)
920 Y=0
930 Z=0
940 M1=0
950 PRINT : PRINT "LISTA JE";
960 FOR I=1 TO N
970 PRINT I;
980 L(I)=1
990 NEXT I
1000 IF N>1 GOTO 1050
1010 PRINT : PRINT "Velikodušno
od tebe,"
1020 PRINT "sve za porez!"
1030 Z=1:Y=0
1040 GOSUB 690 : GOTO 750
1050 RETURN
1060 END
9000 PRINT CHR$(12);
9010 PRINT "                POREZ"
: PRINT
9020 PRINT "  Nakon što izaber
emo veličinu"
9030 PRINT "liste (broj brojeva
u igri od 1"
9040 PRINT "do 50), potrebno je
s te  liste"
9050 PRINT "uzimati brojeve."
9060 PRINT " Brojeve uzimamo je
dan po jedan"
9070 PRINT "a svaki put kada  u
zmemo  jedan"
9080 PRINT "broj, 'orao' uzima
sve  brojeve"
9090 PRINT "s kojima je taj  br
oj  djeljiv."
9100 PRINT "Nije dozvoljeno uze
ti broj koji"
9110 PRINT "nije djeljiv ni s j
ednim brojem"
9120 PRINT "od brojeva preostal
ih na listi."
9130 PRINT "Ako ostanu samo tak
vi  brojevi,"
9140 PRINT "'orao'  uzima  sve
 preostale."
9150 PRINT "Svi  se  brojevi  k
oje  uzmemo"
9160 PRINT "zbrajaju. Potrebno
```

```
je na  kraju"
 9170 PRINT "imati više nego što
  je  'orao'"
 9180 PRINT "uzeo za porez."
 9190 PRINT : PRINT
 9200 RETURN
```

GENERIRANJE ZVUKA

```
 10 REM GENERIRANJE ZVUKA
 20 REM UPIS STROJNOG PROGRAMA
 30 FOR Q=8448 TO 8474
 40 READ A: POKE Q,A
 50 NEXT Q
 60 REM POZIV STROJNOG PROGRAMA
 70 POKE 11,0
 80 POKE 12,33
 90 PRINT CHR$(12)
 100 PRINT "PRITISNI BILO KOJU T
IPKU ZA KRAJ"
 110 U=USR(U)
 120 REM PODACI
 130 DATA 160,0,136,208,8,141,0,
136,76,0,33,162,255,202,208
 140 DATA 242,141,0,136,32,176,2
29,144,243,24,96,234
```

Popularna naučno-tehnička biblioteka
KNJIGA DVADESET TREĆA

Damir Muraja, dipl. inž.
»ORAO – UVOD U RAD I PROGRAMIRANJE«

Glavni urednik:
DUBRAVKO MALVIĆ

Tehnički urednik:
VJEKOSLAV BOSNAR

Recenzenti:
BORKO BORANIĆ, prof.
BRANKO KEREČIN, dipl. inž.

Lektor:
ZORKA HORVATIĆ

Priprema za tisak:
IZDAVAČKI ODJEL NARODNE TEHNIKE HRVATSKE
Zagreb, Dalmatinska 12

Tisak:
»Zadružna štampa« – OOUR Knjigotisak, Zagreb, Dalmatinska 5 i 12

